جاوید نامہ

شیخ غلام علی اینڈ سنز لاہور

جاوید نامہ

اقبالؒ

طبعِ اوّل ـــــــــــــــ سنہ ۱۹۳۲ء

طبعِ دوم (زیرِ نگرانی چوہدری محمد حسین مرحوم) ـــــ فروری سنہ ۱۹۴۷ء

طبعِ سوم ـــــــــــــــ دسمبر سنہ ۱۹۵۴ء ۔ دو ہزار

طبعِ چہارم ـــــــــــــــ نومبر سنہ ۱۹۵۹ء ۔ دو ہزار

طبعِ پنجم ـــــــــــــــ جنوری سنہ ۱۹۶۴ء ۔ دو ہزار

طبع ششم ـــــــ دسمبر ۱۹۶۶ء دو ہزار

طبع ہفتم ـــــــ جولائی ۱۹۷۰ء دو ہزار

جاوید نامہ

اقبال

فہرستِ مضامین

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

مناجات

آدمی اندر جہانِ ہفت رنگ — ہر زماں گرمِ فغاں مانندِ چنگ!
آرزوئے ہم نفس می سوزدش — نالہ ہائے دل نواز آموزدش
لیکن ایں عالم کہ از آب و گل است — کے تواں گفتن کہ دارائے دل است!
بحر و دشت و کوہ و کہ خاموش و کر — آسمان و مہر و مہ خاموش و کر!
گرچہ بر گردوں ہجومِ اختر است — ہر یکے از دیگرے تنہا تر است!
ہر یکے مانندِ ما بیچارہ ایست — در فضائے نیلگوں آوارہ ایست!
کارواں برگِ سفر ناکردہ ساز! — بیکراں افلاک و شب ہا دیریاز!
ایں جہاں صید است و صیادیم ما؟ — یا اسیرِ رفتہ از یادیم ما؟

زار نالیدم صدائے برنخاست
ہم نفس فرزندِ آدم را کجاست؟

دیدہ ام روزِ جہانِ چار سُوے   آنکہ نورش بر فروزد کاخ و کوے
از رمِ سیارۂ او را وجود   نیست اِلّا اینکہ گوئی رفت و بود
اے خوش آں روزے کہ از ایام نیست   صبحِ او را نیمروز و شام نیست
روشن از نورش اگر گردد رواں   صوت را چوں رنگ دیدن می تواں
غیب ہا از تابِ او گردد حضور   نوبتِ او لایزال و بے مرور!

اے خدا روزی کُن آں روزے مرا
وا رہاں زیں روزِ بے سوزے مرا

آیۂ تسخیر اندر شانِ کیست؟   ایں سپہرِ نیلگوں حیرانِ کیست؟
رازدانِ عَلَّمَ الاَسْمَا کہ بود؟   مستِ آں ساقی و آں صہبا کہ بود؟
برگزیدی از ہمہ عالم کرا؟   کردی از رازِ درون محرم کرا؟

"آیۂ تسخیر"، "علم الاسما"۔ تلمیحات بآیاتِ قرآن

اے ترا تیرے کہ ما را سینہ سفت حرفِ اُدْعُونِی کہ گفت و با کہ گفت؟

روئے تو ایمانِ من قرآنِ من جلوۂ داری دریغ از جانِ من؟

از زیانِ صد شعاعِ آفتاب
کم نمی گردد متاعِ آفتاب

عصرِ حاضر را خرد زنجیرِ پاست جانِ بیتابے کہ من دارم کجاست؟

عمرہا بر خویش می پیچد وجود تا یکے بیتاب جاں آید فرود

گر نرنجی این زمینِ شورہ زار نیست تخمِ آرزو را سازگار

از درونِ این گِلِ بے حاصلے بس غنیمت داں اگر روید دلے!

تو مہی اندر شبستانم گذر یک زماں بے نُوریِ جانم نگر

شعلہ را پرہیز از خاشاک چیست
برق را از برفتادن باک چیست

زیستم تا زیستم اندر فراق وانما آں سوئے این نیلی رواق!

بستہ درہا را برویم باز کن　　　خاک را با قدسیاں ہمراز کن!

آتشے در سینۂ من بر فروز　　　عود را بگذار و ہیزم را بسوز

باز بر آتش بنہ عودِ مرا　　　در جہاں آشفتہ کن دودِ مرا

آتشِ پیمانۂ من تیز کن　　　با تغافل یک نگہ آمیز کن

ما ترا جوئیم و تو از دیدہ دور　　　نے غلط، ما کور و تو اندر حضور!

یا کُشا ایں پردۂ اسرار را　　　یا بگیر ایں جانِ بے دیدار را

نخلِ فکرم نا امید از برگ و بر　　　یا تبر بفرست یا بادِ سحر

عقل دادی ہم جنونے دِہ مرا　　　رہ بجذبِ اندرونے دِہ مرا

علم در اندیشہ می گیرد مقام　　　عشق را کاشانہ قلبِ لاینام

علم تا از عشق برخوردار نیست　　　جز تماشا خانۂ افکار نیست

ایں تماشا خانہ سحرِ سامری است　　　علم بے روح القدس افسونگری است

بے تجلّی مردِ دانا رہ نبُرد　　　از لکد کوبِ خیالِ خویش مُرد

بی تجلی زندگی رنجوری است
عقل مهجوری و دین مجبوری است

این جهانِ کوه و دشت و بحر و بر!
ما نظر، خواهیم و او گوید خبر!

منزلی بخش این دلِ آواره را
باز دِه با ماه این مه پاره را

گرچه از خاکم نروید جز کلام
حرفِ مهجوری نمی گردد تمام!

زیرِ گردون خویش را یابم غریب
زآن سوئے گردون بگو اِنّی قریب*

تا مثالِ مهر و مه گردد غروب
این جهات و این شمال و این جنوب

از طلسمِ دوش و فردا بگذرم
از مه و مهر و ثریا بگذرم!

تو فروغِ جاودان ما چون شرار
یک دو دم داریم و آن هم مستعار!

اے تو نشناسی نزاعِ مرگ و زیست
رشک بر یزدان برد این بنده کیست!؟

بندهٔ آفاق گیر و ناصبور
نے غیاب او را خوش آید نے حضور

آنیم من جاودانی کن مرا
از زمینی آسمانی کن مرا

* اِنّی قریب - آیهٔ قرآن

ضبط در گفتار و کردارے بدہ
جادہ ہا پیداست رفتارے بدہ

آنچہ گفتم از جہانے دیگر است
ایں کتاب از آسمانے دیگر است

بحرم و از من کمم آشوبی خطاست
آں کہ در قعرم فرود آید کجاست؟

یک جہاں بر ساحلِ من آرمید
از کراں غیر از رمِ موجے ندید

من کہ نومیدم ز پیرانِ کہن
دارم از روزے کہ می آید، سخن!

بر جواناں سہل کن حرفِ مرا
بہرِ شاں پایاب کن ژرفِ مرا

بسم اللہ الرحمن الرحیم

تمہیدِ آسمانی

نخستین روزِ آفرینش

نکوہش می کند آسمان زمین را

زندگی از لذتِ غیب و حضور — بست نقشِ این جہانِ نزد و دور

آن چنان تارِ نفس از ہم گسیخت — رنگِ حیرت خانۂ ایام ریخت

ہر کجا از ذوق و شوقِ خودگری — نعرۂ من دیگرم تو دیگری

ماہ و اختر را خرام آموختند — صد چراغ اندر فضا افروختند

بر سپہرِ نیلگوں زد آفتاب — خیمۂ زربفت با سیمیں طناب

از افقِ صبحِ نخستیں سر کشید — عالمِ نوزادہ را در بر کشید

ملکِ آدم خاکدانی بود و بس | دشتِ او بی کاروانی بود و بس

نی بکوهی آبجوئی در ستیز | نی بصحرائی سحابی ریزریز

نی سرودِ طائران در شاخسار | نی رمِ آهو میانِ مرغزار

بی تجلی ہائے جاں بحر و برش | دودِ پیچاں طیلسانِ پیکرش

سبزه بادِ فرودیں نادیدهٔ | اندر اعماقِ زمین خوابیدهٔ

طعنهٔ زد چرخِ نیلی بر زمیں | "روزگارِ کس ندیدم ایں چنیں

چوں تو در پہنائے من کورے کجا | جز بقندیلم ترا نورے کجا

خاک اگر الوند شد جز خاک نیست | روشن و پاینده چوں افلاک نیست

یا بزی با ساز و برگِ دلبری | یا بمیر از ننگ و عارِ کمتری"

شد زمیں از طعنهٔ گردوں خجل | ناامید و دل گران و مضمحل

پیشِ حق از دردِ بی نوری تپید
تا ندائے ز آنسوئے گردوں رسید

"اے امینے از امانت بے خبر — غم مخور، اندر ضمیر خود نگر
روزہا روشن ز غوغائے حیات — نے ازاں نورے کہ بینی در جہات
نورِ صبح از آفتابِ داغ دار — نورِ جاں پاک از غبارِ روزگار
نورِ جاں بے جادہ ہا اندر سفر — از شعاعِ مہر و مہ سیّارتر
شستۂ از لوحِ جاں نقشِ امید؟ — نورِ جاں از خاکِ تو آید پدید!
عقلِ آدم بر جہاں شبخوں زند — عشقِ او بر لامکاں شبخوں زند!
راہ داں اندیشۂ او بے دلیل — چشمِ او بیدارتر از جبرئیل!
خاک و در پرواز مانندِ ملک — یک رباطِ کہنہ در راہش فلک!
می خلد اندر وجودِ آسماں — مثلِ نوکِ سوزن اندر پرنیاں!
داغہا شوید ز دامانِ وجود — بے نگاہِ او جہاں کور و کبود!
گرچہ کم تسبیح و خونریز است او — روزگاراں را چو مہمیز است او
چشمِ او روشن شود از کائنات — تا ببیند ذات را اندر صفات

ہر کہ عاشق شد جمالِ ذات را

اوست سیّد جملہ موجودات را"

نغمۂ ملائک

فروغِ مشتِ خاک از نوریاں افزوں شود روزے
زمیں از کوکبِ تقدیرِ او گردوں شود روزے
خیالِ او کہ از سیلِ حوادث پرورش گیرد
زگردابِ سپہرِ نیلگوں بیروں شود روزے!
یکے در معنئ آدم نگر! از ما چہ می پُرسی
ہنوز اندر طبیعت می خلد موزوں شود روزے!
چناں موزوں شود ایں پیش پا افتادہ مضمونے
کہ یزداں را دل از تاثیرِ اُو پُرخوں شود روزے!

تمہیدِ زمینی

آشکارا می شود رُوحِ حضرتِ رُومیؒ و شرح می دہد اسرارِ معراج را

عشقِ شور انگیز بے پروائے شہر | شعلۂ او میرد از غوغائے شہر
خلوتے جویید دشت و کوہسار | یا لبِ دریائے ناپیداکنار
من کہ در یاراں ندیدم محرمے | بر لبِ دریا بیاسودم دمے
بحر و ہنگامِ غروبِ آفتاب | نیلگوں آب از شفق لعلِ مذاب
کور را ذوقِ نظر بخشد غروب | شام را رنگِ سحر بخشد غروب!
با دلِ خود گفتگوہا داشتم | آرزوہا جستجوہا داشتم
آنی و از جاودانی بے نصیب! | زندہ و از زندگانی بے نصیب!
تشنہ و دُور از کنارِ چشمہ سار | می سرودم ایں غزل بے اختیار

غزل

بگشائے لب کہ قندِ فراوانم آرزوست — بنمائے رخ کہ باغ و گلستانم آرزوست

یک دست جامِ بادہ و یک دست زلفِ یار — رقصِ چنیں میانہ میدانم آرزوست

گفتی ز ناز بیش مرنجاں مرا، برو — آں گفتنت کہ بیش مرنجانم آرزوست

اے عقل تو ز شوق پراگندہ گوئے شو — اے عشق نکتہ ہائے پریشانم آرزوست

ایں آب و نانِ چرخ چو سیل است بیوفا — من ماہیم نہنگم و عمانم آرزوست

جانم ملول گشت ز فرعون و ظلمِ او — آں نورِ جیبِ موسیِ عمرانم آرزوست

دی شیخ با چراغ ہمی گشت گردِ شہر — کز دیو و دد ملولم و انسانم آرزوست

زیں ہمرہانِ سست عناصر دلم گرفت — شیرِ خدا و رستمِ دستانم آرزوست

گفتم کہ یافت می نشود جستہ ایم ما
گفت آنکہ یافت می نشود آنم آرزوست!"

(رومی)

موجِ مضطر خفت بر سنجابِ آب — شد افق تار از زیانِ آفتاب

از متاعش پارۂ دزدید شام — کوکبے چوں شاہدے بالائے بام!

روحِ رومی پردہ ہا را بر درید — از پسِ کُہ پارۂ آمد پدید!

طلعتش رخشندہ مثلِ آفتاب — شیبِ او فرخندہ چوں عہدِ شباب

پیکرے روشن ز نورِ سرمدی — در سراپایش سرورِ سرمدی!

بر لبِ او سرِّ پنہانِ وجود — بند ہائے حرف و صوت از خود کشود

حرفِ او آئینۂ آویختہ — علم با سوزِ دروں آمیختہ!

گفتمش موجود و ناموجود چیست؟ — معنیٔ محمود و نامحمود چیست؟

گفت موجود آنکہ می خواہد نمود — آشکارائی تقاضائے وجود

زندگی خود را بخویش آراستن — بر وجودِ خود شہادت خواستن

انجمن روزِ الست آراستند — بر وجودِ خود شہادت خواستند!

زندۂ یا مردۂ یا جاں بلب — از سہ شاہد کن شہادت را طلب

شاہدِ اوّل شعورِ خویشتن — خویش را دیدن بنورِ خویشتن

شاہدِ ثانی شعورِ دیگرے — خویش را دیدن بنورِ دیگرے

شاہدِ ثالث شعورِ ذاتِ حق — خویش را دیدن بنورِ ذاتِ حق

پیشِ ایں نور ار بمانی استوار — حیّ و قائم چوں خدا خود را شمار!

بر مقامِ خود رسیدن زندگی ست — ذات را بے پردہ دیدن زندگی ست

مردِ مومن در نسازد با صفات — مصطفیٰ راضی نشد اِلّا بذات

چیست معراج آرزوئے شاہدے — امتحانے روبروئے شاہدے

شاہدِ عادل کہ بے تصدیقِ او — زندگی ما را چو گل را رنگ و بو

در حضورش کس نماند استوار — ور بماند ہست او کامل عیار

ذرّۂ از کف مدہ تابے کہ ہست — پختہ گیر اندر گرہ تابے کہ ہست

تابِ خود را بر فزودن خوشتر است — پیشِ خورشید آزمودن خوشتر است

پیکرِ فرسودہ را دیگر تراش — امتحانِ خویش کن موجود باش

این چنین "موجود" "محمود" است و بس
ورنہ نارِ زندگی دُود است و بس"

باز گفتم پیشِ حق رفتن چسان؟ کوہِ خاک و آب را گفتن چسان؟
آمرِ خالق برون از امر و خلق ما ز شستِ روزگاران خستہ حلق
گفت "اگر سلطان" ترا آید بدست می تواں افلاک را از ہم شکست
باش تا عریاں شود ایں کائنات شوید از دامانِ خود گردِ جہات
در وجودِ او نہ کم بینی نہ بیش خویش را بینی از و او را ز خویش
نکتۂ "الّا بسلطان" یاد گیر ورنہ چوں مور و ملخ در گل بمیر
از طریقِ زادن اے مردِ نکوے آمدی اندر جہانِ چار سوے
ہم بروں جستن بزادن می تواں بند ہا از خود کشادن می تواں
لیکن ایں زادن نہ از آب و گل است داند آں مردے کہ او صاحبدل است

گفتن ـ تنگ رفتن ۔ الّا بسلطان تلمیح بآیۂ شریفہ یا معشر الجن الخ

آں زمجبوری است ایں از اختیار — آں نہاں در پردہ ہا ایں آشکار

آں یکے با گریہ ایں با خندہ ایست — یعنی آں جوئندہ ایں یابندہ ایست

آں سکون و سیر اندر کائنات — ایں سراپا سیر بیروں از جہات

آں یکے محتاجِ روز و شب است — واں دگر روز و شب او را مرکب است

زادنِ طفل از شکستِ اشکم است — زادنِ مرد از شکستِ عالم است

ہر دو زادن را دلیل آمد اذاں — آں بلب گویند و ایں از عینِ جاں

جانِ بیدارے چو زاید در بدن
لرزہ ہا افتد دریں دیرِ کہن"

گفتم ایں زادن نمی دانم کہ چیست؟ — گفت "شانے از شئونِ زندگی است

شیوہ ہائے زندگی غیب و حضور — آں یکے اندر ثبات آں در مرور

گہ بجلوت می گدازد خویش را — گہ بخلوت جمع سازد خویش را

جلوتِ او روشن از نورِ صفات — خلوتِ او مستنیر از نورِ ذات

عقل او را سوئے جلوت می کشد عشق او را سوئے خلوت می کشد
عقل ہم خود را بدیں عالم زند تا طلسمِ آب و گِل را بشکند
می شود ہر سنگِ رہ او را ادیب می شود برق و سحاب او را خطیب
چشمش از ذوقِ نگہ بیگانہ نیست لیکن او را جرأتِ رندانہ نیست!
پس ز ترسِ راہ چوں کورے رود نرم نرمک صورتِ مورے رود
تا خرد پیچیدہ تر بر رنگ و بوست می رود آہستہ اندر راہِ دوست
کارش از تدریج می یابد نظام من نہ دانم کے شود کارش تمام!
می نداند عشق سال و ماہ را دیر و زود و نزد و دورِ راہ را
عقل در کوہے شگافے می کند یا بگردِ او طوافے می کند
کوہ پیشِ عشق چوں کاہے بود دل سریع السیر چوں ماہے بود
عشق شبخونے زدن بر لامکاں گور را نادیدہ رفتن از جہاں!
زورِ عشق از باد و خاک و آب نیست قوتش از سختیِ اعصاب نیست

عشق با نانِ جویں خیبر کشاد ۔ عشق در اندامِ مہ چاکے نہاد!

کلۂ نمرود بے ضربے شکست ۔ لشکرِ فرعون بے حربے شکست!

عشق در جاں چوں بچشم اندر نظر ۔ ہم درونِ خانہ ہم بیرونِ در

عشق ہم خاکستر و ہم اخگر است ۔ کارِ او از دین و دانش برتر است

عشق سلطان است و برہانِ مبیں ۔ ہر دو عالم عشق را زیرِ نگیں

لازمان و دوش و فردائے ازو ۔ لامکان و زیر و بالائے ازو

چوں خودی را از خدا طالب شود ۔ جملہ عالم مرکبِ او راکب شود

آشکارا تر مقامِ دل ازو ۔ جذبِ ایں دیرِ کہن باطل ازو

عاشقاں خود را بہ یزداں می دہند ۔ عقلِ تاویلی بقربان می دہند

عاشقی؟ از سو بہ بے سوئی خرام ۔ مرگ را بر خویشتن گرداں حرام

اے مثالِ مردہ در صندوقِ گور ۔ می تواں برخاستن بے بانگِ صور!

در گلو داری نواہا خوب و نغز ۔ چند اندر گِل بنالی مثلِ چغز

برمکان و بر زمان اسوار شو / فارغ از پیچاکِ این زنّار شو

تیزتر کن این دو چشم و این دو گوش / ہرچہ می بینی بنوش از راہِ ہوش

"آں کسے کو بانگِ موراں بشنود / ہم ز دوراں سرِّ دوراں بشنود"

آں نگاہِ پردہ سوز از من بگیر / کو بچشم اندر نمی گردد اسیر

"آدمی دید است باقی پوست است
دید آں باشد کہ دیدِ دوست است
جملہ تن را در گداز اندر بصر
در نظر رو در نظر رو در نظر" (رومی)

تو ازیں نُہ آسماں ترسی؟ مترس / از فراخائے جہاں ترسی؟ مترس

چشم بکشا بر زمان و بر مکاں / ایں دو یک حال است از احوالِ جاں

تا نگہ از جلوہ پیش افتادہ است / اختلافِ دوش و فردا زادہ است

دانہ اندر گِل بظلمت خانۂ / از فضائے آسماں بیگانۂ

ہیچ می داند کہ در جائے فراخ — می تواں خود را نمودن شاخ شاخ؟

جوہرِ او چیست؟ یک ذوقِ نمو ست

ہم مقامِ اوست ایں جوہر ہم اوست

اے کہ گوئی محملِ جان است تن — سرِّ جاں را در نگر بر تن متن

محملے نے، حالے از احوالِ اوست — محملش خواندن فریبِ گفتگوست!

چیست جاں؟ جذب و سرور و سوز و درد — ذوقِ تسخیرِ سپہرِ گرد گرد!

چیست تن؟ با رنگ و بو خو کردن است — با مقامِ چار سو خو کردن است

از شعور است ایں کہ گوئی نزد و دور — چیست معراج؟ انقلاب اندر شعور

انقلاب اندر شعور از جذب و شوق — وا رہاند جذب و شوق از تحت و فوق

ایں بدن با جانِ ما انباز نیست

مشتِ خاکے مانعِ پرواز نیست"

زروان کہ روحِ زمان و مکان است

مسافر را بسیاحتِ عالمِ علوی می برد

از کلامش جانِ من بیتاب شد — در تنم ہر ذرہ چوں سیماب شد

ناگہاں دیدم میانِ غرب و شرق — آسماں در یک سحابِ نور غرق

زاں سحاب افرشتۂ آمد فرود — با دو طلعت ایں چو آتش آں چو دود!

آں چو شب تاریک و ایں روشن شہاب — چشمِ ایں بیدار و چشمِ آں بخواب

بال او را رنگہائے سُرخ و زرد — سبز و سیمین و کبود و لاجورد

چوں خیال اندر مزاجِ او رمے — از زمیں تا کہکشاں او را دمے

ہر زماں او را ہوائے دیگرے — پر کشادن در فضائے دیگرے

گفت زروانم جہاں را قاہرم — ہم نہانم از نگہ ہم ظاہرم

بستہ ہر تدبیر با تقدیرِ من | ناطق و صامت ہمہ نخچیرِ من
غنچہ اندر شاخ می بالد ز من | مرغک اندر آشیاں نالد ز من
دانہ از پروازِ من گردد نہال | ہر فراق از فیضِ من گردد وصال
ہم عتابے ہم خطا بے آورم | تشنہ سازم تا شرابے آورم
من حیاتم، من مماتم، من نشور | من حساب و دوزخ و فردوس و حور!
آدم و افرشتہ در بندِ من است! | عالمِ شش روزہ فرزندِ من است!
ہر گُلے کز شاخ می چینی منم | اُمِّ ہر چیزے کہ می بینی منم!
در طلسمِ من اسیر است ایں جہاں | از دمم ہر لحظہ پیر است ایں جہاں
لِیْ مَعَ اللہ ہر کرا در دل نشست | آں جوانمردے طلسمِ من شکست

گر تو خواہی من نباشم درمیاں
لِیْ مَعَ اللہ باز خواں از عینِ جاں"

لِیْ مَعَ اللہ۔ تلمیح بہ حدیث لِیْ مَعَ اللہ وقت،

در نگاهِ او نمیدانم چه بود | از نگاهم این کهن عالم ربود
یا نگاهم بر دگر عالم کشود | یا دگرگوں شد همان عالم که بود
مُردم اندر کائناتِ رنگ و بُو | زادم اندر عالمِ بے ہاے و ہُو
رشتۂ من زاں کهن عالم گسست | یک جهانِ تازۂ آمد بدست
از زیانِ عالمے جانم تپید | تا دگر عالم زخاکم بردمید
تن سبک تر گشت و جاں سیارتر | چشمِ دل بینندہ و بیدارتر

پردگی ها بے حجاب آمد پدید
نغمۂ انجم بگوشِ من رسید!

زمزمۂ انجم

عقلِ تو حاصلِ حیات عشقِ تو سِرِ کائنات
پیکرِ خاک اِنخوشش بیا این سوئے عالمِ جهات

زہرہ و ماہ و مشتری از تو رقیبِ یک دگر
از پئے یک نگاہِ تو کشمکشِ تجلیات

در رہِ دوست جلوہ ہاست تازہ بتازہ نَو بنَو
صاحبِ شوق و آرزو دل نہ دہد بکلّیات

صدق و صفاست زندگی، نشوونماست زندگی
"تا ابد از ازل بتاز ملکِ خداست زندگی"

شوقِ غزلسرائے را رخصتِ ہائے و ہو بدہ
باز بہ رند و محتسب بادہ سبو سبو بدہ

شام و عراق و ہند و پارس خو بہ نبات کردہ اند
خو بہ نبات کردہ را تلخیٔ آرزو بدہ

تا بہ یمِ بلند موج معرکۂ بنا کند
لذّتِ سیلِ تند رو با دلِ آبجو بدہ

مردِ فقیر آتش است، میری و قیصری خس است
فال و فرِ ملوک را حرفِ برہنہ بس است!

دبدبۂ قلندری طنطنۂ سکندری
آں ہمہ جذبۂ کلیم ایں ہمہ سحرِ سامری
آں بہ نگاہ می کُشد ایں بہ سپاہ می کُشد
آں ہمہ صلح و آشتی ایں ہمہ جنگ و داوری
ہر دو جہاں کشاستند ہر دو دوام خواستند
ایں بہ دلیلِ قاہری آں بہ دلیلِ دلبری
ضربِ قلندری بیار سدِّ سکندری شکن
رسمِ کلیم تازہ کن رونقِ ساحری شکن!

فلکِ قمر

فلکِ قمر

ایں زمین و آسماں ملکِ خداست — ایں مہ و پرویں ہمہ میراثِ ماست!
اندریں رہ ہر چہ آید در نظر — با نگاہِ محرمے او را نگر
چوں غریباں در دیارِ خود مرو — اے ز خود گم اند کے بیباک شو!
این و آں حکمِ ترا بر دل زند — گر تو گوئی ایں مکن آں کُن، کند
نیست عالم جز بتانِ چشم و گوش — اینکہ ہر فردائے او میرد چو دوش!
در بیابانِ طلب دیوانہ شو! — یعنی ابراہیمِ ایں بتخانہ شو!
چوں زمین و آسماں را طے کنی — ایں جہان و آں جہاں را طے کنی
از خدا ہفت آسماں دیگر طلب — صد زمان و صد مکاں دیگر طلب

بی‌خود افتادن لبِ جوئے بہشت — بی‌نیاز از حرب و ضرب خوب و زشت
گر نجاتِ ما فراغ از جستجوست — گور خوشتر از بہشتِ رنگ و بوست!

اے مسافر جاں بمیرد از مقام
زندہ تر گردد ز پروازِ مدام!

ہم سفر با اختراں بودن خوش است — در سفر یک دم نیاسودن خوش است
تا شدم اندر فضا ہائے سپہر — آنچہ بالا بود زیر آمد نظر
تیرہ خاکے برتر از قندیلِ شب! — سایۂ من بر سرِ من اے عجب!
ہر زماں نزدیک تر نزدیک تر — تا نمایاں شد کہستانِ قمر
گفت رومیؒ از گمانہا پاک شو — خوگرِ رسم و رہِ افلاک شو
ماہ از ما دور و با ما آشناست — ایں نخستیں منزل اندر راہِ ماست

دیر و زودِ روزگارش دیدنی است
غارہائے کوہسارش دیدنی است"

آں سکوت آں کوہسارِ ہولناک
اندروں پُر سوز و بیروں چاک چاک

صد جبل از خافطین و یلدرم
بردہ اش دود و نار اندر شکم

از درونش سبزہ سر بر نزد
طائرے اندر فضایش پر نزد

ابر ہا بے نم ہوا ہا تند و تیز
با زمینِ مردۂ اندر ستیز

عالمے فرسودۂ بے رنگ و صوت
نے نشانِ زندگی در وے نہ موت!

نے بخاکش ریشۂ نخلِ حیات
نے بہ صلبِ روزگارش حادثات!

گرچہ ہست از دودمانِ آفتاب
صبح و شامِ او نزاید انقلاب!

گفت رومی "خیز و گامے پیش نہ
دولتِ بیدار را از کف مدہ

باطنش از ظاہرِ او خوشتر است
در قفارِ او جہانے دیگر است!

ہر چہ پیش آید ترا اے مردِ ہوش
گیر اندر حلقہ ہائے چشم و گوش

خافطین و یلدرم ۔ کوہہائے آتش فشانِ قمر   قفار ۔ غار

چشم اگر بیناست ہر شئے دیدنی است
در ترازوئے نگہ سنجیدنی است

ہر کجا رومی برد آنجا برو
یک دو دم از غیرِ او بیگانہ شو"

دستِ من آہستہ سوئے خود کشید
تُند رفت و بر سرِ غارے رسید

عارفِ ہندی کہ بہ یکے از غارہائے قمر خلوت گرفتہ و اہلِ ہند او را "جہاں دوست" می گویند

من چو کوراں دست بر دوشِ رفیق
پا نہادم اندراں غارِ عمیق

ماہ را از ظلمتش دل داغ داغ
اندرو خورشید محتاجِ چراغ!

وہم و شک بر من شبیخوں ریختند
عقل و ہوشم را بدار آویختند!

راہ رفتم رہزناں اندر کمیں
دل تہی از لذتِ صدق و یقیں!

تا نگہ را جلوہ ہا شد بے حجاب　　صبحِ روشن بے طلوعِ آفتاب!

وادیٔ ہر سنگِ او زنّار بند　　دیو سار از نخلہائے سر بلند

از سرشتِ آب و خاک است این مقام　　یا خیالم نقش بندد در منام!

در ہوائے او چو مے ذوق و سرور　　سایہ از تقبیلِ خاکش عینِ نور

نے زمینش را سپہرِ لاجورد　　نے کنارش از شفقہا سرخ و زرد

نور در بندِ ظلام آنجا نبود　　دود گردِ صبح و شام آنجا نبود

زیرِ نخلے عارفِ ہندی نژاد　　دیدہ ہا از سرمہ اش روشن سواد

موئے بر سر بستہ و عریاں بدن　　گردِ او مارے سفیدے حلقہ زن!

آدمے از آب و گل بالاترے　　عالم از دیرِ خیالش پیکرے!

وقتِ او را گردشِ ایّام نے　　کارِ او با چرخِ نیلی فام نے

گفت با رومی کہ ہمراہِ تو کیست؟
در نگاہش آرزوئے زندگیست!

رُومی

مردے اندر جستجو آوارۂ ثابتے با فطرتِ سیّارۂ!

پختہ تر کارش ز خامی ہائے او من شہیدِ ناتمامی ہائے او

شیشۂ خود را بگردوں بستہ طاق فکرش از جبریل می خواہد صداق!

چون عقاب افتد بصیدِ ماہ و مہر گرم رو اندر طوافِ نُہ سپہر

حرف با اہلِ زمیں رندانہ گفت حُور و جنّت را بت و بتخانہ گفت!

شعلہ ہا در موجِ دودش دیدہ ام کبریا اندر سجودش دیدہ ام!

ہر زماں از شوق می نالد چنال می کُشد او را فراق و ہم وصال!

من ندانم چیست در آب و گلش
من ندانم از مقام و منزلش!

صداق ۔ رونمائی

جہانِ دوست

عالم از رنگ است و بے رنگی است حق
چیست عالم؟ چیست آدم؟ چیست حق؟

رُومی

آدمی شمشیر و حق شمشیر زن
عالم این شمشیر را سنگِ فسن!

شرق حق را دید و عالم را ندید
غرب در عالم خزید، از حق رمید

چشم بر حق باز کردن بندگی است
خویش را بے پردہ دیدن زندگی است!

بندہ چوں از زندگی گیرد برات
ہم خدا آں بندہ را گوید صلوٰت!

ہر کہ از تقدیرِ خویش آگاہ نیست
خاکِ او با سوزِ جاں ہمراہ نیست!

جہاں دوست

بر وجود و بر عدم پیچیدہ است — مشرق این اسرار را کم دیدہ است

کارِ ما افلاکیاں جز دید نیست — جانم از فردائے او نومید نیست!

دوش دیدم بر فرازِ قشمرود — زآسماں افرشتۂ آمد فرود

از نگاہش ذوقِ دیدارے چکید — جز بسوئے خاکدانِ ما ندید

گفتمش از محرماں رازے مپوش — تو چہ بینی اندر آں خاکِ خموش؟

از جمالِ زہرۂ بگداختی؟ — دل بہ چاہِ بابلے انداختی؟

گفت "ہنگامِ طلوعِ خاور است — آفتابِ تازہ او را در بر است

لعلہا از سنگِ رہ آید بروں — یوسفانِ او ز چہ آید بروں!

رستخیزے در کنارش دیدہ ام — لرزہ اندر کوہسارش دیدہ ام

قشمرود ـ نام کوہے از کوہستانِ قمر

رخت بند د از مقامِ آذری
تا شود خوگر ز ترکِ بُت گری

اے خوش آں قومے کہ جانِ او تپید
از گلِ خود خویش را باز آفرید!

عرشیاں را صبحِ عید آں ساعتے
چوں شود بیدار چشمِ ملّتے!

پیرِ ہندی اندکے دم در کشید
باز در من دید و بے تابانہ دید

گفت مرگِ عقل؟ گفتم ترکِ فکر
گفت مرگِ قلب؟ گفتم ترکِ ذکر

گفت تن؟ گفتم کہ زاد از گردِ رہ
گفت جاں؟ گفتم کہ رمزِ لا الٰہ

گفت آدم؟ گفتم از اسرارِ اوست
گفت عالم؟ گفتم او خود روبروست

گفت ایں علم و ہنر؟ گفتم کہ پوست
گفت حجّت چیست؟ گفتم روئے دوست

گفت دینِ عامیاں؟ گفتم شنید
گفت دینِ عارفاں؟ گفتم کہ دید

از کلامم لذّتِ جانش فزود
نکتہ ہائے دل نشیں بر من کشود

نُہ تا سخن از عارفِ ہندی

(۱)

ذاتِ حق را نیست این عالم حجاب
غوطہ را حایل نگردد نقشِ آب!

(۲)

زادن اندر عالمے دیگر خوش است
تا شبابِ دیگرے آید بدست!

(۳)

حق ورائے مرگ و عینِ زندگی است
بندہ چوں میرد نمی داند کہ چیست!

گرچہ ما مرغانِ بے بال و پریم
از خدا در علمِ مرگ افزوں تریم!

(۴)

وقت؟ شیرینی بزہر آمیختہ
رحمتِ عامے بقہر آمیختہ!
خالی از قہرش بہ بینی شہر و دشت
رحمتِ او ایں کہ گوئی در گذشت!

(۵)

کافری مرگ است اے روشن نہاد
کے سزد با مردہ غازی را جہاد!
مردِ مومن زندہ و با خود بجنگ
بر خود افتد ہمچو بر آہو پلنگ!

(۶)

کافرِ بیدار دل پیشِ صنم
به ز دیندارے که خفت اندر حرم!

(۷)

چشمِ کور است اینکه بیند ناصواب
هیچگه شب را نه بیند آفتاب!

(۸)

صحبتِ گل دانه را سازد درخت
آدمی از صحبتِ گل تیره بخت!
دانه از گل می پذیرد پیچ و تاب
تا کند صیدِ شعاعِ آفتاب!

(۹)

من بگل گفتم بگو اے سینہ چاک
چوں بگیری رنگ و بو از باد و خاک؟
گفت گل اے ہوشمندِ رفتہ ہوش
چوں پیامے گیری از برقِ خموش؟
جاں بہ تن مارا ز جذبِ این و آں
جذبِ تو پیدا و جذبِ ما نہاں!

جلوۂ سروش

مردِ عارف گفت گو را در بہ بست — مستِ خود گردید از عالم گسست!
ذوق و شوق او را ز دستِ او ربود — در وجود آمد ز نیرنگِ شہود
با حضورش ذرہ ہا مانندِ طور — بے حضورِ او نہ نور و نے ظہور!

نازنینے در طلسمِ آن شبے ‌‌ ‌ آن شبے بے کوکبے را کوکبے!

سنبلستانِ دو زلفش تا کمر ‌ ‌ تاب گیر از طلعتش کوه و کمر

غرق اندر جلوهٔ مستانهٔ ‌ ‌ خوش سرود آن مستِ بے پیمانهٔ

پیشِ او گردنده فانوسِ خیال ‌ ‌ ذوفنون مثلِ سپهرِ دیر سال

اندر آن فانوس پیکر رنگ رنگ ‌ ‌ شکره بر کنجشک و بر آهو پلنگ!

من به رومی گفتم اے دانائے راز ‌ ‌ بر رفیقِ کم نظر بکشائے راز

گفت "این پیکر چو سیمِ تابناک ‌ ‌ زاد در اندیشهٔ یزدانِ پاک!

بازِ بے تابانه از ذوقِ نمود ‌ ‌ در شبستانِ وجود آمد فرود

همچو ما آواره و غربت نصیب ‌ ‌ تو غریبی من غریبم او غریب!

شانِ او جبریلی و نازش سرکشش ‌ ‌ می برد از هوش و می آرد بهوش

غنچهٔ ما را کشود از شبنمش ‌ ‌ مرده آتش زنده از سوزِ دمش

زخمهٔ شاعر بسازِ دل ازوست ‌ ‌ چاکها در پردهٔ محمل ازوست

دیده ام در نغمهٔ او عالمے
آتشے گیر از نوائے او دمے!"

نوائے سروش

ترسم که تو مے رانی زورق بسراب اندر
زادی به حجاب اندر میری به حجاب اندر!

چوں سرمهٔ رازیؔ را از دیده فروشستم
تقدیر امم دیدم پنہاں بکتاب اندر!

بر کشت و خیاباں پیچ، بر کوه و بیاباں پیچ
برقے که بخود پیچد میرد به سحاب اندر!

با مغربیاں بودم پرجستم و کم دیدم
مردے که مقاماتش ناید به حساب اندر!

رازی مشہور مفسر قرآن

بے دردِ جہانگیری آں قرب میسر نیست
گلشن بگریباں کش اے بُو بگلاب اندر

اے زاہدِ ظاہر بیں گیرم کہ خودی فانی است
لیکن تو نہ می بینی طوفاں بہ حباب اندر!

ایں صوتِ دلاویزے از زخمہ مطرب نیست
مہجورِ جناں حورے نالد بہ رباب اندر!

حرکت بہ وادی یرغمید کہ ملائکہ
اورا وادی طواسین می نامند

رومی آں عشق و محبت را دلیل
تشنہ کاماں را کلامش سلسبیل

"بو بگلاب اندر" تلمیح بہ مصرعِ مشہورِ غزلِ صوفیہ "او در من و من در او چوں بو بگلاب اندر"

گفت آں شعرے کہ آتش اندر وست / اصلِ او از گرمیِ اَللّٰہ ہوست!

آں نوا گلشن کند خاشاک را / آں نوا برہم زند افلاک را

آں نوا بر حق گواہی می دہد / با فقیراں پادشاہی می دہد!

خوں ازو اندر بدن سیّار تر / قلب از روح الامیں بیدار تر

اے بسا شاعر کہ از سحرِ ہنر / رہزنِ قلب است و ابلیسِ نظر!

شاعرِ ہندی! خدایش یار باد / جانِ او بے لذتِ گفتار باد

عشق را خنیاگری آموختہ / با خلیلاں آذری آموختہ!

حرفِ او چاویدہ و بے سوز و درد / مُرد خواہند اہلِ درد او را نہ مَرد

زاں نوائے خوش کہ نشناسد مقام / خوشتر آں حرفے کہ گوئی در منام

فطرتِ شاعر سراپا جستجوست / خالق و پروردگارِ آرزوست!

شاعر اندر سینۂ ملّت چو دل / ملّتے بے شاعرے انبارِ گِل!

سوز و مستی نقشبندِ عالمے ہست / شاعری بے سوز و مستی ماتمے ہست!

شعر را مقصود اگر آدم گری است
شاعری ہم وارثِ پیغمبری است"

گفتم از پیغمبری ہم باز گوے
سرِ او با مردِ محرم باز گوے

گفت اقوام و ملل آیاتِ اوست
عصرہائے ما ز مخلوقاتِ اوست

از دمِ او ناطق آمد سنگ و خشت
ما ہمہ مانندِ حاصل او چو کشت!

پاک سازد استخوان و ریشہ را
بالِ جبریلے دہد اندیشہ را

ہائے و ہوئے اندرونِ کائنات
از لبِ او نجم و نور و نازعات

آن جلالش را زوالے نیست نیست
منکرِ او را کمالے نیست نیست

رحمتِ حق صحبتِ احرارِ او
قہرِ یزداں ضربتِ کرّارِ او

گرچہ باشی عقلِ کل از وے مرم
زانکہ او بیند تن و جاں را بہم

تیز تر نہ پا براہِ یزعمید
تا نہ بینی آنچہ می بایست دید

نجم و نور و نازعات ۔ اسمائے سورہ ہائے قرآن

کندہ بر دیوارے از سنگِ قمر

"چار طاسینِ نبوّت را نگر"

شوق راہ خویش داند بے دلیل / شوقِ پروانے ببالِ جبرئیل!

شوق را راہِ دراز آمد دو گام / ایں مسافر خستہ کم بود از مقام

پا زدم مستانہ سوئے پرخمید / تا بلندیہائے او آمد پدید

من چہ گویم از شکوہِ آں مقام / ہفت کوکب در طوافِ او مدام

قدسیان از نورِ او روشن ضمیر / قدسیان از سرمۂ خاکش بصیر!

حق مرا چشم و دل و گفتار داد / جستجوئے عالمِ اسرار داد

پردہ را برگیرم از اسرارِ کل
با تو گویم از طواسینِ رسل

سنگِ قمر۔ قسمے از سنگِ سفید

طاسینِ گوتم

توبہ آوردنِ زنِ رقاصۂ عشوہ فروش

گوتم

مئے دیرینہ و معشوقِ جواں چیزے نیست
پیشِ صاحب نظراں حورِ جناں چیزے نیست!
ہر چہ از محکم و پایندہ شناسی، گذرد
کوہ و صحرا و بر و بحر و کراں چیزے نیست!
دانشِ مغربیاں فلسفۂ مشرقیاں
ہمہ بتخانہ و در طوفِ بتاں چیزے نیست!

از خود اندیشیں و ازیں بادیہ ترساں مگذر
کہ تو ہستی و وجودِ دو جہاں چیزے نیست

در طریقے کہ بنوکِ مژہ کاویدم من
منزل و قافلہ و ریگِ رواں چیزے نیست!

بگذر از غیب کہ ایں وہم و گماں چیزے نیست
در جہاں بودن و رستن زجہاں چیزے ہست

آں بہشتے کہ خدائے بتو بخشد ہمہ ہیچ
تا جزائے عملِ تست جناں، چیزے ہست!

راحتِ جاں طلبی؟ راحتِ جاں چیزے نیست
در غمِ ہم نفساں اشکِ رواں چیزے ہست

چشمِ مخمور و نگاہِ غلط انداز و سرود
ہمہ خوب است ولے خوشتر ازاں چیزے ہست

حسنِ رخسار دمے ہست و دمے دیگر نیست
حسنِ کردار و خیالاتِ خوشاں چیزے ہست!

رقاصہ

فرصتِ کشمکش مدہ ایں دلِ بے قرار را
یک دو شکن زیادہ کن گیسوئے تابدار را
از تو درونِ سینہ ام برقِ تجلیٔ کہ من
با مہ و مہر دادہ ام تلخیٔ انتظار را
ذوقِ حضور در جہاں رسمِ صنم گری نہاد
عشق فریب می دہد جانِ امیدوار را!
تا بفراغِ خاطرے نغمۂ تازۂ زنم
باز بہ مرغزار دہ طائرِ مرغزار را

طبعِ بلند دادهٔ ، بند ز پائے من کشاے
تا به پلاسِ تو دہم خلعتِ شہریار را
تیشه اگر به سنگ زد این چه مقامِ گفتگوست؟
عشق بدوش می کشد این همه کوہسار را!

طاسینِ زرتشت

آزمایش کردن اہرمن زرتشت را

اہرمن

از تو مخلوقاتِ من نالاں چو نَے — از تو ما را فرودیں مانندِ دَے
در جہاں خوار و زبونم کردهٔ — نقشِ خود رنگیں ز خونم کردهٔ

زندہ حق از جلوۂ سینائے تست
مرگِ من اندر یدِ بیضائے تست!

تکیہ بر میثاقِ یزداں ابلہی است
بر مراد کش رہ رفتن گمرہی است

زہرہا در بادۂ گلفامِ اوست
ارّہ و کرم و صلیب انعامِ اوست!

جز دعا ہا نوح تدبیرے نداشت
حرفِ آں بیچارہ تاثیرے نداشت!

شہر را بگذار و در غارے نشیں
ہم بہ خیلِ نوریاں صحبت گزیں

از نگاہے کیمیا کن خاک را
از مناجاتے بسوز افلاک را

در کہستاں چوں کلیم آوارہ شو
نیم سوزِ آتشِ نظّارہ شو

لیکن از پیغمبری باید گذشت
از چنیں ملّاگری باید گذشت!

کس میانِ ناکساں ناکس شود
فطرتش گر شعلہ باشد خس شود

تا نبوت از ولایت کمتر است
عشق را پیغمبری دردِ سر است!

؎ ارّہ، کرم، صلیب؛ تلمیحات بہ قصصِ پیغمبراں

خیز و در کاشانۂ وحدت نشیں
ترکِ جلوت گوے و در خلوت نشیں!

زرتشت

نور دریاے است ظلمت ساحلش — ہم چو من سیلے نزاد اندر دلش
اندرو نم موجہائے بے قرار — سیل را جز غارتِ ساحل چہ کار؟
نقشِ بیرنگے کہ او را کس ندید — جز بخونِ اہرمن نتواں کشید!

خویشتن را وا نمودن زندگی است
ضربِ خود را آزمودن زندگی است!

از بلاہا پختہ تر گردد خودی — تا خدا را پردہ در گردد خودی
مردِ حق بیں جز بحق خود را ندید — لَا اِلٰہ می گفت و در خوں می تپید!
عشق را در خوں تپیدن آبروست — ارہ و چوب و رسن عیدینِ اوست!

در رهِ حق هر چه پیش آید نکوست
مرحبا نامهربانیهائے دوست!

جلوهٔ حق چشمِ من تنها نخواست
حسن را بے انجمن دیدن خطاست

چیست خلوت؟ درد و سوز و آرزوست
انجمن دید است و خلوت جستجوست

عشق در خلوت کلیم اللّٰهی است
چون بجلوت می خرامد شاهی است!

خلوت و جلوت کمالِ سوز و ساز
هر دو حالات و مقاماتِ نیاز

چیست آن؟ بگذشتن از دیر و کنشت
چیست این؟ تنها نه رفتن در بهشت!

گرچه اندر خلوت و جلوت خداست
خلوت آغاز است و جلوت انتهاست

گفتهٔ پیغمبری دردِ سر است
عشق چون کامل شود آدم گر است!

راهِ حق با کاروان رفتن خوش است
همچو جان اندر جهان رفتن خوش است!

طاسینِ مسیح

رویائے حکیم طالسطائی

در میانِ کوهسارِ هفت مرگ   وادئی بی طائر و بی شاخ و برگ!
تابِ مه از دودِ گردِ او چو قیر   آفتاب اندر فضایش تشنه میر!
رودِ سیماب اندران وادی روان   خم بخم مانندِ جوئے کهکشان
پیشِ او پست و بلندِ راه هیچ   تند سیر و موج موج و پیچ پیچ
غرق در سیماب مردے تا کمر   با هزاران ناله هائے بے اثر!
قسمتِ او ابر و باد و آب نے   تشنه و آبے بجز سیماب نے!

طالسطائی - نام حکیم و مصلح روسیه

برکراں دیدم زنے نازک تنے — چشمِ او صد کارواں را رہزنے

کافری آموزِ پیرانِ کنشت — از نگاہش زشت خوب و خوب زشت

گفتمش تو کیستی نامِ تو چیست؟ — ایں سراپا نالہ و فریاد کیست؟

گفت در چشمم فسونِ سامری است — نامم افرنگین و کارم ساحری است!

ناگہاں آں جوئے سیمیں یخ بہ بست — استخوانِ آں جواں در تن شکست

بانگ زد اے وائے بر تقدیرِ من — وائے بر فریادِ بے تاثیرِ من!

گفت افرنگیں "اگر داری نظر — اندکے اعمالِ خود را ہم نگر

پورِ مریم آں چراغِ کائنات — نورِ او اندر جہات و بے جہات!

آں فلاطوس آں صلیب آں روئے زرد — زیرِ گردوں تو چہ کردی او چہ کرد!

اے بجانت لذتِ ایماں حرام — اے پرستارِ بتانِ سیمِ خام

قیمتِ روح القدس نشناختی

تن خریدی نقدِ جاں در باختی!"

فلاطوس ۔ نام حاکم رومی

طعنۂ آں نازنینِ جلوہ مست
آں جواں را نشتر اندر دل شکست

گفت "اے گندم نمائے جو فروش
از تو شیخ و برہمن ملّت فروش!

عقل و دیں از کافریہائے تو خوار
عشق از سوداگریہائے تو خوار!

مہرِ تو آزار و آزارِ نہاں
کینِ تو مرگ است و مرگِ ناگہاں!

صحبتے با آب و گل ورزیدۂ
بندہ را از پیشِ حق دزدیدۂ

حکمتے کو عقدۂ اشیا کشاد
با تو غیر از فکرِ چنگیزی نداد

داند آں مردے کہ صاحب جوہر است
جرمِ تو از جرمِ من سنگیں تر است

از دمِ او رفتہ جاں آمد بتن
از تو جاں را دخمہ می گردد بدن

آنچہ ما کردیم با ناسوتِ او
ملّتِ او کرد با لاہوتِ او

مرگِ تو اہلِ جہاں را زندگی است
باش! تا بینی کہ انجامِ تو چیست!"

ناسوت۔ جسم + لاہوت۔ روح

طاسینِ محمدؐ

نوحهٔ روحِ ابوجهل در حرمِ کعبه

سینهٔ ما از محمدؐ داغ داغ! / از دمِ او کعبه را گُل شد چراغ!
از هلاکِ قیصر و کسریٰ سرود / نوجوانان را ز دستِ ما ربُود
ساحر و اندر کلامش ساحری است / این دو حرفِ لَا اِلٰہ خود کافری است
تا بساطِ دینِ آبا در نورد / با خداوندانِ ما کرد آنچه کرد!
پاش پاش از ضربتش لات و منات / انتقام از وی بگیر اے کائنات!
دل بغائب بست و از حاضر گسست / نقشِ حاضر را فسونِ او شکست
دیده بر غائب فرو بستن خطا ست / آنچه اندر دیده می ناید کجا ست!

پیشِ غائب سجده بردن کوری است — دینِ نو کور است و کوری دوری است

خم شدن پیشِ خدائے بے جہات!
بنده را ذوقے نه بخشد ایں صلوٰت!

مذہبِ او قاطعِ ملک و نسب — از قریش و منکر از فضلِ عرب!
در نگاہِ او یکے بالا و پست — با غلامِ خویش بر یک خواں نشست!
قدرِ احرارِ عرب نشناخته — با کلفتانِ حبش در ساخته
احمراں با اسوداں آمیختند — آبروئے دودمانے ریختند!
ایں مساوات ایں مواخات اعجمی است — خوب می دانم که سلماں (رض) مزدکی است
ابن عبدالله فریبش خورده است — رستخیزے بر عرب آورده است!
عترتِ ہاشم ز خود مہجور گشت — از دو رکعت چشمِ شاں بے نور گشت
اعجمی را اصلِ عدنانی کجاست — گنگ را گفتارِ سحبانی کجاست

کلفت ـ فربه و بدگل۔ سلمان رض ـ حضرت سلمان فارسی۔ عدنان ـ جدِ عرب۔ سحبان ـ یکے از فصیحانِ عرب

چشمِ خاصانِ عرب گردیدہ کور ‏ ‏ برنیائی اے زُہَیر از خاکِ گور؟

اے تو مارا اندریں صحرا دلیل
بشکن افسونِ نوائے جبرئیل!

باز گو اے سنگِ اسود باز گوے ‏ ‏ آنچہ دیدیم از محمدؐ باز گوے

اے ہُبَل اے بندہ را پوزش پذیر ‏ ‏ خانۂ خود را ز بے کیشاں بگیر

گلۂ شاں را بگرگاں کن سبیل ‏ ‏ تلخ کن خرمائے شاں را بر نخیل!

صرصرے دہ با ہوائے بادیہ ‏ ‏ اَنَّھُمْ اَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِیَۃ

اے منات اے لات ازیں منزل مرو ‏ ‏ گر ز منزل می روی از دل مرو

اے ترا اندر دو چشمِ ما وثاق
مہلتے اِنْ کُنْتِ اَزْمَعْتِ الفراق

زُہَیر - شاعرِ مشہورِ عرب

اَنَّھُمْ اَعْجَازُ الخ آیۂ قرآنیہ

اِنْ کُنْتِ اَزْمَعْتِ الفراق - پارۂ از شعرِ امراء القیس یعنی مہلتے بدہ اگر قصدِ جدائی کردہ

فلکِ عطارد

زیارتِ ارواحِ جمال الدین افغانی و سعید حلیم پاشا

مشتِ خاکے کارِ خود را بردہ پیش — در تماشائے تجلی ہائے خویش!

یا من افتادم بدامِ ہست و بود — یا بدامِ من اسیر آمد وجود!

اندرین نیلی تتق چاک از من است؟ — من ز افلاکم کہ افلاک از من است؟

یا ضمیرم را فلک در بر گرفت — یا ضمیرِ من فلک را در گرفت!

اندرون است این کہ بیرون است؟ چیست؟ — آنچہ می بیند نگہ چون است؟ چیست؟

پر زنم بر آسمانے دیگرے — پیشِ خود بینم جہانے دیگرے

عالمے با کوہ و دشت و بحر و بر — عالمے از خاکِ ما دیرینہ تر

عالمے از ابرکے بالیدۂ — دستبردِ آدمے نادیدۂ

نقشہا نابستہ بر لوحِ وجُود

خردہ گیرِ فطرت آنجا کس نبود!

من بہ رومی گفتم این صحرا خوش است / در کہستاں شورشِ دریا خوش است

من نیابم از حیات این جا نشاں / از کجا می آید آوازِ اذاں؟

گفت رومیؔ این مقامِ اولیاست / آشنا این خاکداں با خاکِ ماست

بوالبشر چوں رخت از فردوس بست / یک دو روزے اندریں عالم نشست

این فضا ہا سوزِ آہش دیدہ است / نالہ ہائے صبحگاہش دیدہ است

زائرانِ این مقامِ ارجمند / پاک مرداں از مقاماتِ بلند

پاک مرداں چوں فضیل و بُوسعید / عارفاں مثلِ جنید و بایزید

خیز تا ما را نماز آید بدست

یک دو دم سوز و گداز آید بدست"

رفتم و دیدم دو مرد اندر قیام / مقتدی تاتار و افغانی امام

پیرِ رومی ہر زماں اندر حضور   طلعتش برتافت از ذوق و سرور

گفت "مشرق زین دو کس بہتر نزاد   ناخنِ شاں عقدہ ہائے ما کشاد

سیّد السادات مولٰنا جمال   زندہ از گفتارِ او سنگ و سفال

تُرک سالار آں حلیمِ دردمند   فکرِ او مثلِ مقامِ او بلند

با چنیں مرداں دو رکعت طاعت است

ورنہ آں کارے کہ مزدش جنّت است"

قرأتِ آں پیر مردے سخت کوش   سورۂ وَالنَّجم و آں دشتِ خموش!

قرأتے کز وے خلیل آید بوجد   روحِ پاکِ جبرئیل آید بوجد!

دل ازو در سینہ گردد ناصبور   شورِ اِلّا اللہ خیزد از قبور!

اضطرابِ شعلہ بخشد دُود را   سوز و مستی می دہد داؤد را

آشکارا ہر غیاب از قرأتش

بے حجاب امّ الکتاب از قرأتش!

من ز جا برخاستم بعد از نماز   دستِ او بوسیدم از راهِ نیاز

گفت رومی "ذرّهٔ گردون نورد!   در دلِ او یک جهانِ سوز و درد!

چشم جز بر خویشتن نگشادهٔ   دل بکس ناداده‌ٔ آزادهٔ

تند سیر اندر فراخائے وجود

من ز شوخی گویم او را زنده رود"

افغانی

زنده رود! از خاکدانِ ما بگوے   از زمین و آسمانِ ما بگوے

خاکی و چون قدسیان روشن بصر!   از مسلمانان بده ما را خبر!

زنده رود

در ضمیرِ ملّتِ گیتی شکن   دیده ام آویزشِ دین و وطن!

روح در تن مُردہ از ضعفِ یقیں | ناامید از قوّتِ دینِ مبیں
ترک و ایران و عرب مستِ فرنگ | ہر کسے را در گلو شستِ فرنگ
مشرق از سلطانیِ مغرب خراب | اشتراک از دین و ملّت بردہ تاب!

افغانی

دین و وطن

لُردِ مغرب آں سراپا مکر و فن | اہلِ دیں را داد تعلیمِ وطن
او بفکرِ مرکز و تو در نفاق | بگذر از شام و فلسطین و عراق
تو اگر داری تمیزِ خوب و زشت | دل نہ بندی با کلوخ و سنگ و خشت
چیست دیں برخاستن از روئے خاک | تا ز خود آگاہ گردد جانِ پاک!
می نگنجد آنکہ گفت اللّٰہ ھو | در حدودِ ایں نظامِ چارسو
پرِکہ از خاک و برخیزد ز خاک | حیف اگر در خاک میرد جانِ پاک!

گرچہ آدم بردمید از آب و گل　　رنگ و نم چوں گل کشید از آب و گل
حیف اگر در آب و گل غلطد مدام　　حیف اگر برتر نپرد زیں مقام!
گفت تن در شو بخاکِ رہگذر　　گفت جاں پہنائے عالم را نگر!
جاں نگنجد در جہات اے ہوشمند　　مردِ حُر بیگانہ از ہر قید و بند

حُر ز خاکِ تیرہ آید در خروش
زانکہ از بازاں نیاید کارِ موش!

آں کفِ خاکے کہ نامیدی وطن　　ایں کہ گوئی مصر و ایران و یمن
با وطن اہلِ وطن را نسبتے است　　زانکہ از خاکش طلوعِ ملتے است
اندریں نسبت اگر داری نظر　　نکتہ بینی ز مو باریک تر
گرچہ از مشرق برآید آفتاب　　با تجلی ہائے شوخ و بے حجاب
در تب و تاب است از سوزِ دروں　　تا ز قیدِ شرق و غرب آید بروں
بردمد از مشرقِ خود جلوہ مست　　تا ہمہ آفاق را آرد بدست!

فطرتش از مشرق و مغرب بری است
گرچه او از روئے نسبت خاوری است!

اشتراک و ملوکیت

صاحبِ سرمایہ از نسلِ خلیل
یعنی آں پیغمبرِ بے جبرئیل

زانکہ حق در باطلِ او مضمر است
"قلبِ او مومن دماغش کافر است"

غربیاں گم کردہ اند افلاک را
در شکم جویند جانِ پاک را!

رنگ و بو از تن نگیرد جانِ پاک
جز بہ تن کارے ندارد اشتراک

دینِ آں پیغمبرِ حق ناشناس
بر مساواتِ شکم دارد اساس

تا اخوت را مقام اندر دل است
بیخِ او در دل نہ در آب و گِل است!

صاحبِ سرمایہ ـ کارل مارکس مصنف کتاب سرمایہ کہ اصول اشتراک را دریں کتاب وضع کردہ

ہم ملوکیت بدن را فربہی است
سینۂ بے نورِ او از دل تہی است!

مثلِ زنبورے کہ بر گُل می چرد
برگ را بگذارد و شہدش برد

شاخ و برگ و رنگ و بوئے گُل ہماں
بر جمالش نالۂ بلبل ہماں

از طلسم رنگ و بوئے او گذر
ترکِ صورت گوے و در معنی نگر

مرگِ باطن گرچہ دیدن مشکل است
گُل مخواں او را کہ در معنی گِل است!

ہر دو را جاں ناصبور و ناشکیب
ہر دو یزداں ناشناس آدم فریب!

زندگی ایں را خروج آں را خراج
در میانِ ایں دو سنگ آدم زجاج!

ایں بہ علم و دین و فن آرد شکست
آں برد جاں را ز تن ناں را ز دست

غرق دیدم ہر دو را در آب و گل
ہر دو را تن روشن و تاریک دل!

زندگانی سوختن با ساختن
در گلے تخمِ دلے انداختن!

سعید حلیم پاشا

شرق و غرب

غربیاں را زیرکی سازِ حیات — شرقیاں را عشق رازِ کائنات

زیرکی از عشق گردد حق شناس — کارِ عشق از زیرکی محکم اساس

عشق چوں با زیرکی ہمبر شود — نقشبندِ عالمِ دیگر شود

خیز و نقشِ عالمِ دیگر بنہ — عشق را با زیرکی آمیز دہ

شعلۂ افرنگیاں نم خوردہ ایست — چشمِ شاں صاحب نظر دل مردہ ایست!

زخمہا خوردند از شمشیرِ خویش — بسمل افتادند چوں نخچیرِ خویش!

سوز و مستی را مجو از تاکِ شاں — عصرِ دیگر نیست در افلاکِ شاں!

زندگی را سوز و ساز از نارِ تست

عالمِ نو آفریدن کارِ تست!

مصطفےٰ کو از تجدد می سرود — گفت نقشِ کہنہ را باید زدود

نو نگردد کعبہ را رختِ حیات — گر ز افرنگ آیدش لات و منات

تُرک را آہنگِ نو در چنگ نیست — تازہ اش جز کہنۂ افرنگ نیست

سینۂ او را دمے دیگر نبود — در ضمیرش عالمے دیگر نبود

لاجرم با عالمِ موجود ساخت — مثلِ موم از سوزِ این عالم گداخت

طرفگیہا در نہادِ کائنات — نیست از تقلید تقویمِ حیات

زندہ دل خلّاقِ اعصار و دہور — جانش از تقلید گردد بے حضور

چوں مسلماناں اگر داری جگر — در ضمیرِ خویش و در قرآں نگر

صد جہانِ تازہ در آیاتِ اوست — عصرہا پیچیدہ در آناتِ اوست!

یک جہانش عصرِ حاضر را بس است — گیر اگر در سینہ دل معنی رس است

"مصطفےٰ" مراد از مصطفےٰ کمال

بندۂ مومن ز آیاتِ خداست　　　هر جہاں اندر برِ او چوں قباست!

چوں کہن گردد جہانے در برش

می دہد قرآں جہانے دیگرش!

زندہ رود

ذوقِ ما خاکیاں بے ناخداست

کس نداند عالمِ قرآں کجاست!

افغانی

عالمے در سینۂ ما گم ہنوز　　　عالمے در انتظارِ قُم ہنوز

عالمے بے امتیازِ خون و رنگ　　　شامِ او روشن تر از صبحِ فرنگ

عالمے پاک از سلاطین و عبید　　　چوں دلِ مومن کرانش ناپدید

عالمے رعنا کہ فیضِ یک نظر　　　تخمِ او افگند در جانِ عمرؓ!

لایزال و واردا تش نَو بنَو ‏ برگ و بارِ محکماتش نَو بنَو

باطنِ او از تغیر بے غمے ‏ ظاہرِ او انقلابِ ہر دمے

اندرونِ تست آں عالم نگر

می دہم از محکماتِ او خبر!

محکماتِ عالمِ قرآنی

۱۔ خلافتِ آدم

در دو عالم ہر کجا آثارِ عشق ‏ ابنِ آدم سرّے از اسرارِ عشق

سرِّ عشق از عالمِ ارحام نیست ‏ او ز سام و حام و روم و شام نیست

کوکبِ بے شرق و غرب و بے غروب ‏ در مدارش نے شمال و نے جنوب

حرفِ اِنّی جَاعِلٌ تقدیرِ او ‏ از زمیں تا آسماں تفسیرِ او

مرگ و قبر و حشر و نشر احوالِ اوست ‏ نور و نارِ آں جہاں اعمالِ اوست

او امام و او صلوات و او حرم ‌‌‌‌   او مداد و او کتاب و او قلم!

خرده خرده غیب او گردد حضور   نے حدودِ او را نہ ملکش را ثغور

از وجودش اعتبارِ ممکنات   اعتدالِ او عیارِ ممکنات

من چه گویم از یمِ بے ساحلش   غرق اعصار و دهور اندر دلش!

آنچه در آدم بگنجد عالم است   آنچه در عالم نگنجد آدم است!

آشکارا مهر و مه از جلوتش   نیست ره جبریل را در خلوتش!

برتر از گردوں مقامِ آدم است
اصلِ تهذیب احترامِ آدم است

زندگی اے زنده دل دانی که چیست   عشقِ یک بین در تماشاے دوئی است!

مرد و زن وابستهٔ یک دیگر اند   کائناتِ شوق را صورت گر اند!

زن نگه دارندهٔ نارِ حیات   فطرتِ او لوحِ اسرارِ حیات!

آتشِ ما را بجانِ خود زند   جوهرِ او خاک را آدم کند

در ضمیرش ممکناتِ زندگی — از تب و تابش ثباتِ زندگی
شعله‌ئی کز وی شررها در گسست — جان و تن بی سوزِ او صورت نبست
ارجِ ما از ارجمندیهای او — ما همه از نقشبندیهای او!

حق ترا داده‌ست اگر تابِ نظر
پاک شو قدسیّتِ او را نگر

ای ز دینت عصرِ حاضر پرده تاب — فاش گویم با تو اسرارِ حجاب
ذوقِ تخلیق آتشی اندر بدن — از فروغِ او فروغِ انجمن!
هر که بردارد ازین آتش نصیب — سوز و ساز خویش را گردد رقیب
هر زمان بر نقشِ خود بندد نظر — تا بگیرد لوحِ او نقشِ دگر
مصطفیٰ اندر حرا خلوت گزید — مدتی جز خویشتن کس را ندید
نقشِ ما را در دلِ او ریختند — ملتی از خلوتش انگیختند
می توانی منکرِ یزدان شدن — منکر از شانِ نبیؐ نتوان شدن

گرچہ داری جانِ روشن چوں کلیم — ہست افکارِ تو بے خلوت عقیم!

از کم آمیزی تخیّل زندہ تر
زندہ تر جویندہ تر یابندہ تر!

علم و ہم شوق از مقاماتِ حیات — ہر دو می گیرد نصیب از واردات!
علم از تحقیق لذت می برد — عشق از تخلیق لذت می برد
صاحبِ تحقیق را جلوت عزیز — صاحبِ تخلیق را خلوت عزیز
چشمِ موسٰی خواست دیدارِ وجود — ایں ہمہ از لذتِ تحقیق بود
لن ترانی نکتہ ہا دارد دقیق — اندکے گم شو دریں بحرِ عمیق
ہر کجا بے پردہ آثارِ حیات — چشمہ زارش در ضمیرِ کائنات
در نگر ہنگامۂ آفاق را — زحمتِ جلوت مدہ خلّاق را

حفظِ ہر نقش آفریں از خلوت است
خاتمِ او را نگیں از خلوت است

۲۔ حکومتِ الٰہی

بندۂ حق بے نیاز از ہر مقام — نے غلام او را نہ او کس را غلام

بندۂ حق مردِ آزاد است و بس — ملک و آئینش خداداد است و بس

رسم و راہ و دین و آئینش ز حق — زشت و خوب و تلخ و نوشینش ز حق

عقلِ خود بیں غافل از بہبودِ غیر — سودِ خود بیند نہ بیند سودِ غیر

وحیِ حق بینندۂ سودِ ہمہ — در نگاہش سود و بہبودِ ہمہ

عادل اندر صلح و ہم اندر مصاف — وصل و فصلش لَا یُرَاعِیْ لَا یخاف

غیرِ حق چوں ناہی و آمر شود — زور ور بر ناتواں قاہر شود

زیرِ گردوں آمری از قاہری است

آمری از مَاسِوَا اللہ، کافری است

قاہرِ آمر کہ باشد پختہ کار — از قوانیں گردِ خود بندد حصار

لا یراعی لا یخاف ۔ نہ رعایت می کند نہ خوف از کسے دارد

جُرّه شاہین تیز چنگ و زود گیر! صعوہ را در کارہا گیرد مشیر

قاہری را شرع و دستورے دہد بے بصیرت سرمہ با کورے دہد!

حاصلِ آئین و دستورِ ملوک؟

دہ خدایاں فربہ و دہقاں چو دوک!

وائے بر دستورِ جمہورِ فرنگ مردہ تر شد مردہ از صورِ فرنگ!

حقہ بازاں چوں سپہرِ گرد گرد از امم بر تختہ خود چید نرد!

شاطراں ایں گنج ور آں رنج بر ہر زماں اندر کمینِ یک دگر

فاش باید گفت سرِّ دلبراں ما متاع و ایں ہمہ سوداگراں!

دیدہ ہا بے نم ز حُبِّ سیم و زر مادراں را بارِ دوش آمد پسر

وائے بر قومے کہ از بیمِ ثمر می برد نم را ز اندامِ شجر!

تا نیارد زخمہ از تارش سرود می کُشد نا زادہ را اندر وجود!

گرچہ دارد شیوہ ہائے رنگ رنگ من بجز عبرت نگیرم از فرنگ!

اے بہ تقلیدش اسیر آزاد شو
دامنِ قرآں بگیر آزاد شو!

۳- ارض مِلکِ خداست

سرگذشتِ آدم اندر شرق و غرب — بہرِ خاکے فتنہ ہائے حرب و ضرب!
یک عروس و شوہرِ او ما ہمہ — آں فسونگر بے ہمہ ہم با ہمہ!
عشوہ ہائے او ہمہ مکر و فن است — نے از آنِ تو نہ از آنِ من است!
در نسازد با تو ایں سنگ و حجر — ایں ز اسبابِ حضر تو در سفر!
اختلاطِ خفتہ و بیدار چیست؟ — ثابتے را کار با سیار چیست؟
حق زمیں را جز متاعِ ما نگفت — ایں متاعِ بے بہا مفت است مفت
دہ خدایا نکتۂ از من پذیر — رزق و گور از وے بگیر او را مگیر
صحبتش تا کے کہ تو بود او نبود — تو وجود او نمودِ بے وجود
تو عقابی طائفِ افلاک شو — بال و پر بکشا و پاک از خاک شو

باطنِ اَلْاَرْضُ لِلّٰہ ظاہر است
ہر کہ این ظاہر نہ بیند کافر است

من نگویم درگذر از کاخ و کوے
دولتِ تست این جہانِ رنگ و بوے

دانہ دانہ گوہر از خاکش بگیر
صید چوں شاہیں ز افلاکش بگیر

تیشۂ خود را بکہسارش بزن
نورے از خود گیر و بر نارش بزن

از طریقِ آذری بیگانہ باش
بر مرادِ خود جہانِ نو تراش!

دل برنگ و بوے و کاخ و کو مدہ
دل حریمِ اوست جز با او مدہ!

مردنِ بے برگ و بے گور و کفن؟
گم شدن در نقرہ و فرزند و زن!

ہر کہ حرفِ لا الہ از بر کند
عالمے را گم بخویش اندر کند

فقر جوع و رقص و عریانی کجاست
فقر سلطانی است رہبانی کجاست

۴۔ حکمت خیرِ کثیر است

گفت حکمت را خدا خیرِ کثیر — ہر کجا این خیر را بینی بگیر
علم حرف و صوت را شہپر دہد — پاکیِ گوہر بہ ناگوہر دہد
علم را بر اوجِ افلاک است رہ — تا ز چشمِ مہر برکند نگہ
نسخۂ او نسخۂ تفسیرِ کل — بستۂ تدبیرِ او تقدیرِ کل
دشت را گوید حبابے دہ، دہد — بحر را گوید سرابے دہ، دہد!
چشمِ او بر وارداتِ کائنات — تا بہ بیند محکماتِ کائنات
دل اگر بندد بہ حق، پیغمبری است — ور ز حق بیگانہ گردد کافری است!
علم را بے سوزِ دل خوانی شر است — نورِ او تاریکیِ بحر و بر است
عالمے از غازِ او کور و کبود — فرودینش برگ ریزِ ہست و بود
بحر و دشت و کوہسار و باغ و راغ — از بمِ طیارۂ او داغ داغ!

سینهٔ افرنگ را نارے ازوست ‏ ‏ ‏ لذتِ شبخون و یلغارے ازوست

سیرِ واژونے دھد ایام را ‏ ‏ ‏ می برد سرمایهٔ اقوام را!

قوتش ابلیس را یارے شود ‏ ‏ ‏ نور، نار از صحبتِ نارے شود

کشتنِ ابلیس کارے مشکل است ‏ ‏ ‏ زانکه او گم اندر اعماقِ دل است!

خوشتر آں باشد مسلمانش کنی ‏ ‏ ‏ کشتهٔ شمشیرِ قرآنش کنی

از جلالِ بے جمالے الاماں ‏ ‏ ‏ از فراقِ بے وصالے الاماں!

علم بے عشق است از طاغوتیاں ‏ ‏ ‏ علم با عشق است از لاهوتیاں!

بے محبت علم و حکمت مردهٔ ‏ ‏ ‏ عقل تیرے بر هدف ناخوردهٔ

کور را بینندهٔ از دیدار کن

بولهب را حیدرِ کرار کن!

زنده رود

محکمِ آتش وا نمودی از کتاب ‏ ‏ ‏ هست آں عالم هنوز اندر حجاب!

پرده را از چهره نگشاید چرا — از ضمیرِ ما برون ناید چرا

پیشِ ما یک عالمِ فرسوده ایست — ملت اندر خاکِ او آسوده ایست

رفت سوزِ سینهٔ تاتار و کُرد — یا مسلماں مُرد یا قرآں بمُرد!

سعید حلیم پاشا

دینِ حق از کافری رسواتر است — زانکه ملا مومنِ کافر گر است!

شبنمِ ما در نگاهِ ما یم است — از نگاهِ او یمِ ما شبنم است!

از شگرفیهائے آں قرآں فروش — دیده ام روح الامیں را در خروش!

زانسوئے گردوں دلش بیگانهٔ — نزدِ او امّ الکتاب افسانهٔ

بے نصیب از حکمتِ دینِ نبیؐ — آسمانش تیره از بے کوکبی!

کم نگاه و کور ذوق و هرزه گرد — ملت از قال و اقولش فرد فرد!

مکتب و ملا و اسرارِ کتاب — کورِ مادر زاد و نورِ آفتاب!

دینِ کافر فکر و تدبیرِ جہاد

دینِ ملّا فی سبیل اللہ فساد!

مردِ حق! بازآفریں مردِ حق! ...

مردِ حق برّانِ جہانِ چار سوے	آں بخلوت رفتہ را از من بگوے
اے ز افکارِ تو مومن را حیات	از نفسہائے تو ملّت را ثبات
حفظِ قرآنِ عظیم آئینِ تست	حرفِ حق را فاش گفتن دینِ تست
تو کلیمی چند باشی سرنگوں	دستِ خویش از آستیں آور بروں
سرگذشتِ ملّتِ بیضا بگوے	با غزال از وسعتِ صحرا بگوے

فطرتِ تو مستنیر از مصطفیٰؐ ست

باز گو آخر مقامِ ما کجاست؟

مردِ حق از کس نگیرد رنگ و بُو	مردِ حق از حق پذیرد رنگ و بُو
ہر زماں اندر تنش جانے دگر	ہر زماں او را چو حق شانے دگر
راز ہا با مردِ مومن باز گوے	شرحِ رمزِ کلّ یومٍ باز گوے

کلّ یومٍ ـــ تلمیح بآیۂ کلّ یومٍ ھو فی شان،

جز حرم منزل ندارد کاروان   غیرِ حق در دل ندارد کاروان

من نمی گویم که راهش دیگر است
کاروان دیگر نگاهش دیگر است!

افغانی

از حدیثِ مصطفیٰؐ داری نصیب؟   دینِ حق اندر جهان آمد غریب*

با تو گویم معنیِ این حرفِ بکر   غربتِ دین نیست فقرِ اهلِ ذکر

بهر آن مردے که صاحب جستجوست   غربتِ دین ندرتِ آیاتِ اوست

غربتِ دین هر زمان نوعِ دگر   نکته را دریاب اگر داری نظر

دل بآیاتِ مبین دیگر به بند   تا بگیری عصرِ نو را در کمند!

کس نمی داند ز اسرارِ کتاب   شرقیان هم غربیان در پیچ و تاب

روسیان نقشِ نوی انداختند   آب و نان بردند و دین در باختند!

* غریب، تلمیح بحدیث اَلاِسلام جاء غریباً الخ

حق ببیں، حق گوے و غیر از حق مجوے
یک دو حرف از من بآں ملت بگوے

پیغامِ افغانی با ملّتِ روسیّه

منزل و مقصودِ قرآں دیگر است ‏ رسم و آئینِ مسلماں دیگر است
در دلِ او آتشِ سوزندہ نیست ‏ مصطفیٰ در سینۂ او زندہ نیست!
بندۂ مومن ز قرآں برنخورد ‏ در ایاغِ او نہ مے دیدم نہ دُرد
خود طلسمِ قیصر و کسریٰ شکست ‏ خود سرِ تختِ ملوکیت نشست!
تا نہالِ سلطنت قوت گرفت ‏ دینِ او نقش از ملوکیت گرفت

از ملوکیت نگہ گردد دگر
عقل و ہوش و رسم و رہ گردد دگر!

تو کہ طرحِ دیگرے انداختی ‏ دل ز دستورِ کہن پرداختی

همچو ما اسلامیاں اندر جہاں   قیصریت را شکستی استخواں

تا برافروزی چراغے در ضمیر   عبرتے از سرگذشتِ ما بگیر

پائے خود محکم گذار اندر نبرد   گردِ ایں لات و ہبل دیگر مگرد

ملتے می خواہد ایں دنیائے پیر   آنکہ باشد ہم بشیر و ہم نذیر!

باز می آئی سوئے اقوامِ شرق   بستہ ایامِ تو با ایامِ شرق

تو بجاں افگندۂ سوزے دگر   در ضمیرِ تو شبے روزے دگر!

کہنہ شد افرنگ را آئین و دیں   سوئے آں دیرِ کہن دیگر مبیں

کردۂ کارِ خداونداں تمام   بگذر از لا جانبِ الّا خرام

در گذر از لا اگر جویندۂ   تا رہِ اثبات گیری زندۂ

اے کہ می خواہی نظامِ عالمے
جُستۂ او را اساسِ محکمے؟

داستانِ کہنہ شستی باب باب   فکر را روشن کن از اُمّ الکتاب

با سیہ فاماں ید بیضا کہ داد؟ | مژدۂ لا قیصر و کسریٰ کہ داد؟

در گذر از جلوہ ہائے رنگ رنگ | خویش را دریاب از ترکِ فرنگ!

گر ز مکرِ غربیاں باشی خبیر | روبہی بگذار و شیری پیشہ گیر

چیست روباہی؟ تلاشِ ساز و برگ | شیرِ مولا جوید آزادی و مرگ

جز بقرآں ضیغمی روباہی است | فقرِ قرآں اصلِ شاہنشاہی است

فقرِ قرآں اختلاطِ ذکر و فکر | فکر را کامل ندیدم جز بذکر

ذکر؟ ذوق و شوق را دادن ادب | کارِ جان است ایں نہ کارِ کام و لب

خیزد از وے شعلہ ہائے سینہ سوز | با مزاجِ تو نمی سازد ہنوز

اے شہیدِ شاہدِ رعنائے فکر

با تو گویم از تجلّی ہائے ذکر

چیست قرآں؟ خواجہ را پیغامِ مرگ | دستگیرِ بندۂ بے ساز و برگ!

ہیچ خیر از مردکِ زرکش مجو | لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰی تُنْفِقُوا

از ربا آخر چہ می زاید؟ فتن! — کس نداند لذّتِ قرضِ حسن!

از ربا جاں تیرہ دل چوں خشت و سنگ — آدمی درندہ بے دندان و چنگ!

رزقِ خود را از زمیں بردن رواست — ایں متاعِ بندہ و مِلکِ خداست

بندۂ مومن امیں، حق مالک است — غیرِ حق ہر شے کہ بینی ہالک است

رایتِ حق از ملوک آمد نگوں — قریہ ہا از دخلِ شاں خوار و زبوں

آب و نانِ ماست از یک مائدہ
دودۂ آدم کنفسٍ واحدہ

نقشِ قرآں تا دریں عالم نشست — نقشہائے کاہن و پاپا شکست

فاش گویم آنچہ در دل مضمر است — ایں کتابے نیست چیزے دیگر است!

چوں بجاں در رفت جاں دیگر شود — جاں چو دیگر شد جہاں دیگر شود

ہالک - تلمیح بآیہ شریفہ کل شیٔ ھالك الا وجھہٗ

قریہ ہا از دخل الخ تلمیح بآیہ شریفہ ان الملوك اذا دخلوا الخ

کنفسٍ واحدۃ تلمیح بآیہ شریفہ ما خلقکم ولا بعثکم الخ

مثلِ حق پنہان و ہم پیداست این　　زندہ و پایندہ و گویاست این

اندرو تقدیرہائے غرب و شرق　　سرعتِ اندیشہ پیدا کن چو برق

با مسلماں گفت جاں بر کف بنہ　　ہر چہ از حاجت فزوں داری بدہ

آفریدی شرع و آئینے دگر　　اندکے با نورِ قرآنش نگر

از بم و زیرِ حیات آگہ شوی

ہم ز تقدیرِ حیات آگہ شوی

محفلِ ما بے مے و بے ساقی است　　سازِ قرآں را نواہا باقی است

زخمۂ ما بے اثر افتد اگر　　آسماں دارد ہزاراں زخمہ ور

ذکرِ حق از امتاں آمد غنی　　از زمان و از مکاں آمد غنی!

ذکرِ حق از ذکرِ ہر ذاکر جداست　　احتیاجِ روم و شام او را کجاست

حق اگر از پیشِ ما بردارَدش　　پیشِ قومے دیگرے بگذاردش

از مسلماں دیدہ ام تقلید و ظن　　ہر زماں جانم بلرزد در بدن!

ترسم از روزے کہ محرومش کنند

آتشِ خود بر دلِ دیگر زنند!

پیر رومی بہ زندہ رود می گوید کہ شعرے بیار

پیر رومی آں سراپا جذب و درد / ایں سخن دانم کہ با جانش چہ کرد

از دروں آہے جگر دوزے کشید / اشکِ او رنگیں تر از خونِ شہید

آنکہ تیرش جز دلِ مرداں نہ سُفت / سوئے افغانی نگاہے کرد و گفت

دل ز خوں مثلِ شفق باید زدن / دست در فتراکِ حق باید زدن

جاں ز امید است چوں جوئے رواں / ترکِ امید است مرگِ جاوداں؛

باز در من دید و گفت اے زندہ رود / با دو بیتے آتش افگن در وجود

ناقہ را خستہ و محمل گراں / تلخ تر باید نوائے سارباں

امتحانِ پاک مرداں از بلاست / تشنگاں را تشنہ تر کردن رواست

درگذر مثلِ کلیم از رودِ نیل   سوئے آتش گام زن مثلِ خلیل!

نغمۂ مردے کہ دارد بوئے دوست
ملتے را می برد تا کوئے دوست!"

غزل زنده رود

این گل و لالہ تو گوئی کہ مقیم اند ہمہ   راہ پیما صفتِ موجِ نسیم اند ہمہ
معنیٔ تازہ کہ جوئیم و نیابیم کجاست   مسجد و مکتب و میخانہ عقیم اند ہمہ
حرفے از خویشتن آموز و در آں حرف بسوز   کہ دریں خانقہ بے سوزِ کلیم اند ہمہ
از صفا کوشیِ ایں تکیہ نشیناں کم گوے   موئے ژولیدہ و ناشستہ گلیم اند ہمہ
چہ حرمہا کہ درونِ حرمے ساختہ اند   اہلِ توحید یک اندیش و دو نیم اند ہمہ

مشکل این نیست کہ بزم از سرِ ہنگامہ گذشت
مشکل این است کہ بے نقل و ندیم اند ہمہ

فلک زہرہ

فلکِ زُہرہ

در میانِ ما و نورِ آفتاب | از فضائے تو بتو چندیں حجاب!
پیشِ ما صد پردہ را آویختند | جلوہ ہائے آتشیں را بیختند
تا ز کم سوزی شود دل سوز تر | سازگار آید بشاخ و برگ و بر
از تبِ او در عروقِ لالہ خوں | آبجو از رقصِ او سیماب گوں
ہم چناں از خاک خیزد جانِ پاک | سوئے بے سوئی گریزد جانِ پاک
در رہِ او مرگ و حشر و حشر و مرگ | جز تب و تابے ندارد ساز و برگ
در فضائے صد سپہرِ نیلگوں | غوطہ پیہم خوردہ باز آید بروں
خود حریمِ خویش و ابراہیمِ خویش | چوں ذبیح اللہ در تسلیمِ خویش!

پیشِ او نُہ آسماں نُہ خیبر است — ضربتِ او از مقامِ حیدرؓ است

ایں ستیزِ دمبدم پاکش کند — محکم و ستیار و چالاکش کند!

می کند پرواز در پہنائے نور — مخلبش گیرندۂ جبریل و حور!

تا ز "ما زاغ البصر" گیرد نصیب

بر مقامِ "عبدہٗ" گردد رقیب!

از مقامِ خود نمیدانم کجاست — ایں قدر دانم کہ از یاراں جدا ست

اندرونم جنگ بے خیل و سپہ — بیند آں کو ہم چو من دارد نگہ

بے خبر مرداں ز رزمِ کفر و دیں — جانِ من تنہا چو زین العابدینؓ!

از مقام و راہ کس آگاہ نیست — جز نوائے من چراغِ راہ نیست!

غرقِ دریا طفلک و برنا و پیر — جاں بساحل بردہ یک مردِ فقیر!

برکشیدم پردہ ہائے ایں وثاق — ترسم از وصل و بنالم از فراق!

"ما زاغ البصر" تلمیح بآیہ شریفہ ما زاغ البصر وما طغیٰ

وصل اگر پایانِ شوق است الحذر — اے خنک آہ و فغانِ بے اثر!

راہ رو از جادہ کم گیرد سراغ — گر بجانش سازگار آید فراغ

آں دلے دارم کہ از ذوقِ نظر — ہر زماں خواہد جہانے تازہ تر!

رومی از احوالِ جانِ من خبیر — گفت "می خواہی دگر عالم؟ بگیر!

عشق شاطر ما بدستش مہرہ ایم - — پیش بنگر در سوادِ زہرہ ایم

عالمے از آب و خاک او را قوام — چوں حرم اندر غلافِ مشک فام

بانگاہِ پردہ سوز و پردہ در — از درونِ میغ و مارِغ او گذر

اندرو بینی خدایانِ کہن — می شناسم من ہمہ را تن بہ تن

بعل و مردوخ و یعوق و نسر و فسر
رم خن و لات و منات و عسر و غسر
بر قیامِ خویش می آرد دلیل
از مزاجِ ایں زمانِ بے خلیل"

مجلسِ خدایانِ اقوامِ قدیم

آں ہوائے تند و آں شبگوں سحاب — برق اندر ظلمتش گم کردہ تاب
قلزمے اندر ہوا آویختہ — چاک دامان و گہر کم ریختہ!
ساحلش ناپید و موجش گرم خیز — گرم خیز و با ہوا ہا گرم ستیز!
رومی و من اندر آں دریائے قیر — چوں خیال اندر شبستانِ ضمیر!
او سفر ہا دیدہ و من نو سفر — در دو چشمم ناصبور آمد نظر
ہر زماں گفتم نگاہم نارساست — آں دگر عالم نمی بینم کجاست
تا نشانِ کوہسار آمد پدید — جوئبار و مرغزار آمد پدید!
کوہ و صحرا صد بہار اندر کنار — مشکبار آمد نسیم از کوہسار!
نغمہ ہائے طائرانِ ہم نفس — چشمہ زار و سبزہ ہائے نیم رس

تن ز فیضِ آں ہوا پایندہ تر　　جانِ پاک اندر بدن بینندہ تر

از سرِ کہ پارۂ کردم نظر　　خرّم آں کوہ و کمر آں دشت و در!

وادئ خوش بے نشیب و بے فراز　　آبِ خضر آرد بخاکِ او نیاز

اندریں وادی خدایانِ کہن　　آں خدائے مصر ایں ربّ الیمن

آں ز اربابِ عرب ایں از عراق　　ایں الٰہ الوصل و آں ربّ الفراق

ایں ز نسلِ مہر و داماد قمر　　آں بہ زوجِ مشتری دارد نظر

آں یکے در دستِ او تیغِ دو رو　　واں دگر پیچیدہ مارے در گلو

ہر یکے ترسندہ از 'ذکرِ جمیل'　　ہر یکے آزردہ از ضربِ خلیل

گفت مرّیخ آدم از یزداں گریخت　　از کلیسا و حرم نالاں گریخت

تا بیفزاید بادراک و نظر　　سوئے عہدِ رفتہ باز آید نگر!

می برد لذت ز آثارِ کہن　　از تجلّی ہائے ما دارد سخن!

روزگار افسانۂ دیگر کشاد　　می وزد زاں خاکداں بادِ مراد!

بعل از فرطِ طرب خوش می سرود
بر خدایاں رازہائے ما گشود!

نغمۂ بعل

آدم این نیلی تتق را بر درید — آنسوئے گردوں خدائے را ندید
در دلِ آدم بجز افکار چیست — ہمچو موج این سر کشید و آں رمید!
جانش از محسوس می گیرد قرار — بو کہ عہدِ رفتہ باز آید پدید
زندہ باد افرنگیِ مشرق شناس — آنکہ ما را از لحد بیروں کشید!

اے خدایانِ کہن وقت است وقت!

در نگر آں حلقۂ وحدت شکست — آلِ ابراہیم بے ذوقِ الست!
صحبتش پاشیدہ جامش ریز ریز — آنکہ بود از بادۂ جبریل مست!
مردِ حر افتاد در بندِ جہات — با وطن پیوست و از یزداں گسست!

خونِ او سرد از شکوهِ دیریاں
لاجرم پیرِ حرم زنّار بست!

اے خدایانِ کہن وقت است وقت!

در جہاں باز آمد ایامِ طرب
دیں ہزیمت خوردہ از مُلک و نسب!!

از چراغِ مصطفےٰ اندیشہ چیست؟
زانکہ او را پف زند صد بولہب!

گرچہ می آید صدائے لَا اِلٰہ
آنچہ از دل رفت کے ماند بہ لب!

اہرمن را زندہ کرد افسونِ غرب
روزِ یزداں زرد رو از بیمِ شب!

اے خدایانِ کہن وقت است وقت!

بندِ دیں از گردنش باید کشود
بندۂ ما بندۂ آزاد بُود

تا صلوات او را گراں آید ہمے
رکعتے خواہیم و آں ہم بے سجود

جذبہ ہا از نغمہ می گردد بلند
پس چہ لذّت در نمازِ بے سرود!

از خداوندے کہ غیب! ورا سزد
خوشتر آں دیوے کہ آید در شہود!

اے خدایانِ کہن وقت است وقت!

فرو رفتن بدریائے زہرہ

دیدن ارواحِ فرعون و کشنر را

پیرِ رومؔ آں صاحبِ ذکرِ جمیل / ضربِ او را سطوتِ ضربِ خلیل

ایں غزل در عالمِ مستی سرود / ہر خدائے کہنہ آمد در سجود!

غزل

"باز بر رفتہ و آیندہ نظر باید کرد / ہلہ برخیز کہ اندیشہ دگر باید کرد

عشق بر ناقۂ ایّام کشد محمل خویش / عاشقی؟ راحلہ از شام و سحر باید کرد

پیرِ ما گفت جہاں بر روشے محکم نیست / از خوش و ناخوشِ او قطعِ نظر باید کرد

تو اگر ترکِ جہاں کردہ سرِ او داری / پس نخستیں ز سرِ خویش گذر باید کرد

گفتمش در دلِ من لات و منات است بسے
گفت "این بتکده را زیر و زبر باید کرد"

باز با من گفت برخیز اے پسر — جز بدامانم میاویز اے پسر
آں کہستاں آں جبالِ بے کلیم — آنکہ از برف است چوں انبارِ سیم!
در پسِ او قلزمِ الماس گوں — آشکارا تہ درونش از بروں!
نے بموج و نے بسیل او را خلل — در مزاجِ او سکونِ لم یزل
ایں مقامِ سرکشانِ زورمست — منکرانِ غائب و حاضر پرست!
آں یکے از شرق و آں دیگر ز غرب — ہر دو با مردانِ حق در حرب و ضرب!
آں یکے بر گردنش چوبِ کلیم — واں دگر از تیغِ درویشے دو نیم!
ہر دو فرعون ایں صغیر و آں کبیر — ہر دو در آغوشِ دریا تشنہ میر!
ہر کسے با تلخیِ مرگ آشناست — مرگِ جباراں ز آیاتِ خداست!
در پئے من پا بنہ از کس مترس — دست در دستم بنہ از کس مترس

سینهٔ دریا چو موسیٰ بردرم
من ترا اندر ضمیرِ او برم"

بحر بر ما سینهٔ خود را کشود — یا ہوا بود و چو آبی وانمود
قعرِ او یک وادیِ بی رنگ و بو — وادیِ تاریکیِ او تو بتو
پیرِ رومی سورهٔ طٰهٰ سرود — زیرِ دریا ماہتاب آمد فرود!
کوه ہائے شسته و عریان و سرد — اندر آں سرگشته و حیراں دو مرد!
سوئے رومی یک نظر نگریستند — باز سوئے یک دگر نگریستند
گفت فرعون این سحر! این جوئے نور! — از کجا این صبح و این نورِ ظهور؟

رومی

ہر چہ پنہان است ازو پیدا استے
اصلِ این نور از یدِ بیضا استے!

فرعون

آہ نقدِ عقل و دیں در باختم
دیدم و ایں نور را نشناختم!

اے جہانداراں سوئے من بنگرید
اے زیاں کاراں سوئے من بنگرید!

وائے قومے از ہوس گردیدہ کور
می برد لعل و گہر از خاکِ گور!

پیکرے کو در عجائب خانہ ایست
بر لبِ خاموشِ او افسانہ ایست!

از ملوکیت خبرہا می دہد
کور چشماں را نظرہا می دہد

چیست تقدیرِ ملوکیت؟ شقاق
محکمی جستن ز تدبیرِ نفاق!

از بد آموزی زبوں تقدیرِ ملک
باطل و آشفتہ تر تدبیرِ ملک!

باز اگر بینم کلیم اللہ را
خواہم از وے یک دلِ آگاہ را

رُومی

حاکمی بے نورِ جاں خام است خام | بے یدِ بیضا ملوکیت حرام
حاکمی از ضعفِ محکوماں قوی است | بیخش از حرمانِ محروماں قوی است!
تاج از باج است و از تسلیم باج | مرد اگر سنگ است می گردد زجاج!
فوج و زندان و سلاسل رہزنی است | اوست حاکم کز چنیں ساماں غنی است

ذوالخرطُوم

مقصدِ قومِ فرنگ آمد بلند | از پئے لعل و گہر گورے کنند

سرگذشتِ مصر و فرعون و کلیم | می تواں دیدن ز آثارِ قدیم!
علم و حکمت کشفِ اسرار است و بس | حکمتِ بے جستجو خوار است و بس!

فرعون

قبرِ ما را علم و حکمت برکشود
لیکن اندر تربتِ مهدی چه بود؟

نمودار شدنِ درویشِ سودانی

برق بے تابانہ رخشید اندر آب — موجہا بالید و غلطید اندر آب
بوئے خوش از گلشنِ جنت رسید — روحِ آں درویشِ مصر آمد پدید
در صدف از سوزِ او گوہر گداخت — سنگ اندر سینۂ کشنر گداخت
گفت "اے کشنر اگر داری نظر — انتقامِ خاکِ درویشے نگر!
آسماں خاکِ ترا گورے نداد — مرقدے جز در یمِ شورے نداد"
باز حرف اندر گلوئے او شکست — از لبش، آہے جگر تابے گسست!

گفت اے روحِ عرب بیدار شو — چوں نیاگاں خالقِ اعصار شو!

اے فواد اے فیصل اے ابنِ سعود — تا کجا بر خویش پیچیدن چو دود!

زندہ کن در سینہ آں سوزے کہ رفت — در جہاں باز آور آں روزے کہ رفت!

خاکِ بطحا خالدے دیگر بزاے — نغمۂ توحید را دیگر سراے

اے نخیلِ دشتِ تو بالندہ تر — بر نخیزد از تو فاروقے دگر؟

اے جہانِ مومنانِ مشک فام — از تو می آید مرا بوے دوام!

زندگانی تا کجا بے ذوقِ سیر — تا کجا تقدیرِ تو در دستِ غیر!

بر مقامِ خود نیائی تا یکے — استخوانم در بدن نالد چو نے!

از بلا ترسی؟ حدیثِ مصطفٰی است

مرد را روزِ بلا روزِ صفا است

ساربان یاراں بہ یثرب ما بہ نجد — آں حدی کو ناقہ را آرد بوجد!

ابر بارید از زمیں ہا سبزہ رست — می شود شاید کہ پائے ناقہ سست!

جانم از دردِ جدائی در نفیر   آں رہے کو سبزہ کم دارد بگیر!

ناقہ مستِ سبزہ و من مستِ دوست   او بدستِ تست و من در دستِ دوست!

آب را کردند بر صحرا سبیل   بر جبل ہا شستہ اوراقِ نخیل!

آں دو آہو در قفائے یک دگر   از فرازِ تل فرود آید نگر!

یک دم آب از چشمۂ صحرا خورد   باز سوئے راہ پیما بنگرد!

ریگِ دشت از نم مثالِ پرنیاں   جادہ بر اشتر نمی آید گراں

حلقہ حلقہ چوں پرِ تیہو غمام   ترسم از باراں کہ دوریم از مقام!

ساربان یاراں بہ یثرب ما بہ نجد
آں حدی کو ناقہ را آرد بہ وجد!"

فلکِ مرّیخ

اہلِ مریخ

چشم را یک لحظہ بستم اندر آب　　اندکے از خود گسستم اندر آب!
رخت بردم زی جہانے دیگرے　　با زمان و با مکانے دیگرے!
آفتابِ ما بآفاقش رسید　　روز و شب را از فروغِ دیگر آفرید!
تن ز جسم و در راہِ جاں بیگانہ نیست　　در زمان و از زماں بیگانہ نیست!
جانِ ما سازد بہر سوزے کہ ہست　　وقتِ او خرّم بہر روزے کہ ہست!
می نگردد کہنہ از پروازِ روز　　روزہا از نورِ او عالم فروز!

روز و شب را گردشِ پیہم ازوست
سیرِ او کن زانکہ ہر عالم ازوست!

مرغزارے با رصدگاہِ بلند　　دوربینِ او ثریا در کمند!

خلوتِ نُہ گنبدِ خضراست ایں — یا سوادِ خاکدانِ ماست ایں؟
گاہ جستم وسعتِ اورا کراں — گاہ دیدم در فضائے آسماں!
پیرِ رومؔ آں مرشدِ اہلِ نظر — گفت "مریخ است ایں عالم نگر!"
چوں جہانِ ما طلسمِ رنگ و بوست — صاحبِ شہر و دیار و کاخ و کوست!
ساکنانش چوں فرنگاں ذوفنوں — در علومِ جان و تن از ما فزوں!
بر زمان و بر مکاں قاہر تر اند — زانکہ در علمِ فضا ماہر تر اند
بر وجودش آں چناں پیچیدہ اند — ہر خم و پیچِ فضا را دیدہ اند
خاکیاں را دل بہ بندِ آب و گل — اندریں عالم بدن در بندِ دل!
چوں دلے در آب و گل منزل کند — ہر چہ می خواہد بہ آب و گل کند
مستی و ذوق و سرور از حکمِ جاں — جسم را غیب و حضور از حکمِ جاں!
در جہانِ ما دو تا آمد وجود — جان و تن، آں بے نمود، ایں با نمود!
خاکیاں را جان و تن مرغ و قفس — فکرِ مریخی یک اندیش است و بس!

چوں کسے را می رسد روزِ فراق — چست تر می گردد از سوزِ فراق!

یک دو روزے پیشتر از آنِ مرگ — می کند پیشِ کساں اعلانِ مرگ!

جانِ شاں پروردۂ اندام نیست — لاجرم خو کردۂ اندام نیست!

تن بخویش اندر کشیدن مردن است — از جہاں در خود رمیدن مردن است!

برتر از فکرِ تو آمد ایں سخن — زاں کہ جانِ تست محکومِ بدن!

رخت ایں جا یک دو دم باید کشاد
ایں چنیں فرصت خدا کس را نداد!"

بر آمدنِ انجم شناسِ مرّیخی از رصدگاہ

پیر مردے ریشِ او مانندِ برف — سالہا در علم و حکمت کردہ صرف

تیز بیں مانندِ دانایانِ غرب — کسوتش چوں پیرِ ترسایانِ غرب

دیر سال و قامتش بالا چو سرو — طلعتش تابندہ چوں ترکانِ مرو

آشنائے رسم و راهِ هر طریق | آشکارا از چشمِ او فکرِ عمیق

آدمی را دید و چون گل برشگفت | در زبانِ طوسی و خیام گفت

پیکرِ گِل آن اسیرِ چند و چون | از مقامِ تحت و فوق آمد بروں!

خاک را پرواز بے طیّاره داد | ثابتاں را جوهرِ سیّاره داد!

نطق و ادراکش رواں جابجا | محوِ حیرت بودم از گفتارِ او

ایں همه خواب است یا افسونگری | بر لبِ مریخیاں حرفِ دری!

گفت بود اندر زمانِ مصطفےٰ | مردے از مریخیانِ با صفا

بر جهاں چشمِ جهاں بیں را گشاد | دل به سیرِ خطّۂ آدم نهاد

پر گشود اندر فضا ہائے وجود | تا بصحرائے حجاز آمد فرود

آنچه دید از مشرق و مغرب نوشت | نقشِ او رنگیں تر از باغِ بهشت!

بوده ام من هم با یران و فرنگ | گشته ام در ملکِ نیل و رودِ گنگ

دیده ام امریک و هم ژاپون و چین | بهرِ تحقیقِ فلزّاتِ زمیں

از شب و روزِ زمیں دارم خبر
کردہ ام اندر بر و بحرش سفر

پیشِ ما ہنگامہ ہائے آدم است
گرچہ او از کارِ ما نامحرم است!

رُومی

من ز افلاکم رفیقِ من ز خاک
سر خوش نا خوردہ از رگہائے تاک!

مردِ بے پروا نہ ناشش زندہ رود
مستیِ او از تماشائے وجود!

ما کہ در شہرِ شما افتادہ ایم
در جہان و از جہان آزادہ ایم

در تلاشِ جلوہ ہائے نو بنو
یک زمان ما را رفیقِ راہ شو

حکیمِ مرّیخی

ایں نواحِ مرغدینِ برخیاست
برخیا نامِ ابوالآبائے ماست

فرزمرز آں آمرِ کردارِ زشت
رفت پیشِ برخیا اندر بہشت

گفت "تو ایں جا چساں آسودۂ؟
عمرہا محکومِ یزداں بودۂ!

از مقامِ تو نکوتر عالمے ہست
پیشِ او جنّت بہارِ یکدمے ہست

آں جہاں از ہر جہاں بالاتر ہست
آں جہاں از لامکاں بالاتر ہست

نیست یزداں را ازاں عالم خبر
من ندیدم عالمے آزادتر!

نے خدائے در نظامِ او دخیل
نے کتاب و نے رسول و جبرئیل!

نے طوافے نے سجودے اندرو
نے دعائے نے درودے اندرو!

برخیا گفت "اے فسوں پرداز خیز
نقشِ خود را اندراں عالم بریز"

تا ابوالآبا فریبِ او نخورد
حق جہانے دیگرے با ما سپرد

اندریں ملکِ خدا دادے گذر
مرغدین در رسم و آئینش نگر!

گردش در شہرِ مرغدین

مرغدین و آں عماراتِ بلند
من چہ گویم زاں مقامِ ارجمند

ساکنانش در سخن شیریں چو نوش
خوب روئے و نرم خوئے و سادہ پوش!

فکرِ شاں بے دردو سوزِ اکتساب
راز دانِ کیمیائے آفتاب!

ہر کہ خواہد سیم و زر گیرد ز نور
چوں نمک گیریم ما از آبِ شور!

خدمت آمد مقصدِ علم و ہنر
کار ہا را کس نمی سنجد بزر!

کس ز دینار و درم آگاہ نیست
ایں بتاں را در حرمہا راہ نیست

بر طبیعت دیوِ ماشیں چیرہ نیست
آسمانہا از دخانہا تیرہ نیست!

سخت کش دہقاں، چراغش روشن است
از نہابِ دہ خدایاں ایمن است!

کشت و کارش بے نزاعِ آبجوست
حاصلش بے شرکتِ غیرے از وست!

مرغدین ۔ نام شہرے در مریخ ۔

اندراں عالم نہ لشکر نے قشوں　　نے کسے روزی خورد از کشت و خوں!
نے قلم در مرغدیں گیرد فروغ　　از فنِ تحریر و تشہیرِ دروغ!
نے بہ بازاراں ز بے کاراں خروش　　نے صداہائے گدایاں دردِ گوش!

حکیم مریخی

کس دریں جا سائل و محروم نیست
عبد و مولا حاکم و محکوم نیست!

زندہ رود

سائل و محروم تقدیرِ حق است　　حاکم و محکوم تقدیرِ حق است
جز خدا کس خالقِ تقدیر نیست　　چارۂ تقدیر از تدبیر نیست!

حکیم مریخی

گر زیک تقدیر خوں گردد جگر / خواہ از حق حکمِ تقدیرِ دگر

تو اگر تقدیرِ نو خواہی رواست / زانکہ تقدیراتِ حق لا انتہاست

ارضیاں نقدِ خودی در باختند / نکتۂ تقدیر را نشناختند

رمزِ باریکش بحرفے مضمر است / تو اگر دیگر شوی او دیگر است!

خاک شو نذرِ ہوا سازد ترا / سنگ شو بر شیشہ اندازد ترا!

شبنمی؟ افتندگی تقدیرِ تست / قلزمی؟ پایندگی تقدیرِ تست!

ہر زماں سازی ہماں لات و منات / از بتاں جوئی ثبات اے بے ثبات؟

تا بخود نا ساختن ایمانِ تست / عالمِ افکارِ تو زندانِ تست

رنج بے گنج است، تقدیر ایں چنیں / گنج بے رنج است، تقدیر ایں چنیں!

اصلِ دیں ایں است اگر اے بے خبر / می شود محتاج از محتاج ترا!

وائے آں دینے کہ خواب آرد ترا
باز در خوابِ گراں دارد ترا!

سحر و افسون است یا دین است ایں؟
حبِّ افیون است یا دین است ایں؟

می شناسی طبعِ درّاک از کجاست؟
جوہرے اندر رہِ خاک از کجاست؟

قوّتِ فکرِ حکیماں از کجاست؟
طاقتِ ذکرِ کلیماں از کجاست؟

ایں دل و ایں واردات او زکیست؟
ایں فنون و معجزاتِ او زکیست؟

گرمیِ گفتار داری؟ از تو نیست
شعلۂ کردار داری؟ از تو نیست

ایں ہمہ فیض از بہارِ فطرت است
فطرت از پروردگارِ فطرت است!

زندگانی چیست؟ کانِ گوہر است
تو امینی صاحبِ او دیگر است!

طبعِ روشن مردِ حق را آبروست
خدمتِ خلقِ خدا مقصودِ اوست!

خدمت از رسمِ درہِ پیغمبری است
مزدِ خدمت خواستن سوداگری است

ہمچناں ایں باد و خاک و ابر و کشت ‏ باغ و راغ و کاخ و کوے و سنگ و خشت

اے کہ می گوئی متاعِ ما ز ماست ‏ مردِ ناداں ایں ہمہ ملکِ خداست

ارضِ حق را ارضِ خود دانی بگو ‏ چیست شرحِ آیۂ لَا تُفْسِدُوا؟

ابنِ آدم دل بابلیسی نہاد ‏ من ز ابلیسی ندیدم جز فساد!

کس امانت را بکارِ خود نبرد ‏ اے خوش آں کو ملکِ حق با حق سپرد

بردۂ چیزے کہ از آنِ تو نیست ‏ داغم از کارے کہ شایانِ تو نیست!

گر تو باشی صاحبِ شے، می سزد ‏ ور نباشی، خود بگو کے می سزد

ملکِ یزداں را بیزداں باز دہ ‏ تا ز کارِ خویش بکشائی گرہ

زیرِ گردوں فقر و مسکینی چراست؟ ‏ آنچہ از مولاست می گوئی ز ماست!

بندۂ کز آب و گل بیروں نجست ‏ شیشۂ خود را بسنگِ غیر شکست!

اے کہ منزل را نمی دانی ز رہ ‏ قیمتِ ہر شے ز اندازِ نگہ!

لَا تُفْسِدُوا - تلمیح بآیۂ شریفۂ لَا تُفْسِدُوا فِی الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِہَا -

تا متاعِ تست گوہر گوہر است　　ورنہ سنگ است ایں پشیزے کم ترست!

نوعِ دیگر بیں جہاں دیگر شود

ایں زمین و آسماں دیگر شود

احوالِ دوشیزۂ مریخ کہ دعوائے رسالت کردہ

در گذشتیم از ہزاراں کوے و کاخ　　برکنارِ شہر میدانِ فراخ!

اندراں میداں ہجومِ مرد و زن　　در میاں یک زن قدش چنار زن

چہرہ اش روشن ولے بے نورِ جاں　　معنیٔ او بر بیانِ او گراں!

حرفِ او بے سوز و چشمش بے نمے　　از سرورِ آرزو نا محرمے!

فارغ از جوشِ جوانی سینہ اش　　کور و صورت ناپذیر آئینہ اش!

بے خبر از عشق و از آئینِ عشق　　صعوۂ رد کردۂ شاہینِ عشق!

گفت با ما آں حکیمِ نکتہ داں　　"نیست ایں دوشیزہ از مریخیاں

ساده و آزاده و بی ریو و رنگ — فرزمرز او را بدر دید از فرنگ

پخته در کارِ نبوت ساختش — اندرین عالم فرو انداختش!

گفت نازل گشته ام از آسمان — دعوتِ من دعوتِ آخر زمان!

از مقامِ مرد و زن دارد سخن — فاش تر می گوید اسرارِ بدن!

نزدِ این آخر زمان تقدیرِ زیست
در زبانِ ارضیان گویم که چیست"

تذکیرِ نبیّهٔ مرّیخ

ای زنان! ای مادران! ای خواهران! — زیستن تا کی مثالِ دلبران؟

دلبری اندر جهان مظلومی است — دلبری محکومی و محرومی است

در دو گیسو شانه گردانیم ما — مرد را نخچیرِ خود دانیم ما

مرد صیادی به نخچیری کند — گردِ تو گردد که زنجیری کند!

خود گداز یہائے او مکر و فریب ‌ ‌ ‌ درد و داغ و آرزو مکر و فریب!

گرچہ آں کافر حرم سازد ترا ‌ ‌ ‌ مبتلائے درد و غم سازد ترا

ہمبرِ او بودن آزارِ حیات ‌ ‌ ‌ وصلِ او زہر و فراقِ او نبات

مارِ پیچاں! از خم و پیچش گریز ‌ ‌ ‌ زہر ہایش را بخونِ خود مریز!

از اموت زرد روئے مادراں!

اے خنک آزادئ بے شوہراں!

وحی یزداں پَے بہ پَے آید مرا ‌ ‌ ‌ لذتِ ایماں بیفزاید مرا

آمد آں وقتے کہ از اعجازِ فن ‌ ‌ ‌ می تواں دیدن جنین اندر بدن!

حاصلے برداری از کشتِ حیات ‌ ‌ ‌ ہر چہ خواہی از بنین و از بنات!

گر نباشد بر مرادِ ما جنیں ‌ ‌ ‌ بے محابا کشتنِ او عینِ دیں!

در پسِ ایں عصر اعصارِ دگر ‌ ‌ ‌ آشکارا گردد اسرارِ دگر

پرورش گیرد جنیں نوعِ دگر ‌ ‌ ‌ بے شبِ ارحام دریابد سحر!

تا بمیرد آں سراپا اہرمن ہمچو حیوانات ایامِ کہن!
لالہ ہا بے داغ و با دامانِ پاک بے نیاز از شبنمے خیزد زخاک!
خود بخود بیروں فتد اسرارِ زیست نغمہ بے مضراب بخشد تارِ زیست!
آنچہ از نیساں فرو ریزد مگیر اے صدف در زیرِ دریا تشنہ میر
خیز و با فطرت بیا اندر ستیز تا ز پیکارِ تو حُر گردد کنیز!

رستن از ربطِ دو تن توحیدِ زن
حافظِ خود باش و بر مرداں متن!

رُومی

مذہبِ عصرِ نو آئینے نگر حاصلِ تہذیبِ لادینے نگر!
زندگی را شرع و آئین است عشق اصلِ تہذیب است دیں دیں است عشق!
ظاہرِ او سوزناک و آتشیں باطنِ او نورِ ربّ العالمیں!

از تب و تابِ درونش علم و فن   از جنونِ ذوفنونش علم و فن!

دیں نگردد پختہ بے آدابِ عشق

دیں بگیر از صحبتِ اربابِ عشق!

فلکِ مشتری

ارواحِ جلیلۂ حلّاج و غالب و قرۃ العین طاہرہ کہ بہ نشیمنِ بہشتی نگرویدند و بگردشِ جاوداں گرائیدند

من فدائے این دلِ دیوانۂ — ہر زماں بخشد دگر ویرانۂ

چوں بگیرم منزلے گوید کہ خیز! — مردِ خود رس بحر را داند قفیز

زانکہ آیاتِ خدا لا انتہاست — اے مسافر جادہ را پایاں کجاست؟

کارِ حکمت دیدن و فرسودن است — کارِ عرفاں دیدن و افزودن است!

آں بسنجد در ترازوئے ہنر — این بسنجد در ترازوئے نظر!

آں بدست آوردہ آب و خاک را — این بدست آوردہ جانِ پاک را!

آں نگہ را بر تجلّی می زند
ایں تجلّی را بخود گم می کند!

در تلاشِ جلوہ ہائے پے بہ پے — طے کنم افلاک و می نالم چو نے!
ایں ہمہ از فیضِ مردے پاک زاد — آنکہ سوزِ او بجانِ من فتاد!
کاروانِ ایں دو بینائے وجود — بر کنارِ مشتری آمد فرود!
آں جہاں آں خاکدانے ناتمام — در طوافِ او قمرہا تیز گام
خالی از مے شیشۂ تاکش ہنوز — آرزو نارستہ از خاکش ہنوز
نیم شب! از تابِ ماہاں نیم روز — نے برودت در ہوائے او نہ سوز
من چو سوئے آسماں کردم نظر — کوکبش دیدم بخود نزدیک تر
ہیبتِ نظارہ از ہوشم ربود — شد دگرگوں نزد و دور و دیر و زود!
پیشِ خود دیدم سہ روحِ پاکباز — آتش اندر سینہ شاں گیتی گداز!
در برِ شاں حلہ ہائے لالہ گوں — چہرہ ہا رخشندہ از سوزِ دروں!

در تب و تابے ز ہنگامِ الست — از شرابِ نغمہ ہائے خویش مست!
گفت رومیؒ این قدر از خود مرو — از دمِ آتش نوایان زندہ شو!
شوقِ بے پروا ندیدستی نگر! — زورِ این صہبا ندیدستی نگر!
غالب و حلاج و خاتونِ عجم — شورہا افگندہ در جانِ حرم!

این نواہا روح را بخشد ثبات
گرمئ او از درونِ کائنات!

نوائے حلّاج

ز خاکِ خویش طلب آتشے کہ پیدا نیست — تجلّیِ دگرے در خورِ تقاضا نیست!
نظر بخویش چنان بستہ ام کہ جلوۂ دوست — جہاں گرفت و مرا فرصتِ تماشا نیست!
بملکِ جم نہ دہم مصرعِ نظیری را — کسے کہ کشتہ نشد از قبیلۂ ما نیست
اگرچہ عقلِ فسوں پیشہ لشکرے انگیخت — تو دل گرفتہ نباشی کہ عشق تنہا نیست

تو رہ شناس نۂ وز مقام بیخبری | چہ نغمہ ایست کہ در بربطِ سلیمیٰ نیست
ز قید و صیدِ نہنگاں حکایتے آور | مگو کہ زورقِ ما روشناسِ دریا نیست
مریدِ ہمتِ آں رہروم کہ پا نگذاشت | بہ جادۂ کہ درو کوہ و دشت و دریا نیست

شریکِ حلقۂ رندانِ بادہ پیما باش
حذر ز بیعتِ پیرے کہ مردِ غوغا نیست!

نوائے غالب

بیا کہ قاعدۂ آسماں بگردانیم | قضا بگردشِ رطلِ گراں بگردانیم
اگر ز شحنہ بود گیر و دار نندیشیم | وگر ز شاہ رسد ارمغاں بگردانیم
اگر کلیم شود ہمزباں سخن نکنیم | وگر خلیل شود میہماں بگردانیم
بجنگ باج ستانانِ شاخساری را | تہی سبد ز درِ گلستاں بگردانیم
بصلح بال فشانانِ صبحگاہی را | ز شاخسار سوئے آشیاں بگردانیم

زحیدریم من و تو زما عجب نبود
گر آفتاب سوئے خاوراں بگردانیم"

نوائے طاہرہ

"گر بتو افتدم نظر چہرہ بہ چہرہ رُو برو
شرح دہم غمِ ترا نکتہ بہ نکتہ مو بمو!
از پئے دیدنِ رخت ہمچو صبا فتادہ ام
خانہ بخانہ در بدر کوچہ بکوچہ کو بکو!
می رود از فراقِ تو خونِ دل از دو دیدہ ام
دجلہ بدجلہ یم بہ یم چشمہ بہ چشمہ جُو بجو!
مہرِ ترا دلِ حزیں بافتہ بر قماشِ جاں
رشتہ بہ رشتہ نخ بہ نخ تار بہ تار پو بہ پو!

در دلِ خویش طاہرہ گشت و ندید جز ترا
صفحہ بہ صفحہ لا بہ لا پردہ بہ پردہ تو بہ تو"

سوز و سازِ عاشقانِ دردمند — شورہائے تازہ در جانم فگند
مشکلاتِ کہنہ سر بیروں زدند — باز بر اندیشہ ام شبخوں زدند!
قلزمِ فکرم سراپا اضطراب — ساحلش از زورِ طوفانے خراب!
گفت رومی وقت را از کف مدہ — اے کہ می خواہی کشودِ ہر گرہ!

چند در افکارِ خود باشی اسیر
ایں قیامت را بروں ریز از ضمیر!

زندہ رود مشکلاتِ خویش را پیشِ ارواحِ بزرگ میگوید

از مقامِ مومناں دوری چرا؟
یعنی از فردوس مہجوری چرا؟

حلاج

مردِ آزادے کہ داند خوب و زشت — می نگنجد روحِ او اندر بہشت!

جنّتِ مُلّا مے و حور و غلام — جنّتِ آزادگاں سیرِ دوام!

جنّتِ مُلّا خور و خواب و سرود — جنّتِ عاشق تماشائے وجود!

حشرِ مُلّا شقِ قبر و بانگِ صور — عشقِ شور انگیز خود صبحِ نشور!

علم بر بیم و رجا دارد اساس — عاشقاں را نے امید و نے ہراس!

علم ترساں از جلالِ کائنات — عشق غرق اندر جمالِ کائنات

علم را بر رفتہ و حاضر نظر — عشق گوید آنچہ می آید نگر!

علم پیماں بستہ با آئینِ جبر — چارۂ او چیست غیر از جبر و صبر!

عشق آزاد و غیور و ناصبور — در تماشائے وجود آمد جسور!

عشقِ ما از شکوہ ہا بیگانہ ایست — گرچہ او را گریۂ مستانہ ایست

این دلِ مجبورِ ما مجبور نیست ناوکِ ما از نگاهِ حور نیست!
آتشِ ما را بیفزاید فراق جانِ ما را سازگار آید فراق!
بے خلشہا زیستن نازیستن باید آتش در تہِ پا زیستن!
زیستن این گونہ تقدیرِ خودی است از ہمیں تقدیر تعمیرِ خودی است!
ذرّہ از شوقِ بے حد رشکِ مہر گنجد اندر سینۂ او نُہ سپہر!

شوق چوں بر عالمے شبخوں زند
آنیاں را جاودانی می کند!

زندہ رود

گردشِ تقدیر مرگ و زندگی است
کس نداند گردشِ تقدیر چیست!

حلاج

ہر کہ از تقدیر دارد ساز و برگ
لرزد از نیروئے او ابلیس و مرگ!

جبر دین مردِ صاحب ہمت است
جبرِ مرداں از کمالِ قوت است!

پختہ مردے پختہ تر گردد زجبر
جبر مردِ خام را آغوشِ قبر!

جبرِ خالد عالمے برہم زند
جبرِ ما بیخ و بنِ ما بر کند!

کارِ مرداں است تسلیم و رضا
بر ضعیفاں راست ناید ایں قبا!

تو کہ دانی از مقامِ پیرِ روم
می ندانی از کلامِ پیرِ روم؟

بود گبرے در زمانِ بایزید
گفت او را یک مسلمانِ سعید

خوشتر آں باشد کہ ایماں آوری
تا بدست آید نجات و سروری

گفت ایں ایماں اگر ہست اے مرید

آں کہ دارد شیخ عالم بایزید

من ندارم طاقتِ آں تابِ آں

کاں فزوں آمد ز کوششہائے جاں! (رومی)

کارِ ما غیر از امید و بیم نیست — ہر کسے را ہمتِ تسلیم نیست!

اے کہ گوئی بودنی ایں بود، شد — کارہا پابندِ آئیں بود، شد

معنیٔ تقدیر کم فہمیدۂ — نے خودی را نے خدا را دیدۂ ق

مردِ مومن با خدا دارد نیاز — 'با تو ما سازیم تو با ما بساز'

عزم او خلاقِ تقدیرِ حق است

روزِ ہیجا تیرِ او تیرِ حق است!

زندہ رود

کم نگاہاں فتنہ ہا انگیختند — بندۂ حق را بدار آویختند!

آشکارا بر تو پنہانِ وجود　　باز گو آخر گناہِ تو چہ بود؟

حلّاج

بود اندر سینۂ من بانگِ صور　　ملّتے دیدم کہ دارد قصدِ گور!
مومناں با خوئے و بوئے کافراں　　لَا اِلٰہ گویان و از خود منکراں!
*امرِ حق، گفتند نقشِ باطل است　　زانکہ او وابستۂ آب و گل است
من بخود افروختم نارِ حیات　　مردہ را گفتم ز اسرارِ حیات!
از خودی طرحِ جہانے ریختند　　دلبری با قاہری آمیختند!
ہر کجا پیدا و ناپیدا خودی　　بر نمے تابد نگاہِ ما خودی!
نارہا پوشیدہ اندر نورِ اوست　　جلوہ ہائے کائنات از طورِ اوست
ہر زماں ہر دل دریں دیرِ کہن　　از خودی در پردہ می گوید سخن
ہر کہ از نارش نصیبِ خود نبرد　　در جہاں از خویشتن بیگانہ مُرد

* امرِ حق، روحِ انسانی تلمیح بآیہ قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّی الخ

ہند و ہم ایراں ز نورش محرم است
آنکہ نارش ہم شناسد آں کم است!

من ز نور و نارِ او دادم خبر
بندۂ محرم! گناہِ من نگر!

آنچہ من کردم تو ہم کردی بترس!
محشرے بر مردہ آوردی بترس!

طاہرہ

از گناہِ بندۂ صاحب جنوں
کائناتِ تازۂ آید بروں!

شوقِ بے حد پردہ ہا را بر درد
کہنگی را از تماشا می برد!

آخر از دار و رسن گیرد نصیب
بر نگردد زندہ از کوئے حبیب!

جلوۂ او بنگر اندر شہر و دشت
تا نہ پنداری کہ از عالم گذشت!

در ضمیرِ عصر خود پوشیدہ است
اندریں خلوت چساں گنجیدہ است؟

زندہ رود

اے ترا دادند دردِ جستجوے
معنیٔ یک شعرِ خود با من بگوے

"قمری کفِ خاکستر و بلبل قفسِ رنگ
اے نالہ نشانِ جگرِ سوختہ چیست؟"

غالب

نالۂ کو خیزد از سوزِ جگر
ہر کجا تاثیرِ او دیدم دگر!

قمری از تاثیرِ او واسوختہ
بلبل از وے رنگہا اندوختہ!

اندرو مرگے بآغوشِ حیات
یک نفس اینجا حیات آنجا ممات!

آنچناں رنگے کہ ارژنگی ازوست
آنچناں رنگے کہ بیرنگی ازوست

تو ندانی ایں مقامِ رنگ و بوست
قسمتِ ہر دل بقدرِ ہاے وہوست!

یا برنگ آیا بہ سببِ رنگی گذر
تا نشانے گیری از سوزِ جگر

زندہ رود

صد جہاں پیدا دریں نیلی فضاست
ہر جہاں را اولیا و انبیاست؟

غالب

نیک بنگر اندریں بود و نبود
پے بہ پے آید جہانہا در وجود
ہر کجا ہنگامۂ عالم بود
رحمۃ للعالمینے ہم بود!

زندہ رود

فاش تر گو زانکہ فہم نارساست

غالبؔ

این سخن را فاش تر گفتن خطاست!

زندہ رود

گفتگوئے اہلِ دل بے حاصل است؟

غالبؔ

نکتہ را بر لب رسیدن مشکل است!

زندہ رود

تو سراپا آتش از سوزِ طلب!

بر سخن غالب نیائی اے عجب!

غالب

خلق و تقدیر و ہدایت ابتداست
رحمۃ للعالمینی انتہاست!

زندہ رود

من ندیدم چہرۂ معنی ہنوز
آتشے داری اگر ما را بسوز!

غالب

اے چو من بینندۂ اسرارِ شعر — ایں سخن افزوں تر است از تارِ شعر
شاعراں بزمِ سخن آراستند — ایں کلیماں بے یدِ بیضا ستند

خلق و تقدیر و ہدایت ابتداست تلمیح بآیۂ شریفہ خلق فقدّر فھدیٰ

آنچہ تو از من بخواہی کافری است   کافری کو ماورائے شاعری است!

حلاج

ہر کجا بینی جہانِ رنگ و بو   آن کہ از خاکش بروید آرزو

یا ز نورِ مصطفےٰ او را بہاست   یا ہنوز اندر تلاشِ مصطفےٰ است

زندہ رود

از تو پرسم گرچہ پرسیدن خطاست   سرِ آن جوہر کہ نامش مصطفےٰ است!

آدمے یا جوہرے اندر وجود   آنکہ آید گاہے گاہے در وجود؟

حلاج

پیشِ او گیتی جبیں فرسودہ است   خویش را خود عبدہٗ فرمودہ است!

عبدہٗ از فہمِ تو بالاتر است   زانکہ او ہم آدم و ہم جوہر است!

جوہرِ او نے عرب نے اعجم است — آدم است و ہم ز آدم اقدم است!
عبدۂ صورت گرِ تقدیرہا — اندرو ویرانہ ہا تعمیرہا!
عبدۂ ہم جانفزا ہم جانستاں — عبدۂ ہم شیشہ ہم سنگِ گراں!
عبد دیگر عبدۂ چیزے دگر — ما سراپا انتظار او منتظر!
عبدۂ دہر است و دہر از عبدۂ ست — ما ہمہ رنگیم او بے رنگ و بوست!
عبدۂ با ابتدا بے انتہاست — عبدۂ را صبح و شامِ ما کجاست!
کس ز سرِ عبدۂ آگاہ نیست — عبدۂ جز سرِ الا اللہ نیست!
لَا اِلٰہ تیغ و دمِ او عبدۂ — فاش تر خواہی بگو ہو عبدۂ
عبدۂ چند و چگونِ کائنات — عبدۂ رازِ درونِ کائنات!
مدعا پیدا نگردد زیں دو بیت — تا نہ بینی از مقامِ مارمیتؔ

بگذر از گفت و شنود اے زندہ رود
غرق شو اندر وجود اے زندہ رود!

مارمیت۔ تلمیح آیہ و ما رمیت اذ رمیت الخ

زنده رود

کم شناسم عشق را این کار چیست؟
ذوقِ دیدار است؟ پس دیدار چیست؟

حلاج

معنیِ دیدارِ آن آخر زماںؐ — حکمِ او بر خویشتن کردن رواں
در جہاں زی چوں رسولِ انس و جاں — تا چو او باشی قبولِ انس و جاں
باز خود را بیں ہمیں دیدارِ اوست — سنّتِ او سرّے از اسرارِ اوست

زنده رود

چیست دیدارِ خدائے نہ سپہر
آنکہ بے حکمش نہ گردد ماہ و مہر؟

حلاج

نقشِ حق اوّل بجاں انداختن — باز او را در جہاں انداختن!
نقشِ جاں تا در جہاں گردد تمام — می شود دیدارِ حق دیدارِ عام!
اے خنک مردے کہ از یک ہُوئے او — نُہ فلک دارد طوافِ کوئے او!
وائے درویشے کہ ہُوئے آفرید — باز لب بربست و دم در خود کشید
حکمِ حق را در جہاں جاری نکرد — نانے از جَو خورد و کرّاری نکرد
خانقاہے جست و از خیبر رمید — راہبی ورزید و سلطانی ندید!
نقشِ حق داری؟ جہاں نخچیرِ تست — ہم عناں تقدیر با تدبیرِ تست

عصرِ حاضر با تو می جوید ستیز
نقشِ حق بر لوحِ ایں کافر بریز!

زنده رود

نقشِ حق را در جهان انداختند
من نمی دانم چسان انداختند؟

حلاج

یا بزورِ دلبری انداختند | یا بزورِ قاهری انداختند!
زانکه حق در دلبری پیداتر است | دلبری از قاهری اولیٰ تر است!

زنده رود

باز گو اے صاحبِ اسرارِ شرق
درمیانِ زاهد و عاشق چه فرق؟

حلاج

زاہد اندر عالمِ دنیا غریب
عاشق اندر عالمِ عقبیٰ غریب!

زندہ رود

معرفت را انتہا نابودن است
زندگی اندر فنا آسودن است؟

حلاج

شکرِ یاراں از تہی پیمانگی است
نیستی از معرفت بیگانگی است

اے کہ جوئی در فنا مقصود را
در نمی یابد عدم موجود را!

زندہ رود

آنکہ خود را بہتر از آدم شمرد — در خم و جامش نہ مے باقی نہ دُرد
مشتِ خاکِ ما بگردوں آشناست! — آتشِ آں بے سر و ساماں کجاست؟

حلاج

کم بگو زاں خواجۂ اہلِ فراق — تشنہ کام و از ازل خونیں ایاق!
ما جہول او عارفِ بود و نبود — کفرِ او ایں راز را بر ما کشود!
از فتادن لذتِ برخاستن — عیشِ افزودن ز دردِ کاستن! ق
عاشقی در نارِ او وا سوختن — سوختن بے نارِ او نا سوختن!
زانکہ او در عشق و خدمت اقدم است — آدم از اسرارِ او نا محرم است!

چاک کن پیراہنِ تقلید را
تا بیاموزی از و توحید را

زندہ رود

اے ترا تسلیمِ جاں زیرِ نگیں
یک نفس با ما دگر صحبت گزیں

حلاج

با مقامے در نمی سازیم و بس
ما سراپا ذوقِ پروازیم و بس
ہر زماں دیدن تپیدن کارِ ماست
بے پرو بالے پریدن کارِ ماست!

نمودار شدن خواجۂ اہلِ فراق ابلیس

صحبتِ روشندلاں یک دم دو دم
آں دو دم سرمایۂ بود و عدم!
عشق را شوریدہ تر کرد و گذشت
عقل را صاحب نظر کرد و گذشت
چشم بر بستم کہ با خود دارمش
از مقامِ دیدہ در دل آرمش

ناگہاں دیدم جہاں تاریک شد | از مکاں تا لامکاں تاریک شد
اندراں شب شعلۂ آمد پدید | از درونش پیرِ مردے بر جہید
یک قبائے سرمئی اندر برش | غرق اندر دودِ پیچاں پیکرش

گفت رومی خواجۂ اہلِ فراق!
آں سراپا سوز و آں خونیں ایاق!

کہنہ کم خندہ اندک سخن | چشمِ او بینندۂ جاں در بدن!
رند و مُلّا و حکیم و خرقہ پوش | در عمل چوں زاہدانِ سخت کوش
فطرتش بیگانۂ ذوقِ وصال | زہدِ او ترکِ جمالِ لایزال!
تا گسستن از جمال آساں نبود | کارِ پیش افگند از ترکِ سجود
اندکے در وارداتِ او نگر | مشکلاتِ او ثباتِ او نگر!

غرق اندر رزمِ خیر و شر ہنوز
صد پیمبر دیدہ و کافر ہنوز!

جانم اندر تن ز سوزِ او تپید
بر لبش آہے غم آلودے رسید

گفت "چشمِ نیم وا بر من کشود
در عمل جز ما کہ برخوردار بود؟

آنچناں بر کارہا پیچیدہ ام
فرصتِ آدینہ را کم دیدہ ام!

نے مرا افرشتۂ نے چاکرے
وحیِ من بے منتِ پیغمبرے!

نے حدیث و نے کتاب آوردہ ام
جانِ شیریں از فقیہاں بردہ ام

رشتۂ دیں چوں فقیہاں کس نرشت
کعبہ را کردند آخر خشت خشت!

کیشِ ما را ایں چنیں تاسیس نیست
فرقہ اندر مذہبِ ابلیس نیست!

در گذشتم از سجودے اے بے خبر
ساز کردم ارغنونِ خیر و شر

از وجودِ حق مرا منکر مگیر
دیدہ بر باطن کشا ظاہر مگیر

گر بگویم نیست، ایں از ابلہی است
زانکہ بعد از دیدہ نتواں گفت نیست!

من "بلے" در پردۂ "لا" گفتہ ام
گفتۂ من خوشتر از ناگفتہ ام!

تا نصیبے از دردِ آدم داشتم
قہرِ یار از بہرِ او نگذاشتم!

شعلہ ہا از کشت زارِ من دمید
او ز مجبوری بہ مختاری رسید!

زشتیِ خود را نمودم آشکار
با تو دادم ذوقِ ترک و اختیار

تو نجاتے دہ مرا از نارِ من
واکن اے آدم گرہ از کارِ من!

اے کہ اندر بندِ من افتادۂ
رخصتِ عصیان بشیطان دادۂ

در جہان با ہمتِ مردانہ زی
غم گسارِ من! ز من بیگانہ زی!

بے نیاز از نیش و نوشِ من گذر
تا نہ گردد نامہ ام تاریک تر!

در جہان صیاد با نخچیرہاست
تا تو نخچیری بکیشم تیرہاست!

صاحبِ پرواز را افتاد نیست
صید اگر زیرک شود صیاد نیست!"

گفتمش "بگذر ز آئینِ فراق
ابغض الاشیاءِ عندی الطلاق"

گفت "سازِ زندگی سوزِ فراق
اے خوشا سرمستیِ روزِ فراق!

بر لبم از وصل می ناید سخن
وصل اگر خواہم نہ او ماند نہ من"

ابغض الاشیاء عندی الطلاق - حدیثِ مشہور

حرفِ وصل او را ز خود بیگانہ کرد
تازہ شد اندر دلِ او سوز و درد!

اندکے غلطید اندر دودِ خویش
باز گم گردید اندر دودِ خویش

نالۂ زاں دودِ پیچاں خَود بلند
اے خنک جانے کہ گردد دردمند!

نالۂ ابلیس

اے خداوندِ صواب و ناصواب
من شدم از صحبتِ آدم خراب!

ہیچ گہ از حکمِ من سر بر نتافت
چشم از خود بست و خود را در نیافت!

خاکش از ذوقِ "اِبا" بیگانۂ
از شرارِ کبریا بیگانۂ!

صید خود صیاد را گوید بگیر
الاماں از بندۂ فرماں پذیر!

از چنیں صیدے مرا آزاد کن
طاعتِ دیروزۂ من یاد کن

پست از و آں ہمتِ والائے من
وائے من اے وائے من اے وائے من!

* اِبا- انکار

فطرتِ او خام و عزمِ او ضعیف
تابِ یک ضربم نیارد این حریف

بندۂ صاحب نظر باید مرا
یک حریفِ پخته‌تر باید مرا!

لعبتِ آب و گِل از من باز گیر
می نیاید کودکی از مردِ پیر!

ابنِ آدم چیست؟ یک مشتِ خس است
مشتِ خس را یک شرار از من بس است!

اندرین عالم اگر جز خس نبود
این قدر آتش مرا دادن چه سود؟

شیشه را بگداختن عارے بود
سنگ را بگداختن کارے بود!

آنچناں تنگ از فتوحات آمدم
پیشِ تو بہرِ مکافات آمدم

منکرِ خود از تو می خواہم بدہ
سوئے آں مردِ خدا راہم بدہ

بندۂ باید کہ پیچد گردنم
لرزہ اندازد نگاہش در تنم

آں کہ گوید "از حضورِ من برو"
آں کہ پیشِ او نیرزم با دو جو

اے خدا یک زندہ مردِ حق پرست
لذتے شاید کہ یابم در شکست!

فلکِ زحل

ارواحِ رذیله که با ملک و ملت غداری
کرده و دوزخ ایشاں را قبول نکرده

پیرِ رومی آں امامِ راستاں / آشنائے ہر مقامِ راستاں

گفت اے گردوں نوردِ سخت کوش / دیدۂ آں عالمِ زنّار پوش؟

آنچه بر گردِ کمر پیچیده است / از دمِ استارۂ دزدیده است!

از گراں سیری خرامِ او سکوں / ہر نکو از حکمِ او زشت و زبوں!

پیکرِ او گرچه از آب و گل است / بر زمینش پا نہادن مشکل است

صد ہزار افرشتۂ تندر بدست / قہرِ حق را قاسم از روزِ الست!

دُرّه پیہم می زند سیاره را / از مدارش بر کند سیاره را

عالمے مطرود و مردودِ سپہر — صبحِ او مانندِ شام از بخلِ مہر!

منزلِ ارواحِ بے یوم النشور — دوزخ از احراقِ شان آمد نفور

اندرونِ او دو طاغوتِ کہن — روحِ قومے کشتہ از بہرِ دو تن!

جعفر از بنگال و صادق از دکن — ننگِ آدم ننگِ دیں ننگِ وطن!

ناقبول و ناامید و نامراد — ملّتے از کارِ شاں اندر فساد!

ملّتے کو بندِ ہر ملّت کشاد — ملک و دینش از مقامِ خود فتاد!

می ندانی خطّۂ ہندوستاں — آں عزیزِ خاطرِ صاحبدلاں

خطّۂ ہر جلوہ اش گیتی فروز — درمیانِ خاک و خوں غلطد ہنوز

در گلش تخمِ غلامی را کہ کشت؟ — ایں ہمہ کردارِ آں ارواحِ زشت!

در فضائے نیلگوں یک دم بایست

تا مکافاتِ عمل بینی کہ چیست!"

قلزمِ خونیں

آنچہ دیدم می نگنجد در بیاں — تن ز سہمش بے خبر گردد ز جاں!

من چہ دیدم؟ قلزمے دیدم ز خوں! — قلزمے طوفاں بروں طوفاں دروں!

در ہوا ماراں چو در قلزم نہنگ — کفچہ شب گوں بال و پر سیماب رنگ!

موجہا درّندہ مانندِ پلنگ! — از نہیبش مردہ بر ساحل نہنگ!

بحرِ ساحل را اماں یک دم نداد — ہر زماں کُہ پارۂ در خوں فتاد

موجِ خوں با موجِ خوں اندر ستیز — در میانش زورقے در اُفت و خیز!

اندراں زورق دو مردِ زرد روئے

زرد رُو، عریاں بدن، آشفتہ موئے!

آشکارا می شود روحِ ہندوستان

آسمان شق گشت و حورے پاک زاد — پردہ را از چہرۂ خود برگشاد
در جبینش نار و نورِ لایزال — در دو چشمِ او سرورِ لایزال!
حلّۂ در بر سبک‌تر از سحاب — تار و پودش از رگِ برگِ گلاب
با چنیں خوبی نصیبش طوق و بند — بر لبِ او نالہ ہائے دردمند!

گفت رومی روحِ ہند است ایں نگر
از فغانش سوزہا اندر جگر!

روحِ ہندوستان نالہ و فریاد می کند

شمعِ جاں افسرد در فانوسِ ہند — ہندیاں بیگانہ از ناموسِ ہند!
مردکِ نامحرم از اسرارِ خویش — زخمۂ خود کم زند بر تارِ خویش!

بر زمانِ رفته می بندد نظر — از تشِ افسرده می سوزد جگر
بندها بر دست و پائے من ازوست — ناله ہائے نارسائے من ازوست
خویشتن را از خودی پرداخته — از رسومِ کهنه زنداں ساخته

آدمیت از وجودش دردمند
عصرِ نو از پاک و ناپاکش نژند

بگذر از فقرے که عریانی دهد — اے خنک فقرے که سلطانی دهد
الحذر از جبر و هم از خوئے صبر — جابر و مجبور را زهر است جبر
ایں به صبرِ پیہمے خوگر شود — آں به جبرِ پیہمے خوگر شود

ہر دو را ذوقِ ستم گردد فزوں
وردِ من یالیت قومی یعلمون

کے شبِ ہندوستاں آید بروز — مُرد جعفر زنده روحِ او ہنوز
تا ز قیدِ یک بدن وا می رهد — آشیاں اندر تنِ دیگر نهد!

تش مخفف آتش

گاہ او را با کلیسا ساز باز گاہ پیشِ دیریاں اندر نیاز
دینِ او آئینِ او سوداگری است عنتری اندر لباسِ حیدری است
تا جہانِ رنگ و بُو گردد دگر رسمِ او آئینِ او گردد دگر
پیش ازیں چیزے دگر مسجودِ او در زمانِ ما وطن معبودِ او
ظاہرِ او از غمِ دیں دردمند باطنش چوں دیریاں زنار بند
جعفر اندر ہر بدن ملت کُش است ایں مسلمانے کہن ملت کُش است!
خند خندان است و با کس یار نیست مار اگر خنداں نشود جز مار نیست!
از نفاقش وحدتِ قومے دو نیم ملتِ او از وجودِ او لئیم!
ملتے را ہر کجا غارت گرے است اصلِ او از صادقے یا جعفرے است

الاماں از روحِ جعفر الاماں
الاماں از جعفرانِ ایں زماں!

فریادِ یکے از زورق نشینانِ قلزمِ خونیں

نے عدم ما را پذیرد نے وجود — وائے از بے مہری بود و نبود!
تا گذشتیم از جہانِ شرق و غرب — بر درِ دوزخ شدیم از درد و کرب!
یک شرر بر صادق و جعفر نزد — ق — بر سرِ ما مشتِ خاکستر نزد

گفت دوزخ را خس و خاشاک بہ
شعلۂ من زیں دو کافر پاک بہ!

آن سوئے نہ آسماں رفتیم ما — پیشِ مرگِ ناگہاں رفتیم ما
گفت جاں سترے ز اسرارِ من است — حفظِ جان و ہدمِ تن کارِ من است
جانِ زشتے گرچہ نرزد با دو جو — اے کہ از من ہدمِ جاں خواہی برو!

ایں چنیں کارے نمی آید ز مرگ
جانِ غدّارے نیاساید ز مرگ!

اے ہوائے تند! اے دریائے خوں! اے زمیں! اے آسمانِ نیلگوں!
اے نجوم! اے ماہتاب! اے آفتاب! اے قلم! اے لوحِ محفوظ! اے کتاب!
اے بتانِ ابیض! اے ترکانِ عرب! اے جہانے در بغل بے حرب و ضرب!

ایں جہاں بے ابتدا بے انتہاست!
بندۂ غدار را مولا کجاست؟"

ناگہاں آمد صدائے ہولناک سینۂ صحرا و دریا چاک چاک!
رابطِ اقلیمِ بدن از ہم گسیخت دمبدم گہ پارہ برگہ پارہ ریخت
کوہ ہا مثلِ سحاب اندر مرور انہدامِ عالمے بے بانگِ صور!
برق و تندر از تب و تابِ درون آشیاں جستند اندر بحرِ خوں!
موجہا پر شور و از خود رفتہ تر! غرقِ خوں گردید آں کوہ و کمر!

آنچہ بر پیدا و ناپیدا گذشت
خیلِ انجم دید و بے پروا گذشت!

آں سوئے افلاک

مقامِ حکیمِ المانوی نطشہ

ہر کجا استیزۂ بود و نبود
کس نداند سِرِّ ایں چیخ کبود!

ہر کجا مرگ آورد پیغامِ زیست
اے خوش آں مرغے کہ اندر مرگ زیست!

ہر کجا مانندِ باد ارزاں حیات
بے ثبات و با تمنائے ثبات!

چشمِ من صد عالمِ شش سُو زدہ دید
تا حدِ ایں کائنات آمد پدید!

ہر جہاں را ماہ و پروینے دگر
زندگی را رسم و آئینے دگر!

وقتِ ہر عالم رواں مانندِ زُو
دیریاز ایں جا و آں جا تند رُو!

سالِ ما ایں جا مہے آنجا دمے!
بیشِ ایں عالم بآں عالم کمے!

عقلِ ما اندر جہانے ذوفنوں
در جہانے دیگرے خوار و زبوں!

بر شعورِ این جهانِ چون و چند　　بود مردے با صدائے دردمند!

دیدهٔ او از عقابان تیزتر　　طلعتِ او شاهدِ سوزِ جگر!

دمبدم سوزِ درونِ او فزود　　بر لبش بیتے که صد بارش سرود!

"نه جبریلے نه فردوسے نه حورے نے خداوندے
کفِ خاکے که می سوزد ز جانِ آرزومندے!"

من به رومی گفتم این دیوانه کیست؟　　گفت: این فرزانهٔ المانوی ست

درمیانِ این دو عالم جائے اوست　　نغمهٔ دیرینه اندر نائے اوست!

باز این حلاجِ بے دار و رسن　　نوعِ دیگر گفته آن حرفِ کهن!

حرفِ او بے باک و افکارش عظیم　　غربیان از تیغِ گفتارش دو نیم!

همنشین بر جذبهٔ او پے نبرد　　بندهٔ مجذوب را مجنون شمرد!

عاقلان از عشق و مستی بے نصیب　　نبضِ او دادند در دستِ طبیب!

با پزشکان چیست غیر از ریو و رنگ　　وائے مجذوبے که زاد اندر فرنگ!

ابنِ سینا بر بیاضے دل نہد
رگ زند یا حبِ خواب آور دہد

بود حلاجے بشہرِ خود غریب
جاں ز ملا برد و کشت او را طبیب!

مردِ رہ دانے نبود اندر فرنگ
پس فزوں شد نغمہ اش از تارِ چنگ!

راہرو را کس نشاں از رہ نداد
صد خلل در وارداتِ او فتاد!

نقد بود و کس عیار او را نکرد
کاردانے مردِ کار او را نکرد!

عاشقے در آہِ خود گم گشتۂ
سالکے در راہِ خود گم گشتۂ!

مستیٔ او ہر زجاجے را شکست
از خدا ببرید و ہم از خود گسست!

خواست تا بیند بچشمِ ظاہری
اختلاطِ قاہری با دلبری!

خواست تا از آب و گل آید بروں
خوشۂ کز کشتِ دل آید بروں!

آنچہ او جوید مقامِ کبریاست
ایں مقام از عقل و حکمت ماوراست

زندگی شرحِ اشاراتِ خودی است
لا و الا از مقاماتِ خودی است!

او بہ لا درماند و تا اِلّا نرفت
از مقامِ عبدہٗ بیگانہ رفت!

با تجلّی ہمکنار و بے خبر
دُور تر چوں میوہ از بیخِ شجر

چشمِ او جز رویتِ آدم نخواست
نعرہ بے باکانہ زد آدم کجاست!

ورنہ او از خاکیاں بیزار بُود
مثلِ موسیٰؑ طالبِ دیدار بُود! ق

کاش بودے در زمانِ احمدے
تا رسیدے بر سرورِ سرمدے

عقلِ او با خویشتن در گفتگوست
تو رہِ خود رو کہ راہِ خود نکوست!

پیش نِہ گامے کہ آمد آں مقام
"کاندرو بے حرف می روید کلام!"

حرکت بجنّت الفردوس

در گذشتم از حدِ ایں کائنات
پا نہادم در جہانِ بے جہات!

احمدے - حضرت شیخ احمد سرہندیؒ۔

بے یمین و بے یسار است این جہاں — فارغ از لیل و نہار است این جہاں
پیشِ او قندیلِ ادراکم فسرد — حرفِ من از ہیبتِ معنی بمرد!

با زبانِ آب و گل گفتارِ جاں!
در قفس پرواز می آید گراں!

اندکے اندر جہانِ دل نگر — تا ز نورِ خود شوی روشن بصر
چیست دل؟ یک عالمِ بے رنگ و بو — عالمِ بے رنگ و بو بے چار سو!
ساکن و ہر لحظہ سیّار است دل! — عالمِ احوال و افکار است دل!
از حقائق تا حقائق رفتہ عقل — سیرِ او بے جادہ و رفتار و نقل!
صد خیال و ہر یک از دیگر جدا است — این بگردوں آشنا آں نارسا است!
کس نگوید این کہ گردوں آشنا است — بر یمین آں خیالِ نارسا است!
یا سرورے کاید از دیدارِ دوست — نیم گامے از ہوائے کوئے او ست!
چشمِ تو بیدار باشد یا بخواب — دل بہ بینیے شعاعِ آفتاب!

آں جہاں را بر جہانِ دل شناس
من چہ گویم زانچہ ناید در قیاس!

اندراں عالم جہانے دیگرے — اصلِ او از کن فکانے دیگرے!
لازوال و ہر زماں نوعِ دگر — ناید اندر وہم و آید در نظر!
ہر زماں او را کمالے دیگرے — ہر زماں او را جمالے دیگرے!
روزگارش بے نیاز از ماہ و مہر — گنجد اندر ساحتِ او نہ سپہر!
ہر چہ در غیب است آید رُو برو — پیش ازاں کز دل برآید آرزو!
در زبانِ خود چساں گویم کہ چیست — ایں جہاں نور و حضور و زندگی ست
لالہ ہا آسودہ در کہسار ہا — نہر ہا گردندہ در گلزار ہا!
غنچہ ہائے سرخ و اسپید و کبود — از دمِ قدوسیاں پُر را کشود!
آب ہا سیمیں، ہوا ہا عنبریں — قصر ہا با قبہ ہائے زمردیں!
خیمہ ہا یاقوت گوں زریں طناب — شاہداں با طلعتِ آئینہ تاب!

گفت رومیؒ اے گرفتارِ قیاس
درگذر از اعتباراتِ حواس

از تجلی کارہائے خوب و زشت
می شود آں دوزخ ایں گردد بہشت!

ایں کہ بینی قصرہائے رنگ رنگ
اصلش از اعمال و نے از خشت و سنگ!

آنچہ خوانی کوثر و غلمان و حور
جلوۂ ایں عالمِ جذب و سرور!

زندگی ایں جا ز دیدار است و بس
ذوقِ دیدار است و گفتار است و بس!"

قصرِ شرف النسا

گفتم ایں کاشانۂ از لعلِ ناب
آنکہ می گیرد خراج از آفتاب!

ایں مقام ایں منزل ایں کاخِ بلند
حوریاں بر درگہش احرام بند!

اے تو دادی سالکاں را جستجوے
صاحبِ او کیست؟ با من باز گوے

گفتؒ ایں کاشانۂ شرف النساست
مرغِ بامش با ملائک ہم نواست!

قلزمِ ما این چنین گوهر نزاد — هیچ مادر این چنین دختر نزاد!

خاکِ لاهور از مزارش آسمان — کس نداند رازِ او را در جهان!

آن سراپا ذوق و شوق و درد و داغ — حاکمِ پنجاب را چشم و چراغ

آن فروغِ دودهٔ عبدالصمد — فقرِ او نقشے که ماند تا ابد!

تا ز قرآن پاک می سوزد وجود — از تلاوت یک نفس فارغ نبود

در کمر تیغِ دو رو قرآن بدست — تن بدن هوش و حواس الله مست!

خلوت و شمشیر و قرآن و نماز — اے خوش آن عمرے که رفت اندر نیاز!

بر لبِ او چون دمِ آخر رسید — سوئے مادر دید و مشتاقانه دید!

گفت اگر از رازِ من داری خبر — سوئے این شمشیر و این قرآن نگر

این دو قوت حافظِ یک دیگر اند — کائناتِ زندگی را محور اند!

اندرین عالم که میرد هر نفس — دخترت را این دو محرم بود و بس!

وقتِ رخصت با تو دارم این سخن — تیغ و قرآن را جدا از من مکن

دل بآں حرفے کہ می گویم بنہ　　قبرِ من بے گنبد و قندیل بہ!

مومناں را تیغ با قرآں بس است

تربتِ ما را ہمیں ساماں بس است!

عمرہا در زیرِ ایں زرّیں قباب　　بر مزارش بود شمشیر و کتاب

مرقدش اندر جہانِ بے ثبات　　اہلِ حق را داد پیغامِ حیات!

تا مسلماں کرد با خود آنچہ کرد　　گردشِ دوراں بساطش در نورد

مردِ حق از غیرِ حق اندیشہ کرد　　شیرِ مولا روبہی را پیشہ کرد!

از دلش تاب و تبِ سیماب رفت　　خود بدانی آنچہ بر پنجاب رفت!

خالصہ شمشیر و قرآں را ببرد

اندراں کشور مسلمانی بمرد"

زیارتِ امیرِ کبیر حضرت سیّد علی همدانی و مُلّا طاہر غنی کشمیری

حرفِ رومی در دلم سوزے فگند
آہ پنجاب! آں زمینِ ارجمند!

از تپِ یاراں تپیدم در بہشت
کہنہ غمہا را خریدم در بہشت!

تا دراں گلشن صدائے دردمند
از کنارِ حوضِ کوثر شد بلند!

"جمع کردم مشتِ خاشاکے کہ سوزم خویش را
گُل گماں دارد کہ بندم آشیاں در گلستاں" (غنی)

گفت رومی "آنچہ می آید نگر
دل مدہ با آنچہ بگذشت اے پسر!"

شاعرِ رنگیں نوا طاہر غنی
فقرِ او باطن غنی ظاہر غنی!

نغمہ می خواند آں مستِ مدام
در حضورِ سیّدِ والا مقام

سیدالسادات، سالارِ عجم — دستِ او معمارِ تقدیرِ اُمم!

تا غزالی درسِ اَللّٰہ ھُو گرفت — ذکر و فکر از دودمانِ او گرفت!

مرشدِ آں کشورِ مینو نظیر — میر و درویش و سلاطیں را مشیر!

خطّہ را آں شاہِ دریا آستیں — داد علم و صنعت و تہذیب و دیں

آفرید آں مردِ ایرانِ صغیر — با ہنرہائے غریب و دلپذیر

یک نگاہِ او کشاید صد گرہ
خیز و تیرش را بدل راہے بدہ"

درحضورِ شاہِ ہمدان

زندہ رود

از تو خواہم سرِّ یزداں را کلید — طاعت از ما جست و شیطاں آفرید

زشت و ناخوش را چناں آراستن! — در عمل از ما نکوئی خواستن!

از تو پرسم این فسون سازی کہ چہ! | با قمارِ بدنشیں بازی کہ چہ!
مشتِ خاک و ایں سپہرِ گرد گرد | خود بگو می زیبدش کارے کہ کرد؟
کارِ ما افکارِ ما آزارِ ما | دست با دنداں گزیدن کارِ ما!

شاہِ ہمدان

بندۂ کز خویشتن دارد خبر | آفریند منفعت را از ضرر!
بزم با دیو است آدم را وبال | رزم با دیو است آدم را جمال!
خویش را بر اہرمن باید زدن | تو ہمہ تیغ آں ہمہ سنگِ فسن!
تیز تر شو تا فتد ضربِ تو سخت | ورنہ باشی در دو گیتی تیرہ بخت!

زندہ رود

زیرِ گردوں آدم آدم را خورد | ملتے بر ملتے دیگر چرد!

جاں ز اہلِ خطّہ سوزد چوں سپند　　خیزد از دل نالہ ہائے دردمند!

زیرک و درّاک و خوش گل ملّتے ست　　در جہاں تر دستیِ او آیتے ست

ساغرش غلطندہ اندر خونِ اوست　　در نئے من نالہ از مضمونِ اوست!

از خودی تا بے نصیب افتادہ است　　در دیارِ خود غریب افتادہ است!

دست مزدِ او بدستِ دیگراں　　ماہیِ رودش بہ شستِ دیگراں!

کارواں ہا سوئے منزل گام گام　　کارِ او ناخوب و بے اندام و خام!

از غلامی جذبہ ہائے او بمرد　　آتشے اندر رگِ تاکش فسرد!

تا نہ پنداری کہ بود است ایں چنیں　　جبہہ را ہموارہ سود است ایں چنیں!

در زمانے صف شکن ہم بودہ است!

چیرہ و جانباز و پُردم بودہ است!

کوہ ہائے خنگ سارِ او نگر　　آتشیں دستِ چنارِ او نگر!

خنگ سار۔ سفید سر

در بہاراں لعل می ریزد ز سنگ
خیزد از خاکش یکے طوفانِ رنگ!

لکہ ہائے ابر در کوہ و دمن
پنبہ پرّاں از کمانِ پنبہ زن!

کوہ و دریا و غروبِ آفتاب!
من خدا را دیدم آنجا بے حجاب!

با نسیم آوارہ بودم در نشاط
"بشنو از نے" می سرودم در نشاط!

مرغکے می گفت اندر شاخسار
با پشیزے می نیرزد ایں بہار!

لالہ رست و نرگسِ شہلا دمید
بادِ نوروزی گریبانش درید!

عمرہا بالید ازیں کوہ و کمر
نستر از نورِ قمر پاکیزہ تر!

عمرہا گل رخت بربست و کشاد
خاکِ ما دیگر شہاب الدیں نزاد!

نالۂ پر سوزِ آں مرغِ سحر
داد جانم را تبِ و تابِ دگر!

بشنو از نے تلمیح بہ شعرِ حضرتِ رومی "بشنو از نے چوں حکایت می کند"

نشاط - باغِ مشہور در کشمیر
شہاب الدین - یکے از سلاطینِ مشہورِ کشمیر

تا یکے دیوانہ دیدم در خروش   آنکہ برد از من متاعِ صبر و ہوش!

"بگذر ز ما و نالۂ مستانۂ مجوے

بگذر زشاخِ گل کہ طلسمے ست رنگ و بوے

گفتی کہ شبنم از ورقِ لالہ می چکد

غافل دلے ست ایں کہ بگرید کنارِ جوے!

ایں مشتِ پر کجا و سرودِ ایں چنیں کجا

روحِ غنی است ماتمیٔ مرگِ آرزوے!

بادِ صبا اگر بہ جنیوا گذر کنی

حرفے ز ما بہ مجلسِ اقوام باز گوے

دہقان و کشت و جوے و خیاباں فروختند

قومے فروختند و چہ ارزاں فروختند!"

شاہ ہمدان

با تو گویم رمزِ باریک اے پسر / تن ہمہ خاک است و جاں والا گہر
جسم را از بہرِ جاں باید گداخت / پاک را از خاک می باید شناخت!
گر ببُری پارۂ تن را ز تن / رفت از دستِ تو آں لختِ بدن!
لیکن آں جانے کہ گردد جلوہ مست / گر ز دست او را دہی، آید بدست!
جوہرش با ہیچ شے مانند نیست / ہست اندر بند و اندر بند نیست!
گر نگہداری بمیرد در بدن / ور بیفشانی، فروغِ انجمن!
چیست جانِ جلوہ مست اے مردِ راد؟ / چیست جاں دادن ز دست اے مردِ راد؟
چیست جاں دادن؟ بحق پرداختن! / کوہ را با سوزِ جاں بگداختن!
جلوہ مستی؟ خویش را دریافتن! / در شباں چوں کوکبے بر تافتن!
خویش را نایافتن نابودن است / یافتن، خود را بخود بخشودن است!

هر که خود را دید و غیر از خود ندید
رخت از زندانِ خود بیرون کشید!

جلوه بدمستے که بیند خویش را
خوشتر از نوشینه داند نیش را!

در نگاهش جان چو باد ارزان شود
پیشِ او زندانِ او لرزان شود!

تیشهٔ او خاره را بر می درد
تا نصیبِ خود ز گیتی می برد

تا ز جاں بگذشت، جانش جانِ اوست
ورنه جانش یک دو دم مهمانِ اوست!

زنده رود

گفتهٔ از حکمتِ زشت و نکوے
پیرِ دانا نکتهٔ دیگر بگوے

مرشدِ معنی نگاهاں بودهٔ
محرمِ اسرارِ شاهاں بودهٔ

ما فقیر و حکمراں خواهد خراج
چیست اصلِ اعتبارِ تخت و تاج؟

محرمِ اسرارِ شاهاں الخ۔ تلمیح بکتاب ملوک که از تصانیف حضرت شاه همدان است۔

شاہ ہمدان

اصلِ شاہی چیست اندر شرق و غرب؟ یا رضائے امتاں یا حرب و ضرب
فاش گویم با تو اے والا مقام باج را جز با دو کس دادن حرام!
یا اُولی الامرے کہ منکم شانِ اوست آیۂ حق حجت و برہانِ اوست
یا جواں مردے چو صرصر تند خیز شہر گیر و خویش باز اندر ستیز
روزِ کیں کشور کشا از قاہری روزِ صلح از شیوہ ہائے دلبری
می تواں ایران و ہندستاں خرید پادشاہی را ز کس نتواں خرید
جامِ جم را اے جوانِ باہنر کس نگیرد از دکانِ شیشہ گر
ور بگیرد مالِ او جز شیشہ نیست شیشہ را غیر از شکستن پیشہ نیست

یا اُولی الامرے الخ تلمیح بآیۂ قرآن

غنی

هند را این ذوقِ آزادی که داد؟ صید را سودائے صیادی که داد؟
آں برہمن زادگانِ زنده دل لالۂ احمر ز روئے شاں خجل!
تیزبین و پخته کار و سخت کوش از نگاهِ شاں فرنگ اندر خروش!
اصلِ شاں از خاکِ دامنگیرِ ماست مطلعِ این اختراں کشمیرِ ماست!
خاکِ مارا بے شرر دانی اگر بر درونِ خود یکے بگشا نظر!
این همه سوزے که داری از کجاست؟ این دمِ بادِ بهاری از کجاست؟

این همان باد است کز تاثیرِ او
کوهسارِ ما بگیرد رنگ و بو!

هیچ می دانی که روزے در وُلر موجۂ می گفت با موجِ دگر

وُلر۔ دریاچہ معروف در کشمیر

چند در قلزم بیک دیگر زنیم | خیز تا یک دم بساحل سر زنیم
زادۂ ما یعنی آں جوئے کہن | شورِ او در وادی و کوہ و دمن!
ہر زماں بر سنگِ رہ خود را زند | تا بنائے کوہ را برمی کند
آں جواں کو شہر و دشت و در گرفت | پرورش از شیرِ صد مادر گرفت
سطوتِ او خاکیاں را محشرے است | ایں ہمہ از ماست نے از دیگرے است
زیستن اندر حدِ ساحل خطاست | ساحلِ ما سنگے اندر راہِ ماست
با کراں در ساختن مرگِ دوام | گرچہ اندر بحر غلطی صبح و شام

زندگی جولاں میانِ کوہ و دشت
اے خنک موجے کہ از ساحل گذشت!

اے کہ خواندی خطِ سیمائے حیات | اے بہ خاور دادہ غوغائے حیات
اے ترا آہے کہ می سوزد جگر | تو ازو بے تاب و ما بے تاب تر!
اے ز تو مرغِ چمن را ہائے و ہو | سبزہ از اشکِ تو می گیرد وضو!

ای که از طبع تو کشتِ گل دمید ‎ ای ز امیدِ تو جانها پُر امید!

کاروانها را صدائے تو درا ‎ تو ز اہلِ خطّہ نومیدی چرا؟

دل میانِ سینۂ شاں مردہ نیست ‎ اخگرِ شاں زیرِ یخ افسردہ نیست!

باش تا بینی کہ بے آوازِ صور ‎ ملّتے برخیزد از خاکِ قبور!

غم مخور اے بندۂ صاحب نظر ‎ برکش آں آہے کہ سوزد خشک و تر

شہرہا زیرِ سپہرِ لاجورد ‎ سوخت از سوزِ دلِ درویش مرد

سلطنت نازک تر آمد از حباب ‎ از دمے او را تواں کردن خراب

از نوا تشکیلِ تقدیرِ امم ‎ از نوا تخریب و تعمیرِ امم

نشترِ تو گرچہ در دلہا خلید ‎ مر ترا چونانکہ ہستی کس ندید!

پردۂ تو از نوائے شاعری است ‎ آنچہ گوئی ماورائے شاعری است!

تازہ آشوبے فگن اندر بہشت!

یک نوا مستانہ زن اندر بہشت!

زندہ رود

با نشۂ درویشی در ساز و دمادم زن
چوں پختہ شوی خود را بر سلطنتِ جم زن

گفتند جہانِ ما آیا بتو می سازد؟
گفتم کہ نمی سازد! گفتند کہ برہم زن!

در میکدہ ہا دیدم شائستہ حریفے نیست!
با رستمِ دستاں زن با مغبچہ ہا کم زن!

اے لالۂ صحرائی تنہا نتوانی سوخت
ایں داغِ جگرتابے بر سینۂ آدم زن

تو سوزِ درونِ او، تو گرمئ خونِ او
باور نکنی؟ چاکے در پیکرِ عالم زن

عقل است چراغِ تو؛ در رہگذرے نِہ
عشق است ایاغِ تو با بندۂ محرم زن
لختِ دلِ پُر خونے از دیدہ فرو ریزم
لعلے ز بدخشانم بردار و بخاتم زن!

صحبت با شاعرِ ہندی برتری ہری

حوریاں را در قصور و در خیام — نالۂ من دعوتِ سوزِ تمام!
آں یکے از خیمہ سر بیروں کشید — واں دگر از غرفہ رخ بنمود و دید!
ہر دلے را در بہشتِ جاوداں — دادم از درد و غمِ آں خاکداں!
زیرِ لب خندید پیرِ پاک زاد — گفت "اے جادوگرِ ہندی نژاد
آں نوا پردازِ ہندی را نگر — شبنم از فیضِ نگاہِ او گہر!
نکتہ آرائے کہ نامش برتری است — فطرتِ او چوں سحابِ آذری است!

از چمن جز غنچۂ نورس نہ چید
نغمۂ تو سوئے ما او را کشید!

پادشاہے با نوائے ارجمند
ہم بہ فقر اندر مقامِ او بلند!

نقشِ خوبے بند و از فکرِ شگرف
یک جہانِ معنی نہاں اندر دو حرف!

کارگاہِ زندگی را محرم است
او جم است و شعرِ او جامِ جم است!

ما بہ تعظیمِ ہنر برخاستیم
باز با وے صحبتے آراستیم

زندہ رود

اے کہ گفتی نکتہ ہائے دلنواز
مشرق از گفتارِ تو دانائے راز!

شعر را سوز از کجا آید بگوے
از خودی یا از خدا آید بگوے!

برتری ہری

کس نداند در جہاں شاعر کجاست
پردۂ او از بم و زیرِ نواست!

آں دلِ گرمے کہ دارد در کنار
پیشِ یزداں ہم نمی گیرد قرار!

جانِ ما را لذت اندر جستجوست
شعر را سوز از مقامِ آرزوست!

اے تو از تاکِ سخن مستِ مدام
گر ترا آید میسّر ایں مقام

با دو بیتے در جہانِ سنگ و خشت
می تواں بردن دل از حورِ بہشت!

زندہ رود

ہندیاں را دیدہ ام در پیچ و تاب
سرِّ حق وقت است گوئی بے حجاب!

برتری ہری

ایں خدایانِ تنک مایہ ز سنگ اند و ز خشت!
برترے ہست کہ دور است ز دیر و ز کنشت!

سجدہ بے ذوقِ عمل خشک و بجائے نرسد
زندگانی ہمہ کردار چہ زیبا و چہ زشت!

فاش گویم بتو حرفے کہ نداند ہمہ کس
اے خوش آں بندہ کہ بر لوحِ دل او را بنوشت!

ایں جہانے کہ تو بینی اثرِ یزداں نیست
چرخہ از تست و ہم آں رشتہ کہ بر دوکِ تو رشت!

پیشِ آئینِ مکافاتِ عمل سجدہ گذار
زانکہ خیزد ز عمل دوزخ و اعراف و بہشت! (ترجمہ از برتری ہری)

حرکت بہ کاخِ سلاطینِ مشرق

نادر، ابدالی، سلطان شہید

رفت در جانم صدائے برتری
مست بودم از نوائے برتری

گفت رومیؔ چشمِ دل بیدار بہ
پا برون از حلقۂ افکار نہ

کردۂ بر بزمِ درویشاں گذر
یک نظر کاخِ سلاطیں ہم نگر!

خسروانِ مشرق اندر انجمن
سطوتِ ایران و افغان و دکن

نادرؔ آں دانائے رمزِ اتحاد
با مسلماں داد پیغامِ وداد

مردِ ابدالیؔ وجودش آیتے
داد افغاں را اساسِ ملتے

آں شہیدانِ محبّت را امام
آبروئے ہند و چین و روم و شام

نامش از خورشید و مہ تابندہ تر
خاکِ قبرش از من و تو زندہ تر!

عشق رازے بود بر صحرا نہاد
تو ندانی جاں چہ مشتاقانہ داد؟

از نگاہِ خواجۂ بدر و حنین
فقرِ سلطاں وارثِ جذبِ حسینؔ

رفت سلطاں زیں سرائے ہفت روز
نوبتِ او در دکن باقی ہنوز!

حرف و صوتم خام و فکرم ناتمام
کے تواں گفتن حدیثِ آں مقام!

نوریاں از جلوه ہاے او بصیر — زنده و دانا و گویا و خبیر!

قصرے از فیروزه دیوار و درش — آسمانِ نیلگوں اندر برش!

رفعتِ او برتر از چند و چگوں — می کند اندیشه را خوار و زبوں!

آں گل و سرو و سمن آں شاخسار — از لطافت مثلِ تصویر بہار!

ہر زماں برگِ گل و برگِ شجر — دارد از ذوقِ نمو رنگِ دگر!

ایں قدر بادِ صبا افسوں گر است — تا مژه بر ہم زنی زرد احمر است!

ہر طرف فوّاره ہا گوہر فروش — مرغکِ فردوس زاد اندر خروش!

بارگاہے اندراں کاخے بلند — ذرّهٔ او آفتاب اندر کمند!

سقف و دیوار و اساطیں از عقیق — فرشِ او از یشم و پرچیں از عقیق!

بر یمین و بر یسارِ آں وثاق — حوریاں صف بسته با زریں نطاق!

درمیاں بنشسته بر اورنگِ زر — خسروانِ جم حشم بہرام فر!

رومی آں آئینهٔ حسنِ ادب — با کمالِ دلبری بکشاد لب!

گفت مردے شاعرے از خاور است
شاعرے یا ساحرے از خاور است!

فکرِ او باریک و جانش دردمند
شعرِ او در خاوراں سوزے فگند!"

نادر

خوش بیا اے نکتہ سنجِ خاوری
اے کہ می زیبد ترا حرفِ دری
محرمِ رازیم! با ما راز گوے
آنچہ می دانی ز ایراں باز گوے!

زندہ رود

بعد مدت چشمِ خود بر خود کشاد
لیکن اندر حلقۂ دامے فتاد
کشتۂ نازِ بتانِ شوخ و شنگ
خالقِ تہذیب و تقلیدِ فرنگ!
کارِ آں وارفتۂ ملک و نسب
ذکرِ شاپور است و تحقیرِ عرب!

روزگارِ او تہی از واردات — از قبورِ کہنہ می جوید حیات!
با وطن پیوست و از خود در گذشت — دل بہ رستم داد و از حیدر گذشت!

نقشِ باطل می پذیرد از فرنگ
سرگذشتِ خود بگیرد از فرنگ!

پیرئی ایراں زمانِ یزد جرد — چہرۂ او بے فروغ از خونِ سرد!
دین و آئین و نظامِ او کہن — شید و تارِ صبح و شامِ او کہن!
موجِ مے در شیشۂ تاکش نبود — یک شرر در تودۂ خاکش نبود!
تا ز صحرائے رسیدش محشرے — آنکہ داد او را حیاتِ دیگرے!
این چنیں حشر از عنایاتِ خدا است — پارسی باقی! رومۃ الکبریٰ کجا؟
آنکہ رفت از پیکرِ او جانِ پاک — بے قیامت بر نمی آید ز خاک!
مردِ صحرائی بایراں جاں دمید — باز سوئے ریگ زارِ خود رمید!
کہنہ را از لوحِ ما بسترد و رفت — برگ و سازِ عصرِ نو آورد و رفت!

آه احسانِ عرب نشناختند
از تشِ افرنگیاں بگداختند!

نمودار می شود روحِ ناصرِ خسروِ علوی

غزلے مستانہ سرائیدہ غائب می شود

دست را چوں مرکبِ تیغ و قلم کردی مدار
ہیچ غم گر مرکبِ تن لنگ باشد یا عرن
از سرِ شمشیر و از نوکِ قلم زاید ہنر
اے برادر ہمچو نور از نار و نار از نار ون
بے ہنر داں نزدِ بے دیں ہم قلم ہم تیغ را
چوں نباشد دیں نباشد کلک و آہن را ثمن

دیں گرامی شد بدانا و بناداں خوار گشت
پیشِ ناداں دیں چو پیشِ گاو باشد یاسمن!

ہمچو کرپاسے کہ از یک نیمہ زو الیاس را
کرتہ آید وز دگر نیمہ یہودی را کفن"

ابدالی

آں جواں کو سلطنت ہا آفرید
باز در کوہ و قفارِ خود رمید!

آتشے در کوہ سارش بر فروخت
خوش عیار آمد بروں یا پاک سوخت؟

زندہ رود

امتاں اندر اخوت گرم خیز
او برادر با برادر در ستیز!

از حیاتِ او حیاتِ خاور است
طفلکِ دہ سالہ اش لشکر گر است!

بے خبر خود را ز خود پرداختہ ممکناتِ خویش را نشناختہ!

ہست دارائے دل و غافل ز دل تن ز تن اندر فراق و دل ز دل!

مردِ رہرو را بمنزل راہ نیست از مقاصد جانِ او آگاہ نیست!

خوش سرود آں شاعرِ افغاں شناس آنکہ بیند، باز گوید بے ہراس!

آں حکیمِ ملتِ افغانیاں آں طبیبِ علتِ افغانیاں!

رازِ قومے دید و بے باکانہ گفت حرفِ حق با شوخیٔ رندانہ گفت!

"اشترے یابد اگر افغانِ حُر
با یراق و ساز و با انبارِ دُر
ہمتِ دونش ازاں انبارِ دُر
می شود خوشنود با زنگِ شتُر!"

شاعرِ افغاں شناس ۔ خوشحال خاں خٹک

ابدالی

در نہادِ ما تب و تاب از دل است
خاک را بیداری و خواب از دل است!

تن ز مرگِ دل دگرگوں می شود
در مساماتش عرق خوں می شود!

از فسادِ دل بدن ہیچ است ہیچ
دیدہ بر دل بند و جز بر دل مپیچ!

آسیا یک پیکرِ آب و گل است
ملتِ افغاں در آں پیکر دل است!

از فسادِ او فسادِ آسیا
در کشادِ او کشادِ آسیا!

تا دل آزاد است آزاد است تن
ورنہ کاہے در رہِ باد است تن!

ہمچو تن پابندِ آئین است دل
مردہ از کیں زندہ از دین است دل!

قوتِ دیں از مقامِ وحدت است
وحدت ار مشہود گردد ملت است!

شرق را از خود برد تقلیدِ غرب
باید ایں اقوام را تنقیدِ غرب

قوتِ مغرب نہ از چنگ و رباب — نے ز رقصِ دخترانِ بے حجاب!

نے ز سحرِ ساحرانِ لالہ روست — نے ز عریاں ساق و نے از قطعِ موست!

محکمی او را نہ از لادینی است — نے فروغش از خطِ لاطینی است!

قوتِ افرنگ از علم و فن است — از ہمیں آتش چراغش روشن است!

حکمت از قطع و بریدِ جامہ نیست — مانعِ علم و ہنر عمامہ نیست!

علم و فن را اے جوانِ شوخ و شنگ — مغز می باید نہ ملبوسِ فرنگ!

اندریں رہ جز نگہ مطلوب نیست — ایں کلہ یا آں کلہ مطلوب نیست!

فکرِ چالاکے اگر داری بس است
طبعِ درّاکے اگر داری بس است!

گر کسے شبہا خورد دودِ چراغ — گیرد از علم و فن و حکمت سراغ!

ملکِ معنی کس حدِ او را نبست — بے جہادِ پیہمے ناید بدست!

تُرکِ از خود رفتہ و مستِ فرنگ — زہرِ نوشیں خوردہ از دستِ فرنگ!

زانکه تریاقِ عراق از دست داد | من چه گویم جز خدایش یار باد!
بندۂ افرنگ از ذوقِ نمود | می برد از غربیاں رقص و سرود!
نقدِ جانِ خویش در بازد به لهو | علم دشوار است می سازد به لهو!
از تنِ آسانی بگیرد سهل را | فطرتِ او در پذیرد سهل را!

سهل را جستن درین دیرِ کهن
این دلیلِ آنکه جاں رفت از بدن!

زندہ رود

می شناسی چیست تهذیبِ فرنگ | در جهانِ او دو صد فردوسِ رنگ!
جلوه هایش خانمانها سوخته | شاخ و برگ و آشیانها سوخته!
ظاهرش تابنده و گیرنده ایست | دل ضعیف است و نگه را بنده ایست!
چشم بیند دل بلغزد اندروں | پیشِ ایں بت خانه افتد سرنگوں!

کس نداند شرق را تقدیر چیست! دل بظاہر بستہ را تدبیر چیست؟

ابدالی

آنچہ بر تقدیرِ مشرق قادر است
عزم و حزمِ پہلوی و نادر است

پہلوی آں وارثِ تختِ قباد
ناخنِ او عقدۂ ایراں کشاد

نادر آں سرمایۂ دُرّانیاں
آں نظامِ ملتِ افغانیاں

از غمِ دین و وطن زار و زبوں
لشکرش از کوہسار آمد بروں

ہم سپاہی ہم سپہ گر ہم امیر
باعدو فولاد و با یاراں حریر!

من فدائے آنکہ خود را دیدہ است
عصرِ حاضر را نکو سنجیدہ است!

غربیاں را شیوہ ہائے ساحری است
تکیہ جز بر خویش کردن کافری است

سلطان شہید

باز گو از ہند و از ہندوستاں
آنکہ با کاہش نیرزد بوستاں!

آنکہ اندر مسجدش ہنگامہ مُرد
آنکہ اندر دیرِ او آتش فسُرد!

آنکہ دل از بہرِ او خوں کردہ ایم
آنکہ یادش را بجاں پروردہ ایم

از غمِ ما کن غمِ او را قیاس
آہ ازاں معشوقِ عاشق ناشناس!

زندہ رود

ہندیاں منکر ز قانونِ فرنگ
در نگیرد سحر و افسونِ فرنگ!

روح را بارِ گراں آئینِ غیر
گرچہ آید ز آسماں آئینِ غیر!

سلطان شہید

چوں برویدآدم از مشتِ گلے
با دلے، با آرزوے دردلے!

لذتِ عصیاں چشیدن کارِ اوست
غیرِ خود چیزے ندیدن کارِ اوست!

زانکہ بے عصیاں خودی ناید بدست
تا خودی ناید بدست آید شکست!

زائرِ شہر و دیارم بودہ
چشمِ خود را بر مزارم سودہ!

اے شناسائے حدودِ کائنات
در دکن دیدی ز آثارِ حیات؟

زندہ رود

تخم اشکے ریختم اندر دکن
لالہ ہا روید ز خاکِ آں چمن!

رود کاویری مدام اندر سفر
دیدہ ام در جانِ او شورے دگر!

سلطان شہید

اے ترا دادند حرفِ دل فروز
از تپِ اشکِ تو می سوزم ہنوز

کاوِ کاوِ ناخنِ مردانِ راز
جوے خوں بکشاد از رگہاے ساز

آں نوا کز جانِ تو آید بروں — می دہد ہر سینہ را سوزِ دروں!

بودہ ام در حضرتِ مولائے کُل — آنکہ بے او طے نمی گردد سُبل!

گرچہ آنجا جرأتِ گفتار نیست — روح را کارے بجز دیدار نیست!

سوختم از گرمیٔ اشعارِ تو — بر زبانم رفت از افکارِ تو

"گفتہ ایں بیتے کہ برخواندی کیست؟ — اندرو ہنگامہ ہائے زندگی ست!"

با ہماں سوزے کہ درسازد بجاں — یک دو حرف از ما بہ کاویری رساں!

در جہاں تو زندہ رُود او زندہ رُود
خوشترک آید سرود اندر سرود

پیغام سلطان شہید بہ رُود کاویری

(حقیقت حیات و مرگ و شہادت)

رودِ کاویری یکے نرمک خرام — خستہ شاید کہ از سیرِ دوام!

در کہستاں عمرہا نالید؟ — راہِ خود را با مژہ کاوید؟
اے مرا خوشتر ز جیحون و فرات — اے دکن را آب تو آبِ حیات!
آہ شہرے کو در آغوشِ تو بود — حسن نوشیں جلوہ از نوشِ تو بود
کہنہ گردیدی شبابِ تو ہماں — پیچ و تابِ رنگ و آبِ تو ہماں!
موجِ تو جز دانۂ گوہر نزاد — طرۂ تو تا ابد شوریدہ باد!
اے ترا سازے کہ سوزِ زندگی است — ہیچ می دانی کہ ایں پیغام کیست؟
آنکہ می کردی طوافِ سطوتش — بودہ آئینہ دارِ دولتش!
آنکہ صحرا ہا ز تدبیرش بہشت! — آنکہ نقشِ خود بخونِ خود نوشت!
آنکہ خاکش مرجعِ صد آرزوست — اضطرابِ موجِ تو از خونِ اوست!

آنکہ گفتارش ہمہ کردار بود
مشرق اندر خواب و او بیدار بود

آہ شہرے کو در آغوش الخ۔ شہر سرنگاپٹم

اے من و تو موجے از رودِ حیات
ہر نفس دیگر شود این کائنات!

زندگانی انقلابِ ہر دمے ست
زانکہ او اندر سراغِ عالمے ست!

تار و پودِ ہر وجود از رفت و بُود
این ہمہ ذوقِ نمود از رفت و بُود

جادہ ہا چوں رہرواں اندر سفر
ہر کجا پنہاں سفر پیدا حضر!

کاروان و ناقہ و دشت و نخیل
ہر چہ بینی نالد از دردِ رحیل!

در چمن گل میہمانِ یک نفس
رنگ و آبش امتحانِ یک نفس!

موسمِ گل، ماتم و ہم نای و نوش
غنچہ در آغوش و نعشِ گل بدوش!

لالہ را گفتم یکے دیگر بسوز
گفت رازِ ما نمی دانی ہنوز!

از خس و خاشاک تعمیرِ وجود
غیرِ حسرت چیست پاداشِ نمود؟

در سرائے ہست و بود آئی؟ میا
از عدم سوئے وجود آئی؟ میا

در بیائی چوں شرار از خود مرو
در تلاشِ خرمنے آوارہ شو!

تاب و تب داری اگر مانندِ مہر
پا بنہ در وسعت آبادِ سپہر!

کوہ و مرغ و گلشن و صحرا بسوز
ماہیاں را در تہِ دریا بسوز!

سینہ داری اگر در خوردِ تیر
در جہاں شاہیں بزی شاہیں بمیر!

زانکہ در عرضِ حیات آمد ثبات
از خدا کم خواستم طولِ حیات!

زندگی را چیست رسم و دین و کیش؟
یک دمِ شیری بہ از صد سالِ میش!

زندگی محکم ز تسلیم و رضاست
موت نیرنج و طلسم و سیمیاست!

بندۂ حق ضیغم و آہوست مرگ
یک مقام از صد مقامِ اوست مرگ!

می فتد بر مرگ آں مردِ تمام
مثلِ شاہینے کہ افتد بر حمام!

ہر زماں میرد غلام از بیمِ مرگ
زندگی او را حرام از بیمِ مرگ!

بندۂ آزاد را شانے دگر
مرگ او را می دہد جانے دگر!

او خود اندیش است مرگ اندیش نیست!
مرگِ آزاداں ز آنے بیش نیست!

بگذر از مرگے کہ سازد با لحد — زانکہ ایں مرگ است مرگِ دام و دد!
مردِ مومن خواہد از یزدانِ پاک — آں دگر مرگے کہ برگیرد ز خاک!
آں دگر مرگ! انتہائے راہِ شوق — آخریں تکبیر در جنگاہِ شوق!
گرچہ ہر مرگ است بر مومن شکر! — مرگِ پورِ مرتضےٰ چیزے دگر!
جنگِ شاہانِ جہاں غارت گری است — جنگِ مومن سنتِ پیغمبری است!
جنگِ مومن چیست؟ ہجرت سوے دوست! — ترکِ عالم، اختیارِ کوے دوست!
آنکہ حرفِ شوق با اقوام گفت — جنگ را رہبانیِ اسلام گفت!

کس نداند جز شہید ایں نکتہ را
کو بخونِ خود خرید ایں نکتہ را

آنکہ حرفِ شوق الخ یعنی حضورِ سرورِ کائنات۔ در مصرعِ ثانی اشارہ ایست بحدیث

اَلجِہادُ رِہبانیۃُ الاسلامِ

زندہ رود رخصت می شود از فردوسِ بریں و تقاضاے حورانِ بہشتی

شیشۂ صبر و سکونم ریز ریز — پیرِ رومی گفت در گوشم کہ خیز!

آں حدیثِ شوق و آں جذبِ یقیں — آہ آں ایوان و آں کاخِ بریں!

با دلِ پُرخوں رسیدم بر درش — یک ہجومِ حور دیدم بر درش!

بر لبِ شاں زندہ رود، اے زندہ رود — زندہ رود، اے صاحبِ سوز و سرود!

شور و غوغا از یسار و از یمیں — یک دو دم با ما نشیں، با ما نشیں!

زندہ رود

راہرو کو داند اسرارِ سفر — ترسد از منزل ز رہزن بیشتر

عشق در ہجر و وصال آسودہ نیست
بے جمالِ لایزال آسودہ نیست!

ابتدا پیشِ بتاں افتادگی
انتہا از دلبراں آزادگی!

عشق بے پروا و ہر دم در رحیل
در مکان و لامکاں ابن السبیل!

کیشِ ما مانندِ موجِ تیز گام
اختیارِ جادہ و ترکِ مقام!

حورانِ بہشت

شیوہ ہا داری مثالِ روزگار
یک نوائے خوشش دریغ از ما مدار

غزل زندہ رود

بلندمے نرسیدی، خدا چہ می جوئی
زخود گریختۂ آشنا چہ می جوئی!

دگر بشاخِ گُل آویز و آب و نم درکش
پریدہ رنگ ز بادِ صبا چہ می جوئی؟

دو قطرہ خونِ دل است آنچہ مشک می نامند
تو اے غزالِ حرم در خطا چہ می جوئی؟

عیارِ فقر ز سلطانی و جہانگیری است
سریرِ جم بطلب بوریا چہ می جوئی!

سراغِ او ز خیابانِ لالہ می گیرند
نوائے خون شدۂ ما ز ما چہ می جوئی!

نظر ز صحبتِ روشن دلاں بیفزاید
ز دُردِ کم بصری توتیا چہ می جوئی!

قلندریم و کراماتِ ما جہاں بینی است
ز ما نگاہ طلب کیمیا چہ می جوئی!

حضور

گرچہ جنت از تجلی ہائے اوست
جاں نیاساید بجز دیدارِ دوست!

ما ز اصلِ خویشتن در پردہ ایم
طائریم و آشیاں گم کردہ ایم!

علم اگر کج فطرت و بدگوہر است
پیشِ چشمِ ما حجابِ اکبر است

علم را مقصود اگر باشد نظر　　می شود هم جاده و هم راهبر
می نهد پیشِ تو از قشرِ وجود　　تا تو پرسی چیست رازِ این نمود
جاده را هموار سازد این چنین　　شوق را بیدار سازد این چنین
درد و داغ و تاب و تب بخشد ترا　　گریه هاے نیم شب بخشد ترا
علم تفسیرِ جهانِ رنگ و بو　　دیده و دل پرورش گیرد ازو
بر مقامِ جذب و شوق آرد ترا　　باز چوں جبریل بگذارد ترا!
عشق کس را کے بخلوت می برد　　او ز چشمِ خویش غیرت می برد!

اوّلِ او هم رفیق و هم طریق
آخرِ او راه رفتن بے رفیق!

در گذشتم زاں همه حور و قصور　　زورقِ جاں باختم در بحرِ نور!
غرق بودم در تماشاے جمال　　هر زماں در انقلاب و لایزال!
گم شدم اندر ضمیرِ کائنات　　چوں رباب آمد بچشمم هر حیات!

آنکہ ہر تارش ربابِ دیگرے | ہر نوا از دیگرے خونیں ترے!
ما ہمہ یک دودمانِ نار و نور | آدم و مہر و مہ و جبریل و حور!
پیشِ جاں آئینۂ آویختند | حیرتے را با یقیں آمیختند!
صبحِ امروزے کہ نورش ظاہر است | در حضورش دوش و فردا حاضر است!
حق ہویدا با ہمہ اسرارِ خویش | با نگاہِ من کند دیدارِ خویش!
دیدنش افزودنِ بے کاستن! | دیدنش از قبرِ تن برخاستن!
عبد و مولا در کمینِ یک دگر | ہر دو بیتاب اند از ذوقِ نظر!

زندگی ہر جا کہ باشد جستجو است!
حل نشد ایں نکتہ من صیدم کہ او ست!

عشق جاں را لذتِ دیدار داد | بازبانم جرأتِ گفتار داد
"اے دو عالم از تو با نور و نظر | اندکے آں خاکدانے را نگر
بندۂ آزاد را ناسازگار | بر دمد از سنبلِ او نیشِ خار!

غالبان غرق اند در عیش و طرب — کارِ مغلوبان شمارِ روز و شب!

از ملوکیت جہانِ تو خراب — تیرہ شب در آستینِ آفتاب!

دانشِ افرنگیان غارت گری — دیرہا خیبر شد از بے حیدری!

آنکہ گوید لا الٰہ بیچارہ ایست — فکرش از بے مرکزی آوارہ ایست!

چار مرگ اندر پئے ایں دیر میر — سود خوار و والی و مُلّا و پیر!

ایں چنیں عالم کجا شایانِ تست
آبِ و گل داغے کہ بر دامانِ تست"

ندائے جمال

کلکِ حق از نقشہائے خوب و زشت — ہر چہ ما را ساز گار آمد نوشت!

چیست بودن دانی اے مردِ نجیب؟ — از جمالِ ذاتِ حق بردن نصیب!

آفریدن؟ جستجوے دلبرے! — وانمودن خویش را بر دیگرے!

این ہمہ ہنگامہ ہاے ہست و بُود — بے جمالِ ما نیاید در وجود!
زندگی ہم فانی و ہم باقی است — این ہمہ خلاقی و مشتاقی است!
زندہ؟ مشتاق شو خلاق شو — ہمچو ما گیرندۂ آفاق شو!
در شکن آنرا کہ ناید سازگار — از ضمیرِ خود دگر عالم بیار!
بندۂ آزاد را آید گران — زیستن اندر جہانِ دیگران!
ہر کہ او را قوتِ تخلیق نیست — پیشِ ما جز کافر و زندیق نیست!
از جمالِ ما نصیبِ خود نبرد — ق — از نخیلِ زندگانی بر نخورد

مردِ حق! بُرّندہ چون شمشیر باش
خود جہانِ خویش را تقدیر باش!

زندہ رود

چیست آئینِ جہانِ رنگ و بُو — جز کہ آبِ رفتہ می ناید بجو!

زندگانی را سرِ تکرار نیست — فطرتِ او خوگرِ تکرار نیست!

زیرِ گردوں رجعت او را نا رواست — چوں ز پا اُفتاد قومے بر نخاست!

ملتے چوں مُرد کم خیزد ز قبر
چارۂ او چیست غیر از قبر و صبر!

ندائے جمال

زندگانی نیست تکرارِ نفس — اصلِ او از حیؔ و قیوم است و بس!

قربِ جاں با آنکہ گفت "انی قریب" — از حیاتِ جاوداں بردن نصیب!

فرد از توحید لاہوتی شود — ملّت از توحید جبروتی شود!

بایزید و شبلی و بوذر از وست — امّتاں را طغرل و سنجر از وست!

بے تجلی نیست آدم را ثبات — جلوۂ ما فرد و ملّت را حیات!

ہر دو از توحید می گیرد کمال — زندگی ایں را جلال آں را جمال!

این سلیمانی است آں سلمانی است — آں سراپا فقر و ایں سلطانی است!

آں یکی را بیند ایں گردد یکی
در جہاں با آں نشیں با ایں بزی!

چیست ملت اے کہ گوئی لا الٰہ — با ہزاراں چشم بودن یک نگہ!
اہلِ حق را حجت و دعوٰے یکے ست — خیمہ ہاے ما جدا دلہا یکے ست!
ذرہ ہا از یک نگاہی آفتاب — یک نگہ شو تا شود حق بے حجاب!
یک نگاہی را بچشمِ کم مبیں — از تجلی ہاے توحید است ایں!

ملتے چوں می شود توحید مست
قوت و جبروت می آید بدست!

روحِ ملت را وجود از انجمن — روحِ ملت نیست محتاجِ بدن!
تا وجودش را نمود از صحبت است — مُرد چوں شیرازۂ صحبت شکست!
مردۂ؟ از یک نگاہی زندہ شو — بگذر از بے مرکزی پایندہ شو

"خیمہ ہائے ما جدا دلہا یکے است"۔ عربی ضرب المثل

وحدتِ افکار و کردار آفریں
تا شوی اندر جہاں صاحب نگیں!

زندہ رود

من کیم؟ تو کیستی؟ عالم کجاست؟
درمیانِ ما و تو دوری چراست؟
من چرا در بندِ تقدیرم بگوے
تو نمیری من چرا میرم بگوے!

ندائے جمال

بودهٔ اندر جہانِ چار سو
ہر کہ گنجد اندرو میرد درو
زندگی خواہی خودی را پیش کن
چار سو را غرق اندر خویش کن
باز بینی من کیم تو کیستی!

در جہاں چوں مردی و چوں زیستی

زندہ رود

پورشِ این مردِ ناداں در پذیر
پردہ را از چہرۂ تقدیر گیر

انقلابِ روس و المان دیدہ ام
شور در جانِ مسلمان دیدہ ام

دیدہ ام تدبیر ہاے غرب و شرق
وانما تقدیر ہاے غرب و شرق!

افتادن تجلیِ جلال

ناگہاں دیدم جہانِ خویش را
آں زمین و آسمانِ خویش را

غرق در نورِ شفق گوں دیدمش
سرخ مانندِ طبر خوں دیدمش!

زاں تجلی ہا کہ در جانم شکست
چوں کلیم اللہ فتادم جلوہ مست!

نورِ او ہر پردگی را وا نمود
تابِ گفتار از زبانِ من ربود!

از ضمیرِ عالمِ بے چند و چوں
یک نواے سوزناک آمد بروں!

بگذر از خاور و افسونیِ افرنگ مشو
که نیرزد بجوے این همه دیرینه و نو
آن نگینے که تو با اهرمنان باختهٔ
هم بجبریلِ امینے نتوان کرد گرو!
زندگی انجمن آرا و نگهدارِ خود است
اے که در قافلهٔ بے همه شو با همه رو!
تو فروزنده تر از مهرِ منیر آمدهٔ
آنچنان زی که بهر ذره رسانی پرتو!
چوں پرِ کاه که در رهگذرِ باد افتاد
رفت اسکندر و دارا و قباد و خسرو!
از تنک جامیِ تو میکده رسوا گردید
شیشهٔ گیر و حکیمانه بیاشام و برو!"

خطاب به جاوید

سخنے به نژادِ نَو

خطاب بہ جاوید

(سخنے بہ نژادِ نو)

این سخن آراستن بے حاصل است | بر نیاید آنچہ در قعرِ دل است!
گرچہ من صد نکتہ گفتم بے حجاب | نکتۂ دارم کہ ناید در کتاب!
گر بگویم می شود پیچیدہ تر | حرف و صوت او را کند پوشیدہ تر

سوزِ او را از نگاہِ من بگیر
یا ز آہِ صبح گاہِ من بگیر!

مادرت درسِ نخستیں با تو داد | غنچۂ تو از نسیمش وا کشاد!
از نسیمِ او ترا ایں رنگ و بوست | اے متاعِ ما بہاے تو ازوست

دولتِ جاوید ازو اندوختی
از لبِ او لا اله آموختی!

اے پسر! ذوقِ نگه از من بگیر
سوختن در لا اِله از من بگیر!

لا اله گوئی؟ بگو از روے جاں
تا ز اندامِ تو آید بوے جاں!

مہر و مہ گردد ز سوزِ لا اله
دیده ام ایں سوز را در کوه و کہ!

ایں دو حرفِ لا اله گفتار نیست
لا اله جز تیغِ بے زنہار نیست!

زیستن با سوزِ او قہاری است
لا اله ضرب است و ضربِ کاری است!

مومن و پیشِ کساں بستن نطاق!
مومن و غداری و فقر و نفاق!

با پشیزے دین و ملت را فروخت
ہم متاعِ خانه و ہم خانه سوخت!

لا اله اندر نمازش بود و نیست
نازہا اندر نیازش بود و نیست!

نور در صوم و صلوٰتِ او نماند
جلوۂ در کائناتِ او نماند!

آنکه بود الله او را ساز و برگ
فتنۂ او حبِ مال و ترسِ مرگ!

رفت از و آں مستیٔ ذوق و سرور
دینِ او اندر کتاب و او بگور!

صحبتش با عصرِ حاضر در گرفت
حرفِ دیں را از دو پیغمبر گرفت

آں ز ایراں بود و ایں ہندی نژاد
آں ز حج بیگانہ و ایں از جہاد!

تا جہاد و حج نماند از واجبات
رفت جاں از پیکرِ صوم و صلوٰت

روح چوں رفت از صلوٰت و از صیام
فرد ناہموار و ملت بے نظام!

سینہ ہا از گرمیٔ قرآں تہی
از چنیں مرداں چہ امیدِ بہی!

از خودی مردِ مسلماں در گذشت
اے خضر دستے کہ آب از سر گذشت!

سجدۂ کز وے زمیں لرزیدہ است
بر مرادش مہر و مہ گردیدہ است

سنگ اگر گیرد نشانِ آں سجود
ق
در ہوا آشفتہ گردد ہم چو دود!

ایں زماں جز سر بزیری ہیچ نیست
اندر و جز ضعفِ پیری ہیچ نیست!

آں شکوہِ ربّی الاعلےٰ کجاست
ایں گناہِ اوست یا تقصیرِ ماست؟

هر کسے بر جادۂ خود تند رو　　　ناقۂ ما بے زمام و ہرزہ دو!

صاحبِ قرآن و بے ذوقِ طلب
العجب ثم العجب ثم العجب!

گر خدا سازد ترا صاحب نظر　　　روزگارے را کہ می آید نگر!

عقلہا بے باک و دلہا بے گداز　　　چشمہا بے شرم و غرق اندر مجاز!

علم و فن، دین و سیاست عقل و دل　　　زوج زوج اندر طوافِ آب و گل!

آسیا آں مرز و بومِ آفتاب　　　غیر بیں از خویشتن اندر حجاب!

قلبِ او بے وارداتِ نو بنو　　　حاصلش را کس نگیرد با دو جو!

روزگارش اندریں دیرینہ دیر　　　ساکن و یخ بستہ و بے ذوقِ سیر!

صیدِ ملایان و نخچیرِ ملوک　　　آہوے اندیشۂ او لنگ و لوک!

عقل و دین و دانش و ناموس و ننگ　　　بستۂ فتراکِ لردانِ فرنگ!

تا ختم بر عالمِ افکارِ او　　　بر دریدم پردۂ اسرارِ او!

در میانِ سینه دل خوں کرده ام
تا جهانش را دگرگوں کرده ام

من بطبعِ عصرِ خود گفتم دو حرف　　کرده ام بحرین را اندر دو ظرف!
حرفِ پیچاپیچ و حرفِ نیش دار　　تا کنم عقل و دلِ مرداں شکار!
حرفِ ته دارے باندازِ فرنگ　　نالهٔ مستانه از تارِ چنگ!
اصلِ ایں از ذکر و اصلِ آں ز فکر　　اے تو بادا وارثِ ایں فکر و ذکر!
آبجویم از دو بحر اصلِ من است　　فصلِ من فصل است و هم وصلِ من است!

تا مزاجِ عصرِ من دیگر فتاد
طبعِ من هنگامهٔ دیگر نهاد!

نوجوانان تشنه لب، خالی ایاغ　　شسته رو، تاریک جاں، روشن دماغ!
کم نگاه و بے یقین و ناامید　　چشمِ شاں اندر جہاں چیزے ندید!
ناکساں منکر ز خود مومن بغیر　　خشت بند از خاکِ شاں معمارِ دیر!

حرفِ پیچاپیچ الخ تلمیح بہ کتاب تشکیل جدید الٰهیاتِ اسلامیه بزبانِ انگریزی

مکتب از مقصودِ خویش آگاہ نیست — تا بجذبِ اندرونش راہ نیست!

نورِ فطرت را ز جانہا پاک شست — یک گلِ رعنا ز شاخِ او نرست!

خشت را معمارِ ما کج می نہد — خوے بط با بچۂ شاہیں دہد!

علم تا سوزے نگیرد از حیات — دل نگیرد لذتے از واردات!

علم جز شرحِ مقاماتِ تو نیست — علم جز تفسیرِ آیاتِ تو نیست!

سوختن می باید اندر نارِ حس — تا بدانی نقرۂ خود را ز مس!

عِلمِ حق اوّل حواس آخر حضور
آخرِ او می نگنجد در شعور!

صد کتاب آموزی از اہلِ ہنر — خوشتر آں درسے کہ گیری از نظر

ہر کسے زاں مے کہ ریزد از نظر — مست می گردد باندازِ دگر!

از دمِ بادِ سحر میرد چراغ — لالہ زاں بادِ سحر مے در ایاغ!

کم خور و کم خواب و کم گفتار باش — گردِ خود گردندہ چوں پرکار باش!

منکرِ حق نزدِ مُلّا کافر است
منکرِ خود نزدِ من کافر تر است!

آں بانکارِ وجود آمد عجولؔ
ایں عجولؔ و ہم ظلومؔ و ہم جہولؔ!

شیوۂ اخلاص را محکم بگیر
پاک شو از خوفِ سُلطان و امیر

عدل در قہر و رضا از کف مدہ
قصد در فقر و غنا از کف مدہ

حکم دشوار است؟ تاویلے مجو
جز بقلبِ خویش قندیلے مجو

حفظِ جاں ہا ذکر و فکرِ بے حساب
حفظِ تن ہا ضبطِ نفس اندر شباب

حاکمی در عالمِ بالا و پست
جز بحفظِ جان و تن ناید بدست

لذتِ سیر است مقصودِ سفر
گر نگہ بر آشیاں داری مپر

ماہ گردد تا شود صاحب مقام
سیرِ آدم را مقام آمد حرام!

زندگی جز لذتِ پرواز نیست
آشیاں با فطرتِ او ساز نیست!

رزقِ زاغ و کرگس اندر خاکِ گور
رزقِ بازاں در سوادِ ماہ و ہور

قصد۔ میانہ روی۔ اعتدال

سترِ دیں صدقِ مقال اکلِ حلال خلوت و جلوت تماشائے جمال!
در رہِ دیں سخت چوں الماس زی دل بحق بربند و بے وسواس زی!

سرّے از اسرارِ دیں بر گویمت داستانے از مظفر گویمت
اندر اخلاصِ عمل فردِ فرید پادشاہے با مقامِ بایزید
پیشِ او اسپے چو فرزنداں عزیز سخت کش چوں صاحبِ خود در ستیز
سبزہ رنگے از نجیبانِ عرب باوفا، بے عیب، پاک اندر نسب
مردِ مومن را عزیز اے نکتہ رس چیست جز قرآن و شمشیر و فرس؟
من چہ گویم وصفِ آں خیر الجیاد کوہ و رُودے آبہا رفتے چو باد
روزِ ہیجا از نظر آمادہ تر تندبادے طایفِ کوہ و کمر!
در تگِ او فتنہ ہائے رستخیز سنگ از ضربِ سُمِ او ریزریز

مظفر یکے از سلاطینِ گجرات، پسرِ سلطان محمود کہ مسلمانانِ ہند او را "بیگڑہ" می خوانند

خیر الجیاد ۔ اسبِ اصیل و نجیب

روزے آں حیوانِ جج انساں رمید — گشت از دردِ شکم زار و نژند

کرد بیطارے علاجش از شراب — اسپِ شہ را وارہاند از پیچ و تاب

شاہِ حق بیں دیگر آں بیطار نخواست — شرعِ تقوے از طریقِ ما جداست

اے ترا بخشد خدا قلب و جگر
طاعتِ مردِ مسلمانے نگر!

دیں سراپا سوختن اندر طلب — انتہایش عشق و آغازش ادب!

آبروے گل ز رنگ و بوے اوست — بے ادب بے رنگ و بو بے آبروست!

نوجوانے را چو بینم بے ادب — روزِ من تاریک می گردد چو شب

تاب و تب در سینہ افزاید مرا — یادِ عہدِ مصطفٰے آید مرا!

از زمانِ خود پشیماں می شوم — در قرونِ رفتہ پنہاں می شوم!

سترِ زن یا زوج یا خاکِ لحد — سترِ مرداں حفظِ خویش از یارِ بد

حرفِ بد را بر لب آوردن خطاست — کافر و مومن ہمہ خلقِ خداست!

آدمیت احترامِ آدمی
باخبر شو از مقامِ آدمی!

آدمی از ربط و ضبطِ تن بہ تن
بر طریقِ دوستی گامے بزن!

بندۂ عشق از خدا گیرد طریق
می شود بر کافر و مومن شفیق!

کفر و دیں را گیر در پہنائے دل
دل اگر بگریزد از دل، وائے دل!

گرچہ دل زندانیٔ آب و گل است
ایں ہمہ آفاقِ آفاقِ دل است!

گرچہ باشی از خداوندانِ دہ
فقر را از کف مدہ، از کف مدہ

سوزِ او خوابیدہ در جانِ تو ہست
ایں کہن مے از نیاگانِ تو ہست!

در جہاں جز دردِ دل ساماں مخواہ
نعمت از حق خواہ و از سلطاں مخواہ!

اے بسا مردِ حق اندیش و بصیر
می شود از کثرتِ نعمت ضریر!

کثرتِ نعمت گداز از دل برد
ناز می آرد نیاز از دل برد!

ضریر۔ نابینا

سالہا اندر جہاں گردیدہ ام　　نم بچشمِ منعماں کم دیدہ ام!

من فدائے آنکہ درویشانہ زیست
وائے آں کو از خدا بیگانہ زیست!

در مسلماناں مجو آں ذوق و شوق　　آں یقیں آں رنگ و بو آں ذوق و شوق!

عالماں از علمِ قرآں بے نیاز　　صوفیاں درندہ گرگ و مو دراز!

گرچہ اندر خانقاہاں ہائے و ہوست　　کو جوانمردے کہ صہبا در کدوست!

ہم مسلمانانِ افرنگی مآب　　چشمۂ کوثر بجویند از سراب!

بے خبر از سرِّ دیں انداین ہمہ　　اہلِ کیں انداہلِ کیں انداین ہمہ!

خیر و خوبی بر خواص آمد حرام　　دیدہ ام صدق و صفا را در عوام!

اہلِ دیں را باز داں از اہلِ کیں　　ہم نشینِ حق بجو با او نشیں!

کرگساں را رسم و آئین دیگر است
سطوتِ پروازِ شاہیں دیگر است!

مردِ حق از آسماں اُفتد چو برق — ہیزمِ او شہر و دشتِ غرب و شرق

ما ہنوز اندر ظلامِ کائنات — او شریکِ اہتمامِ کائنات

او کلیمؑ و او مسیحؑ و او خلیلؑ — او محمدؐ او کتاب او جبرئیلؑ!

آفتابِ کائناتِ اہلِ دل — از شعاعِ او حیاتِ اہلِ دل

اول اندر نارِ خود سوزد ترا — باز سلطانی بیاموزد ترا

ما ہمہ یا سوزِ او صاحب دلیم — ورنہ نقشِ باطلِ آب و گلیم

ترسم ایں عصرے کہ تو زادی دراں — در بدن غرق است و کم داند ز جاں!

چوں بدن از قحطِ جاں ارزاں شود — مردِ حق در خویشتن پنہاں شود!

در نیابد جستجو آں مرد را — گرچہ بیند روبرو آں مرد را!

تو مگر ذوقِ طلب از کف مدہ — گرچہ در کارِ تو اُفتد صد گرہ!

گر نیابی صحبتِ مردِ خبیر — از اب و جد آنچہ من دارم بگیر!

پیرِ رومی را رفیقِ راہ ساز — تا خدا بخشد ترا سوز و گداز

زانکہ رومی مغز را داند ز پوست / پاے او محکم فتد در کوے دوست!

شرح او کردند و او را کس ندید / معنیٔ او چوں غزال از ما رمید

رقصِ تن از حرفِ او آموختند / چشم را از رقصِ جاں بر دوختند!

رقصِ تن در گردش آرد خاک را / رقصِ جاں برہم زند افلاک را!

علم و حکم از رقصِ جاں آید بدست / ہم زمیں ہم آسماں آید بدست!

فرد ازوے صاحبِ جذبِ کلیم! / ملّت ازوے وارثِ ملکِ عظیم!

رقصِ جاں آموختن کارے بود / غیرِ حق را سوختن کارے بود

تا ز نارِ حرص و غم سوزد جگر / جاں برقص اندر نیاید اے پسر

ضعفِ ایماں است و دلگیری است غم / نوجوانا! نیمۂ پیری است غم!

می شناسی؟ حرص فقرِ حاضر است / من غلامِ آنکہ بر خود قاہر است

نیمۂ پیری۔ تلمیح بحدیثِ مشہور الہم نصف الہرم

'فقرِ حاضر'۔ تلمیح بحدیث مشہور ایاکم والطمع، فانہ' الفقر الحاضر

اے مرا تسکینِ جانِ ناشکیب　　　تو اگر از رقصِ جاں گیری نصیب

سرِّ دینِ مصطفےٰ گویم ترا

ہم بقبر اندر دُعا گویم ترا!

پاکستان ٹائمز پریس لاہور میں چھپوا کر ڈاکٹر جاوید اقبال

پی-ایچ-ڈی، بیرسٹر ایٹ لا نے شائع کی

ملنے کا پتہ

شیخ غلام علی اینڈ سنز، پبلشرز

لاہور ——— پشاور ——— حیدرآباد ——— کراچی